

ISSN 2414-9594

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 1998 р.
Зареєстровано з новою назвою
у 2021 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24763-14703Р від 25 березня 2021 р.

Адреса редакції:
вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424
Запоріжжя, Україна, 69096

МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

№ 1, 2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 2 від 27.09.2022 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі філологічних наук (035 – Філологія).

До 25 березня 2021 р. журнал виходив під назвою «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки».

У зв'язку зі зміною назви журналу було внесено відповідні зміни до Переліку наукових фахових видань України на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 735 від 29.06.2021 р. (додаток 3).

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор – Громик Юрій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Білоусенко П.І.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Брацкі А.	– д-р габ. гуманіт. наук, проф. (Республіка Польща)
Гребенюк Т.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Жуйкова М.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Зацний Ю.А.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кобченко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Козлова Т.О.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Косович О.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кузьменко А.О.	– к. філол. наук, доц. (Україна)
Меркулова О.В.	– к. філол. наук, ст. викл. (Україна)
Павленко І.Я.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Панасенко Н.	– д-р філол. наук, проф. (Словацька Республіка)
Панова Н.Ю.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Сташко Г.І.	– к. філол. н., доц. (Україна)
Степанов Є.М.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Таценко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Торкут Н.М.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Христіанінова Р.О.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Чижмарова М.	– доктор філософії (PhD), проф. (Словацька Республіка)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

Веремчук Е. О. <i>ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ МОДУС ЕТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ GOOD В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	7
Гусар М. В., Husar M. V. <i>КОНЦЕПТ «ВІДЧАЙ» У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ПОЕЗІЙ «ДУМИ І МРІЇ»)</i>	14
Жуйкова М. В. <i>ЕКСКЛЮЗИВНІ ТА ІНКЛЮЗИВНІ МИ-ГРУПИ У ДРАМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «БОЯРИНЯ»: ІНФОРМАТИВНИЙ АСПЕКТ</i>	21
Каленюк С. О., Мешков М. О. <i>НЕЙРОЛІНГВІСТИКА ЯК АВТОНОМНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ</i>	27
Матіяш-Гнедюк І. М. <i>КОНВЕРСАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ П'ЄСИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ БРИТАНСЬКИХ ДРАМАТУРГІВ ХХ СТ.)</i>	34
Прадід Ю. Ф. <i>СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИЩ, ПОХІДНИХ ВІД АПЕЛЯТИВА ДІД, В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	42
Приходько Г. І. <i>КОГНІТИВНІ ВИМІРИ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ</i>	53
Сеньків С. С. <i>ЗАКОНОМІРНОСТІ СПОЛУЧУВАНOSTІ ФОНЕМ ІЗ ПОЧАТКОВОЮ ФРИКАТИВНОЮ У ТРИФОНЕМНИХ СЛОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ</i>	58
Сирко І. М., Висоцька З. І. <i>КАТЕГОРІЯ ІНТИМІЗАЦІЇ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ СТАТУСУ</i>	67
Струк І. М., Максим'юк О. В., Максим'юк Н. В. <i>ПАРЕМІЇ ЯК ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ДЕБІТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	74
Христіанінова Р. О., Колпакчі О. В. <i>СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ ПОДВІЙНИМИ ПРИСУДКАМИ З ПЕРШИМ КОМПОНЕНТОМ-ДІЄСЛОВОМ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ЛОКАТИВНОГО СТАНУ</i>	79
Четверик В. К. <i>ФОРМУВАННЯ НАДСУПЕРЛАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ В МАРКОВАНИХ ФОРМАХ ПОРІВНЯННЯ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ</i>	87

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Орманжи В. Є. <i>РИСИ ОДЕСЬКОГО МІСЬКОГО ТЕКСТУ В РОМАНІ Й. КОЗЛЕНКА «ТАНЖЕР»</i>	94
Поліщук О. Б. <i>ЗАМОВЛЯННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ЧАСІВ ГЕНОЦИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ</i>	101
Торкут Н. М., Федоряка Л. Д. <i>ІТАЛІЯ ТА ІТАЛІЙЦІ В РЕЦЕПЦІЇ АНГЛІЙСЬКОГО РЕНЕСАНСНОГО САТИРИКА ТОМАСА НЕША: СПЕЦИФІКА АВТОРСЬКОЇ ІМАГОПОЗИЦІЇ</i>	109

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА**Токар Н. В., Засць Г. В.***ПОЕТИКА ЗАМОВЛЯНЬ СЛОБОЖАНСЬКОГО КРАЮ*.....117**РОЗДІЛ IV. ОГЛЯДИ****Ірина Павленко***ВІЙНА – НАУКА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ВИМІР**Круглий стіл «СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА:**МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС» Запоріжжя: ЗНУ, 11 травня 2022 р.*124

CONTENTS

SECTION I. LINGUISTICS

Veremchuk E. O. <i>IDENTIFICATION MODUS OF THE ENGLISH-LANGUAGE ETHICAL CATEGORY GOOD</i>	7
Zhuykova M. V. <i>THE CONCEPT DESPAIR IN LESIA UKRAINKA'S POETRY COLLECTION "THOUGHTS AND DREAMS"</i>	14
Zhuykova M. V. <i>EXCLUSIVE AND INCLUSIVE WE-GROUPS IN THE LESYA UKRAINKA'S DRAMA "BOYARYNIA": INFORMATIONAL ASPECT</i>	21
Kaleniuk S. O., Mieshkov M. O. <i>NEUROLINGUISTICS AS AN AUTONOMOUS BRANCH OF UKRAINIAN LINGUISTICS: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS</i>	27
Matiiash-Hnediuk I. M. <i>CONVERSATIONAL ANALYSIS AS A TOOL OF DRAMA DISCOURSE RESEARCH (BASED ON THE DRAMAS OF THE BRITISH PLAYWRIGHTS OF THE 20TH CENTURY)</i>	34
Pradid Yu. F. <i>METHODS OF THE FORMATION OF SURNAMES DERIVED FROM THE APPELLATIVE ДІД (GRANDFATHER) IN THE UKRAINIAN LANGUAGE</i>	42
Prihodko G. I. <i>COGNITIVE DIMENSIONS OF EVALUATION CATEGORY</i>	53
Senkiv S. S. <i>PECULIARITIES OF PHONEME COMBINABILITY WITH THE INITIAL FRIKATIVE IN THREE-PHONEME WORDS OF THE MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE</i>	58
Syrko I. M., Vysotska Z. I. <i>CATEGORY OF INTIMIZATION: HISTORY OF RESEARCH AND UNDERSTANDING OF THE STATUS</i>	67
Struk I. M., Maksymiuk O. V., Maksymiuk N. V. <i>PAREMIES AS MEANS OF DEBIT CATEGORY IMPLEMENTATION IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE</i>	74
Khrystianinova R. O., Kolpakchi O. M. <i>SEMANTIC AND SYNTACTIC STRUCTURE OF SENTENCES WITH DOUBLE PREDICATES WITH THE FIRST COMPONENT – THE VERB OF THE PROCEDURAL-LOCATIVE STATE</i>	79
Chetveryk V. K. <i>FORMATION OF SUPER-SUPERLATIVE MEANING IN MARKED FORMS OF COMPARISON IN THE POETIC TEXT</i>	87

SECTION II. LITERARY STUDIES

Ormanzhy V. Ye. <i>FEATURES OF THE ODESSA URBAN TEXT IN Y. KOZLENKO'S NOVEL "TANZHER"</i>	94
Polishchuk O. B. <i>INCANTATION OF THE ENEMY IN UKRAINIAN ART DURING THE GENOCIDAL WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE</i>	101
Torkut N. M., Fedoriaka L. D. <i>THE ENGLISH RENAISSANCE SATIRIST THOMAS NASHE'S VIEWS ON ITALY AND ITALIANS: SPECIFICITY OF THE AUTHOR'S IMAGOPOSITION</i>	109

SECTION III. FOLKLORISTICS**Tokar N. V., Zaiets H. V.***THE POETICS OF SPELLS OF THE SLOBOJAN REGION*.....117**SECTION IV. REVIEWS****Iryna Pavlenko***WAR IS A SCIENCE: THE INTERDISCIPLINARY DIMENSION**ROUND TABLE «MODERN RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:**INTERDISCIPLINARY DISCOURSE» ZAPORIZHZHIA: ZNU, MAY 11, 2022*124

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.111'37:177.1

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-1>

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ МОДУС ЕТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ GOOD В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Веремчук Е. О.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0003-2926-2090

eldar.veremchuk@gmail.com

Ключові слова: *домен, категоріальна решітка, класифікаційний аспект, семантичний прототип, характеристичний аспект.*

Стаття висвітлює ідентифікаційний модус англійської лінгвоетичної категорії GOOD, яка є фундаментальним конститuentом концептуальної картини світу. Метою дослідження є встановлення категоріальних та концептуальних доменів, які конституюють ідентифікаційний модус категорії GOOD. Аналізована категорія розглядається як цілісний ментальний конструкт, який включає в себе три модуси: логічний, ідентифікаційний і структурний. Фокус дослідження спрямований саме на ідентифікаційний модус, який об'єктивує сутність категорії та репрезентує її представленість у концептосфері й усвідомлення людським мисленням. Матеріалом дослідження є лексикографічні дефініції лексем-репрезентантів good, goodness, дані з бази англійської мови WordNet 3.1 та контекстуальні фрагменти з корпусу англійської мови iWeb, отримані методом суцільної вибірки, згенерованої за запитом good / goodness is + N; N + is good / goodness. Наголошується на тому, що категорія є чітко структурованою певними ідеалізованими когнітивними моделями, які репрезентують її прототип та на мовному рівні виражаються семантикою її вербалізаторів. Такі моделі є способом організації знань про об'єкти чи явища навколишньої дійсності та побудовані за принципом прототипу, який покладено в їх основу. Проведений аналіз дав змогу виділити три такі моделі, зокрема "moral soundness", "usefulness & desirability" та "commodity", кожна з яких розглядається окремо. Зазначається, що ідеалізована когнітивна модель представлена двома аспектами: класифікаційним і характеристичним. Класифікаційний аспект репрезентує класифікаційну рамку, у вузлах якої перебувають домени, що є гіперонімами досліджуваної категорії. Характеристичний аспект представляє семантичне наповнення цієї сітки рисами, які формують категоріальний семантичний прототип. Риса категоріального прототипу є певними еталонними ознаками, які є референційною системою в разі категоризації предметів та явищ об'єктивної дійсності щодо доменів більш загального порядку, що конституюють класифікаційний аспект кожної з ідеалізованих когнітивних моделей. Результати дослідження доводять, що в основу концептуалізації абстрактної ідеї добра покладено знання про матеріальні фізичні блага.

IDENTIFICATION MODUS OF THE ENGLISH-LANGUAGE ETHICAL CATEGORY GOOD

Veremchuk E. O.

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Linguodidactics

Zaporizhzhia National University

Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2926-2090

eldar.veremchuk@gmail.com

Key words: *domain, categorical grid, classification aspect, semantic prototype, characterization aspect.*

The article highlights the identification modus of the English-language category GOOD, which is a fundamental constituent of the conceptual construal of the world. The purpose of the study is to establish the categorical and conceptual domains that constitute the identification modus of the category GOOD. The analyzed category is considered as a complete mental construct, which includes three modus: logical, identification and structural. The focus of the study is put on the identification mode, which objectifies its essence and represents how it is viewed in the conceptual sphere and conceptualized by human thinking. The material of the study is the lexicographic definitions of the representative lexemes good, goodness, data from the English language database WordNet 3.1, and contextual fragments from the iWeb English language corpus, obtained by the continuous sampling method, generated by the queries good / goodness is + N; N + is good / goodness. It is emphasized that the category is rigidly structured by the idealized cognitive models that represent its prototype and are expressed at the linguistic level by the semantics of its verbalizers. Such models act as a way of organizing knowledge about an object or phenomenon of the surrounding reality and are represented by the underlying prototype. The conducted analysis made it possible to identify three such models “moral soundness”, “usefulness & desirability” and “commodity”, each of which is discussed separately. It is noted that the idealized cognitive model is represented by two aspects: classification and characterization. The classification aspect represents a classification grid, in the nodes of which there are domains that act as superordinate concepts of the studied category. The characteristic aspect represents the semantic filling of the grid with features that form a categorical semantic prototype. The features of the categorical prototype act as a certain reference frame when categorizing objects and phenomena of the objective reality in relation to domains of a more general order, which constitute the classification aspect of each of the idealized cognitive models. The results of the study prove that the conceptualization of the abstract idea of good is based on knowledge about material physical goods.

Постановка проблеми. Категоризація та концептуалізація є основоположними механізмами пізнання людиною навколишньої дійсності. Згідно з когнітивним постулатом (cognitive commitment) структури та схеми людського мислення є відображеними в мові, а тому дослідження мовних структур є ключем до розуміння когнітивних процесів [1, с. 40]. Інакше кажучи, ономаціологічні, семантичні та пропозиційні мовні моделі виражають способи категоризації інформації про навколишню дійсність. Отже, аналіз мовного вираження категорії GOOD дає змогу встановити

особливості її репрезентації в людській свідомості. Варто наголосити на тому, що GOOD як цілісний ментальний конструкт можна розглядати як концепт, тобто конститuent концептуальної картини світу, і як категорію, яка є інформаційним змістом однойменного концепту. Представлена праця спрямована на визначення параметрів внутрішньої організації саме англomовної категорії GOOD, що передбачає висвітлення її ідентифікаційного модусу, тобто встановлення категоріальних і концептуальних доменів, які є референційною системою для її осмислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Принципи й механізми категоризації є одними з фундаментальних питань сучасної когнітивної лінгвістики. Основоположним працями в цьому контексті є роботи G. Lakoff, D. Geeraerts, Yo. Matsumoto, C.B. Mervis, E. Rosch, G. Palmer, C. Woodman [1; 2; 3; 4; 5]. Варто зазначити, що часто когнітивні дослідження сфокусовані на висвітленні окремих категорій, зокрема категорії кольору [6], доказів [7], простору [8] тощо. Є також дослідження, присвячені встановленню параметрів об'єктивації окремих етичних категорій і концептів, наприклад MODESTY [9], DIGNITY [10], CONSCIENCE [11]. Попри значний інтерес до зазначеної проблематики, маємо зауважити, що на сьогодні англійська категорія GOOD, зокрема її ідентифікаційний модус, не досліджена повною мірою.

З огляду на вищезазначене **актуальність** роботи визначається, з одного боку, необхідністю встановлення особливостей категоризації морально-етичного досвіду, а з іншого – недостатнім ступенем висвітлення категорії GOOD, яка, безперечно, є фундаментальним фрагментом концептосфери.

Метою дослідження є встановлення категоріальних та концептуальних доменів, які конституують ідентифікаційний модус категорії GOOD. Для її досягнення необхідно реалізувати такі завдання: 1) окреслити рамки ідентифікаційного модусу GOOD; 2) охарактеризувати класифікаційний аспект аналізованої категорії; 3) висвітлити її характеристичний аспект.

Об'єктом дослідження є англійський лінгвоетичний концепт GOOD, а **предметом** – його ідентифікаційний модус.

Матеріалом дослідження є лексикографічні дефініції лексем-репрезентантів *good*, *goodness*, дані з бази англійської мови WordNet 3.1 [12] та контекстуальні фрагменти з корпусу англійської мови iWeb [13], отримані методом суцільної вибірки, згенерованої за запитом *good / goodness is + N; N + is good / goodness*. Дослідження передбачало застосування таких **методів**, як лексикографічний аналіз, контекстуальна інтерпретація, семантико-когнітивний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Категорія GOOD є одним з основоположних конструктів лінгвоетичної картини світу. Визначення параметрів її внутрішньої організації передбачає висвітлення її концептуальних модусів. Ідентифікаційний модус об'єктивує сутність аналізованої категорії, тобто репрезентує те, як вона представлена в концептосфері та усвідомлюється людським мисленням. Аналіз лексикографічної репрезентації лексем *good* та *goodness*, здійснений на основі десяти лексикографічних

джерел, дав змогу виділити чотири основні лексико-семантичні варіанти (далі – ЛСВ) вербалізатора *good* та три ЛСВ вербалізатора *goodness*. Результати аналізу представлені в таблиці 1, яка має такі умовні позначення: жирним шрифтом виділені вербалізатори класифікаційного аспекту, жирним курсивом – характеристичного, окремі семи в межах ЛСВ відокремлюються символом «;».

Лексикографічний аналіз свідчить про те, що вербалізатор *good* має такі ЛСВ: ЛСВ (1) “positive moral qualities”; ЛСВ (2) “principles of moral rightness”; ЛСВ (3) “usefulness”; ЛСВ (4) “commodity”. Вербалізатор *goodness* має три окремі ЛСВ, зокрема: ЛСВ (1) “quality of being morally sound”, ЛСВ (2) “morally correct behavior”; ЛСВ (3) “usefulness”. Варто зазначити, що виділені ЛСВ є певною мірою семантичною «сумою» окремих сем, які їх конституують.

ЛСВ об'єктивують відповідні ідеалізовані когнітивні моделі (далі – ІКМ), які є певними стрижневими прототипами аналізованої категорії. Так, виокремлені ЛСВ свідчать про існування трьох ІКМ в ідентифікаційному модусі категорії GOOD: ІКМ (1) “moral soundness” (об'єктивується ЛСВ *good* (1), *good* (2), *goodness* (1), *goodness* (2)); ІКМ (2) “usefulness & desirability” (об'єктивується однойменними ЛСВ *good* (3), *goodness* (3)); ІКМ (3) “commodity” (об'єктивується ЛСВ *good* (4)).

Ідентифікаційний модус представлений двома аспектами: класифікаційним і характеристичним. Класифікаційний аспект включає в себе домени, які формують категоріальну решітку аналізованої категорії, тобто є гіперонімічним тлом для її категоризації. Класифікатори категоріальних доменів своєю чергою є когнітивними класифікаційними рисами ідеалізованої когнітивної моделі, які утворюють її диференційні ознаки, що формують її семантичний прототип. Власне семантичний прототип представлений у характеристичному аспекті ІКМ та відображає її когнітивну сутність. Інакше кажучи, характеристичний аспект репрезентує набір концептуальних доменів, знання про які є необхідними для розуміння аналізованої ІКМ. Обидва аспекти для кожної з ІКМ варто розглядати окремо.

Класифікаційний аспект ІКМ (1) “moral soundness” представлений такими категоріальними доменами з відповідними вербалізаторами, які зазначені в дужках: QUALITY (*quality*, *attribute*), BEHAVIOR (*behavior*, *conduct*), STATE (*state*, **condition**), CHARACTER (*character*), FORCE (*force*). Ілюстративні контексти взяті з корпусу iWeb [13].

– QUALITY: *The idea that a person once genuinely good could be made bad merely by the removal of restraints is not yet present.*

Лексико-семантичні варіанти вербалізаторів *good* та *goodness*

Dictionary		Definition
Longman Dictionary	good	(1) <i>kindness</i> and <i>understanding</i> of other people's needs (2) behaviour, attitudes, forces etc. that are <i>morally right</i> (3) useful effect (4) something that has been produced in order to be <i>used or sold</i> .
	goodness	(1) <i>kindness</i> and <i>helpfulness</i> to others
Macmillan Dictionary	good	(1) <i>honesty, moral correctness</i>
	goodness	(1) the personal quality of being <i>morally good</i>
Cambridge Dictionary	good	(1) <i>kind</i> or <i>helpful; admirable</i> (2) <i>morally right</i> or <i>based on religious principles</i> (3) something that is an <i>advantage</i> or <i>help</i> to a person or situation; state of being healthy (4) things for sale , or the things that you own
	goodness	(1) the quality of <i>being morally right</i> and <i>admirable</i>
Collins Dictionary	good	(1) <i>positive moral qualities</i> ; goodness; virtue; righteousness; piety; moral qualities seen as a single abstract entity (2) what is considered to be <i>right</i> according to <i>moral standards</i> or <i>religious beliefs</i> . (3) <i>moral</i> or <i>material advantage</i> (4) a commodity or service that <i>satisfies</i> a human need
	goodness	(1) quality of being <i>kind, helpful, honest and generous</i> ..
YourDictionary	good	(1) <i>virtue; piety, honesty; devotion; justness; kindness, benevolence</i> (2) <i>Moral soundness</i> or <i>excellence</i> . (3) <i>Welfare; benefit</i> . (4) <i>commodity</i>
	goodness	(1) The quality of <i>generosity, benevolence; virtue; excellence;</i> (2) The <i>moral qualities</i> which constitute Christian <i>excellence; moral virtue</i> .
Merriam-Webster Dictionary	good	(1) <i>praiseworthy character</i> (2) something conforming to the <i>moral order</i> of the universe (3) something <i>useful</i> or <i>beneficial</i> (4) something that <i>has economic utility</i> or <i>satisfies an economic want</i>
	goodness	(1) the quality or state of <i>being good</i>
Oxford Learner's Dictionary	good	(2) behavior that is <i>morally right</i> or <i>acceptable</i> (3) something that <i>helps</i> someone or something
	goodness	(1) being <i>morally correct</i> (3) the part of something that has a <i>useful</i> effect on somebody/something, especially somebody's health
Dictionary.com	good	(1) <i>excellence</i> or <i>merit; kindness:</i> (2) <i>moral righteousness; virtue</i> (3) <i>profit or advantage; worth; benefit:</i> (4) <i>articles</i> of trade; <i>wares; merchandise:</i>
	goodness	(1) <i>moral excellence; virtue; kindness; generosity</i>
Oxford American Dictionary	good	(2) behavior that is morally right or acceptable (3) something that <i>helps</i> someone or something
	goodness	(1) being <i>morally correct</i> (3) the part of something that has a <i>useful</i> effect on somebody/something, especially somebody's health
American Heritage Dictionary	good	(1) something that is <i>right</i> (2) <i>Goodness; virtue</i> (3) <i>Welfare; benefit</i> (4) A product that is <i>bought</i> and <i>sold</i>
	goodness	(1) The state or quality of being <i>good</i> .

– BEHAVIOUR: *Glasser presents a full picture of the **behaviour, good** and bad, which he encountered in an area of maximum difficulty.*

– CHARACTER: *He was the **gentleman, of good character** and with important friends, and only got seven years.*

– FORCE: **Religion** is a force for the **good**.

Характеризаційний аспект актуалізується в межах доменної матриці, яка включає в себе такі концепти: MORALITY (*morality*), KINDNESS (*kindness, benevolence, helpfulness, understanding*), RIGHTNESS (*rightness, righteousness, piety, correctness, acceptability*), ADMIRABILITY (*admirability, praiseworthiness*), RELIGION (*religious principles*), VIRTUE (*virtue, merit, positiveness, honesty, devotion, justness, generosity*).

– MORALITY: *A judgement that an action is **morally good** is universalizable in the sense that by making such a judgement one commits oneself to the idea...*

– KINDNESS: *He was very **helpful** and **understanding**, everyone would say he was a **good chap**.*

– RIGHTNESS: *His **good character** is a **testimony** of his **piety**.*

– ADMIRABILITY: *He enables us to admire beauty and goodness.*

*We will in the end come to **admire the good** and cease to admire the bad.*

– RELIGION: **Religion** is a thing that should teach how to tell good from bad

– VIRTUE: *He was a **good, honest, kind, gentle** local bobby.*

Класифікаційний аспект ІКМ (2) “usefulness & desirability” актуалізується в межах таких категоріальних доменів: ENTITY (*entity, thing, stuff, something*) та EFFECT (*effect*).

– ENTITY: *Keep saying that, but we get some **good stuff** from there.*

– EFFECT: *I think that it is going to have a **good effect** on improving trading for the better parks and attractions in this country.*

Характеризаційний аспект об’єктивується щодо доменів BENEFIT (*benefit, advantage, profit, usefulness*), HELP (*help*), WELFARE (*welfare*)

– BENEFIT: *It was **good for business**, too, not to mention socially.*

– *It will be a great **advantage** for the downtown area*

– HELP: *It was very **good** for the whole business since it **helps** to build on new market and maintain the customer flow.*

– WELFARE: *the bylaw **ensures the welfare** and the empowerment of the vulnerable groups and is for **good** for the society.*

Класифікаційний аспект ІКМ (3) “commodity” представлений доменом ENTITY, гіпонімами якого є THING (*commodity, utility ware, merchandise*) та SERVICE (*service*)

– THING: *The increasing use of Sharpness docks for **imported goods** is undoubtedly good news.*

*The provided **service** is not the one we’d expected.*

Характеризаційний аспект об’єктивується щодо доменів SALE (*selling*), OWNERSHIP (*owning*), SATISFACTION (*satisfaction of economic want*).

– SALE: *He winked at her like a cheery market tradesman **selling** substandard **goods**, already thinking of the lunch he had planned with an old colleague*

– OWNERSHIP: *The **ownership** of the **goods** stored in that 40-foot container must still be confirmed.*

– SATISFACTION: *Mail-order firms invariably have an arrangement whereby, if **customers are not satisfied with the goods** received, they may return them at the firm’s expense without any questions being asked.*

Узагальнену інформацію подано в таблиці 2.

Таблиця 2

Ідентифікаційний модус категорії GOOD

Класифікаційний аспект			Характеризаційний аспект		
домен	вербалізатори	класифікаційні ознаки	домен	вербалізатори	диференційні ознаки
1	2	3	4	5	6
ІКМ 1 “moral soundness”					
QUALITY	quality, attribute	type of quality	MORALITY	morality	Being moral
BEHAVIOR	behavior, conduct	type of behavior	KINDNESS	kindness, benevolence, helpfulness, understanding	Being kind; Helpful; understanding
STATE	state, condition	type of state	RIGHTNESS	rightness, righteousness, piety, correctness, acceptability	Being pious correct
CHARACTER	character	Type of character	ADMIRABILITY	admirability, praiseworthiness	Being admirable

1	2	3	4	5	6
FORCE	force	Type of force	RELIGION	religious principles	Being religious
			VIRTUE	virtue, merit, positiveness, honesty, devotion, justness, generosity	being decent honest devoted just generous
ІКМ 2 “usefulness & desirability”					
ENTITY	entity, thing, stuff, something	type of entity	BENEFIT	benefit, advantage, profit, usefulness	Being beneficial, profitable, useful
EFFECT	effect	type of effect	HELP	help	Being helpful
			WELFARE	welfare	Being in welfare
ІКМ 3 “commodity”					
THING	commodity, utility ware, merchandise	type of thing	SALE	selling	Suitability for sale
SERVICE	service	type of service	OWNERSHIP	owing	owing
			SATISFACTION	satisfying	Bringing satisfaction

Висновки та пропозиції. Проведений комплексний семантико-когнітивний аналіз лексикографічної та контекстуальної репрезентації лексем-репрезентантів *good, goodness* лінгвоетичної категорії GOOD довів, що її ідентифікаційний модус конституційовано трьома ІКМ, кожна з яких має два невід’ємні компоненти: класифікаційний і характеристичний. Класифікаційний аспект репрезентовано гіперонімічною категоріальною доменною сіткою, яка класифікує GOOD щодо більш загальних категорій. Характеристичний аспект є семантичним наповненням категоріаль-

ної сітки еталонними ознаками, які формують її семантичний прототип. Встановлено, що прототип лінгвоетичної ІКМ (1) “moral soundness” ґрунтується на ІКМ (2) та ІКМ (3), що своєю чергою доводить те, що абстрактна ідея добра концептуалізується щодо добра матеріального чи фізичного, яке включає також предмети власності, які задовольняють базові людські потреби.

Перспективою подальших досліджень може бути аналіз концептуального виміру категорії GOOD, що передбачає встановлення крос-доменних концептуальних проєкцій.

ЛІТЕРАТУРА

- Lakoff G. The invariance hypothesis: is abstract reason based on image schemas? *Cognitive Linguistics*. 1990. Vol. 1. Iss. 1. P. 39–74.
- Geeraerts D. Prospects and problems of prototype theory. *Linguistics*. 1989. Vol. 27. Iss. 4. P. 587–612.
- Matsumoto Yo. Japanese numeral classifiers: a study of semantic categories and lexical organization. *Linguistics*. 1993. Vol. 31. Iss. 4. P. 667–713.
- Mervis C.B., Rosch E. Categorization of natural objects. *Annual Review of Psychology*. 1981. Vol. 32. P. 89–115.
- Palmer G., Woodman C. Ontological classifiers as polycentric categories, as seen in Shona class 3 nouns. *Explorations in linguistic relativity* / ed. by M. Puetz, M. Verspoor. Amsterdam : John Benjamins, 1999. P. 225–249.
- MacLaury R.E. From brightness to hue: an explanatory model of color category evolution. *Current Anthropology*. 1992. Vol. 33. № 2. P. 137–186.
- Floyd R. The structure of evidential categories in Wanka Quechua. Dallas : Summer Institute of Linguistics, 1999. 206 p.
- Dirven R. Dividing up physical and mental space into conceptual categories by means of English prepositions. The semantics of prepositions: from mental processing to natural language processing / ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. Berlin : Mouton de Gruyter, 1993. P. 73–97.
- Shevchenko I., Shastalo V. The conceptual metaphor of modesty in English and Ukrainian. *Cognitive Studies | Études cognitives*. 2021. № 21. DOI: <https://doi.org/10.11649/cs.2462>

10. Чабан В.М. Вербалізація концепту DIGNITY в англійській мові. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2019. Вип. 70. С. 262–271.
11. Гумений В.В. Концепт «совість» у німецькому мовному просторі. Молодий вчений. 2018. № 1(53). С. 205–210.
12. WordNet 3.1. URL: <http://wordnetweb.princeton.edu/>.
13. Davies M. iWeb: The 14 Billion Word Web Corpus. URL: <https://www.english-corpora.org/iweb/>

REFERENCES

1. Lakoff, G. (1990). The invariance hypothesis: is abstract reason based on image schemas? *Cognitive Linguistics*, vol. 1, iss. 1, pp. 39–74 [in English].
2. Geeraerts, D. (1989). Prospects and problems of prototype theory. *Linguistics*, vol. 27, iss. 4, pp. 587–612 [in English].
3. Matsumoto, Yo (1993). Japanese numeral classifiers: a study of semantic categories and lexical organization. *Linguistics*, vol. 31, iss. 4, pp. 667–713 [in English].
4. Mervis, C.B., Rosch, E. (1981). Categorization of natural objects. *Annual Review of Psychology*, vol. 32, pp. 89–115 [in English].
5. Palmer, G., Woodman, C. (1999). Ontological classifiers as polycentric categories, as seen in Shona class 3 nouns. *Explorations in linguistic relativity* / ed. by M. Puetz, M. Verspoor. Amsterdam: John Benjamins, pp. 225–249 [in English].
6. MacLaury, R.E. (1992). From brightness to hue: an explanatory model of color category evolution. *Current Anthropology*, vol. 33, no. 2, pp. 137–186 [in English].
7. Floyd, R. (1999). The structure of evidential categories in Wanka Quechua. Dallas: Summer Institute of Linguistics, 206 p. [in English].
8. Dirven, R. (1993). Dividing up physical and mental space into conceptual categories by means of English prepositions. *The semantics of prepositions: from mental processing to natural language processing* / ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 73–97 [in English].
9. Shevchenko, I., Shastalo, V. (2021). The conceptual metaphor of modesty in English and Ukrainian. *Cognitive Studies | Études cognitives*, no. 21, doi: <https://doi.org/10.11649/cs.2462> [in English].
10. Chaban, V.M. (2019). Verbalizatsiia kontseptu DIGNITY v anhliiskii movi [Verbalization of the DIGNITY concept in English]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philological series*, iss. 70, pp. 262–271 [in Ukrainian].
11. Humenyi, V.V. (2018). Kontsept “sovist” u nimetskomu movnomu prostori [The concept of “conscience” in the German language space]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, no. 1(53), pp. 205–210 [in Ukrainian].
12. WordNet 3.1. Retrieved from: <http://wordnetweb.princeton.edu/> [in English].
13. Davies, M. iWeb: The 14 Billion Word Web Corpus. Retrieved from: <https://www.english-corpora.org/iweb/> [in English].

КОНЦЕПТ «ВІДЧАЙ» У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ПОЕЗІЙ «ДУМИ І МРІЇ»)

Гусар М. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови*

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

вул. Григорія Сковороди 2, Київ, Україна

orcid.org/0000-0001-8590-8904

malvinagusar.mg@gmail.com

Ключові слова: *структура концепту, номінативний компонент, інтерпретативне поле, образний компонент, концептуально-компонентний аналіз.*

Дослідження виконано в рамках когнітивної парадигми, що визначає його актуальність. Метою роботи було розкрити концепт ВІДЧАЙ у віршах Лесі Українки за допомогою концептуально-компонентного аналізу. Саме цей концепт у сучасних лінгвістичних працях, присвячених вивченню поезії Лесі Українки, розглядається вперше. Було проаналізовано 35 віршів, опублікованих переважно у розділах «Мелодії» та «Невільнічі пісні» збірки поезій «Думи і мрії». Вивчення концепту ВІДЧАЙ проводилось із урахуванням того факту, що концепт має трьох-компонентну будову. Для розкриття номінативної частини концепту було застосовано метод дефініцій. Для визначення поняття «відчай» було вивчено його трактування у таких словниках, як «Великий тлумачний словник сучасної української мови», а також «Тезаурус» та «Cambridge Dictionary». Контекстуальний метод допоміг розкрити образний та інтерпретаційний компоненти. Було здійснено пошук лексичних одиниць, що втілюють концепт ВІДЧАЙ у віршах Лесі Українки, взятих із збірки «Думи і мрії» і проаналізовано основні стилістичні фігури. Отже, результати дослідження свідчать, що перший, номінативний, компонент трьох-компонентної структури концепту ВІДЧАЙ представлений певним інформаційним змістом, близьким до словникового значення, і відповідно до результатів аналізу тлумачних словників номінативна одиниця «відчай» означає втрату надії, сум. Наступний компонент концепту – чуттєвий, або образний. Він складається більше з особистісного досвіду, ніж загального. Аналіз віршів із збірки поезій «Думи і мрії» Лесі Українки показав, що концепт «відчай» представлений такими образами, як «сумний вітер», «ридаюче серце», «байдужії зорі», «біднеє щастя», «безжалісна муза», «беззбройна мова». Аналізуючи останній компонент концепту «відчай», інтерпретативне поле, ми розглянули найпоширеніші стилістичні фігури, які трапляються у віршах поетеси. Було виявлено, що переважно фігуративний елемент концепту ВІДЧАЙ у досліджуваних віршах Лесі Українки представлений такими стилістичними інструментами, як епітети, метафора, порівняння і персоніфікація.

THE CONCEPT DESPAIR IN LESIA UKRAINKA'S POETRY COLLECTION "THOUGHTS AND DREAMS"

Husar M. V.

*Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor,
Assistant Professor of English Department
National University of Kyiv-Mohyla Academy
Skovoroda str., 2, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8590-8904
malvinagusar.mg@gmail.com*

Key words: *concept structure, nominative component, interpretive field, imagery component, conceptual-component analysis.*

The investigation is carried out within the frame of cognitive paradigm that defines its relevance. The purpose of the investigation was to reveal the concept of DESPAIR in poems by Lesia Ukrainka with the help of the conceptual-component analysis. Precisely this concept is examined in modern linguistic works devoted to researching the Lesia Ukrainka's poems for the first time. There have been 35 poems published mainly in sections Melodii (Melodies) and Nevilnychi pisni (Slave songs) of poetry collection "Thoughts and Dreams" analysed. The concept DESPAIR was researched taking into consideration the fact, that the concept structure has got three layers, which are the notional, imagery and figurative. To investigate the notional component of the concept the method of definitions was applied. To determine the notion "despair" such dictionaries as "Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language", "Thesaurus" and "Cambridge Dictionary" were examined to see how they interpret this word. The contextual analysis was used to research the image and figurative components. The search for verbal units implementing the concept of "despair" in the poems from "Thoughts and Dreams" by Lesia Ukrainka was carried out and the main stylistic devices have been analysed.

So, the results of investigation show that the concept "despair" has got a three-layer structure. The first component, the nominative one, is some informational content which is close to vocabulary meaning, and according to the results of the explanatory dictionaries' analyses the concept "despair" means "loss of hope". Another component is sensual one or imagery. It's rather personal than general. The analysis of the verses from the poetry collection "Thoughts and Dreams" by Lesia Ukrainka has shown that the concept "despair" is presented by images of "sad wind", "crying heart", "indifferent stars", "poor happiness", "ruthless muse" and "weaponless language". And analysing the last component of the concept DESPAIR, which is an interpretive field, the stylistic tools typical of the poetess's verses under analysis have been researched. The research revealed that the figurative component of the concept DESPAIR in the analysed works by Lesia Ukrainka is mainly presented by such stylistic instruments as epithets, metaphors, similes and personification.

Постановка проблеми. Інтерес сучасних лінгвістів до праць Лесі Українки спричинений намірами розкрити нові мотиви в її поезії і запропонувати новий погляд на її особистість, що було неможливо зробити під час Радянського Союзу. Досліджуються текстологічні аспекти лірики, модерністські теми, характеристики ліричного героя, лексична та семантична організація, семантика певних образів, різноманітні аспекти компаративної літератури та інтермедія.

Ці тенденції продиктували рішення запропонувати лінгво-когнітивний підхід до вивчення поезії із розділів «Мелодії» та «Невільничі пісні» Лесі Українки, які були опубліковані у збірці поезій «Думи і мрії», щоб продемонструвати відображення концепту ВІДЧАЙ в роботах поетеси. У вивченні творчості Лесі Українки когнітивний підхід застосовувався і раніше. Вивчались такі аспекти, як семіосфера поезії [1], концепти «боротьба» [2], «вогонь» [3], «Україна» [4], «пташка» [5], «жертва» [1] та інші. Концепт ВІДЧАЙ аналізується

вперше, що підтверджує новизну та актуальність пропонуваного дослідження.

Мета статті полягає у проведенні лінгво-когнітивного аналізу концепту ВІДЧАЙ, вибір якого серед інших концептів, представлених у творчості Лесі Українки, пояснюється бажанням відкрити новий погляд на образ поетеси, не лише як жінки-воїна, революціонера, але й як звичайної людини, із властивими їй людськими проблемами, переживаннями, болем

Виклад основного матеріалу. Концепт – це основна номінативна категорія когнітивної лінгвістики. Проте не існує чіткого визначення цього поняття. Багато вчених, таких як С.А. Аскольдов, М.Ф. Алефіренко, А.П. Бабушкін, І.А. Стернін, С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, О.С. Кубрякова, А.М. Приходько та інші, присвячували свої роботи визначенню поняття концепту. Ця стаття розглядає останнє як «термін, який служить поясненню одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці. Поняття концепту всієї картини світу відповідає уявленню про ті смисли, якими оперує людина в процесах мислення і які відображають зміст досвіду й знання, зміст результатів усієї людської діяльності і процесів пізнання світу у вигляді деяких «квантів» знання» [6].

Відповідно до лінгво-когнітивного підходу концепти, як відображення індивідуальної реальної ментальності, передаються мовними засобами. У мові концепт може бути вербалізований як індивідуальними словами та фразами, так і реченнями і цілими текстами, які визначають сам концепт. Вибір вербальної форми залежить від персонального значення, ментальної репрезентації і внутрішнього лексикону мовця, які є взаємопов'язаними [7].

Майже усі вчені (І.А. Стернін, Г.Г. Слишкін, А.М. Приходько, М.В. Нікітін, М.І. Жинкін, С.Г. Воркачов), досліджуючи поняття концепту, дійшли висновку, що останній має багаторівневу структуру. У нашому дослідженні ми використовуємо результати лінгвокогнітивного дослідження З.Д. Попової та І.А. Стерніна. Вони стверджують, що концепт складається з трьох компонентів, таких як: образний, інформаційний зміст та інтерпретативне поле [8, с. 74–81].

Перший компонент концепту ВІДЧАЙ, який розглядатиметься, – це інформаційний зміст, або номінативний. Він включає мінімум когнітивних рис, визначаючи основні відмінні характеристики суб'єкта або феномену. Інформаційний зміст бага-

тьох концептів близький до змісту словникового визначення лексеми, що вербалізує той чи інший концепт [8, с. 74–81].

Щоб розкрити інформаційний зміст концепту ВІДЧАЙ, було проаналізовано визначення, запропоновані тлумачними словниками. Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови [9, с. 79] пояснює поняття «відчай» як почуття сильного душевного болю, безвихідності; розпач. Англійський словник «Thesaurus» пояснює це поняття як 'loss of hope' (втрата надії), 'hopelessness' (безнадійність) [10]. Словник «Cambridge Dictionary» зазначає 'despair is the feeling that there is no hope and that you can do nothing to improve a difficult or worrying situation' (відчай – це відчуття, що немає ніякої надії і що ви нічого не можете зробити, щоб покращити складну ситуацію). Отже, ключовою фразою тут є «відсутність надії» [11].

Інший компонент концепту ВІДЧАЙ, який аналізуватиметься в цій статті, – образний. Попова і Стернін вважають, що наявність образного компоненту у концепті визначено саме нейролінгвістичним характером предметного коду [8, с. 78–81]. Спочатку багато концептів з'являються на основі відчуття образу об'єкта як певний емпіричний образ чи явище у колективно діяльнісному контексті. Пізніше через знання, отримані за допомогою інших видів когнітивної діяльності, ці образи підтримують свою функцію найяскравішого представника цього компоненту у свідомості людини. Один із способів формування концепту відбувається через прямий чуттєвий досвід – сприйняття реальності органами чуття (і розуміння свого місця в цій реальності). У більшості випадків новий концепт виникає як образ і за допомогою вербалізації, будучи вживаним у мовленні, може бути кодифікованим як абстрактне чи конкретне [12, с. 353].

У нашому випадку концепт ВІДЧАЙ у творчості Лесі Українки виник як результат внутрішніх переживань, які відчувала поетеса під час написання віршів. Відомо, що збірка віршів «Думи і Мрії» була видана у 1890-х. Це був саме той час, коли вона, хворіючи на туберкульоз, страждала від пекучої болю. На певний час вона втратила надію на одужання, перебувала у глибокій депресії та розпачі. Усі ці страждання знайшли своє відображення у творчості у формі різних образів, таких як «сумний вітер», «плачуче серце», «байдужі зорі», «бідне щастя», «беззбройна мова».

Останній компонент концепту – інтерпретативне поле. Він включає оцінки та інтерпретації національною, груповою або індивідуальною свідомістю змісту концептуального ядра [13, с. 70]. Він представляє набір слабоструктурованих предикацій, що відображають інтерпретацію індиві-

дуальних концептуальних рис і їхніх комбінацій у формі стверджень і картин свідомості, що стосуються змісту концепту [8, с. 61]. Щоб проаналізувати цю частину концепту ВІДЧАЙ, розглянемо стилістичні фігури.

Аналіз поезії із збірки віршів «Думи і мрії» дозволив виокремити різноманітні стилістичні фігури, застосовані у віршах, які експлікують фігуративний компонент концепту ВІДЧАЙ. Найуживанішими стилістичними фігурами у поетичній творчості є епітет, метафора, порівняння та персоніфікація.

Перша стилістична фігура, яка буде проаналізована у цій статті, – епітет. Це прикметник, який надає предмету номінації специфічних експресивних, образних або емоційних рис [14, с. 26]. Так, аналіз поезії збірки «Думи і мрії» показав, що концепт ВІДЧАЙ представлений такими прикметниковими фразами: «сму́тне серце», «темне серце» [15, с. 119] «чорна хмара» [15, с. 122], «лихе передчуття» [15, с. 151], «серпанком чорним», «береза плакуча» [15, с. 155], «журливе віття», «туга пекуча», «зрадливі сни» [15, с. 118]. Усі ці фрази виражають печаль поетеси, втрату надії, відчай та душевний біль. А строки «Я змаганням втомилась кривавим, І мені заспівати хотілось заспівати лебедину пісню собі» [15, с. 120] через атрибутивні фрази «криваве змагання» і «лебедина пісня» передають втому Лесі та небажання жити.

Наступний стилістичний інструмент, який втілює увесь біль відчаю Лесі Українки, – це метафора. Вона часто трапляється у творчості поетеси. Метафора забезпечує епістемістичний доступ до концепту. Аналіз механізму функціонування метафори є цінним джерелом даних про діяльність людського мозку і зв'язки між різними концептами і їхніми рівнями [16]. Метафора розглядається не лише як засіб опису реальності, але й як спосіб виявлення схем та інструментів нового словотворення [17, с. 96]. Метафора формує концепт. Вона розширює межі наявних концептів у межах схожості і в певних випадках допомагає створити нові. І навпаки, в концептуальній системі є деякі фіксовані аналогії між концептами, і оволодіння ними дозволяє людині розуміти і продукувати багато метафоричних виразів, які побудовано як образні характеристики одного концепту у термінах іншого на основі встановлення важливих знаків їхніх аналогів [18, с. 442]. Метафора забезпечує зв'язок між рівнями і вимірами концепту. Вона може вважатися миттєвим перехідним порталом від одного семантичного рівня до іншого. Вона забезпечує доступ до невидимих рівнів концепту і концептуальної системи як цілісної структури. Отже, метафора співвідноситься з глибокими

структурами нашої реальності і потенційними здібностями людини світосприйняття.

Результати аналізу віршів збірки «Думи і мрії» допомогли виявити метафори, що представляють концепт ВІДЧАЙ. Вони чітко показують стан душі Лесі Українки, яка страждала від туберкульозу, її безнадійність одужати від цієї недуги: «Вітер сумно зітхав у саду», «мене туга взяла, серце гострим ножем пройняла» [15, с. 117]; «серце кидалось і розпачем билось, замирало в тяжкій боротьбі», «у чорную хмару зібралась туга моя, вогнем-блискавицею жаль мій по ній розточився» [15, с. 122]; «Обгорта мене туга» [15, с. 152]; «Та налягли на серце чорнії хмари /Лихого передчуття душа моя вмира!/ Вдяглися мрії у смуткові шати...». Хвороба позбавила її мрій: «...Серпанком чорним жалібниці-мрії /Мені покрили очі, змеркнув світ,/ І залунали скарги жалібнії / Моїх покинутих пісень сиріт./ Пісні вернулись плакати на могилі / Палкого серця, що носило їх...» [15, с. 151].

У вірші «До Музи» [15, с. 120] вона звертається до Музи як до своєї подруги, зізнається що вона перебуває у глибокій депресії, тому що немає ніяких шансів на одужання і в неї більше немає сил боротися: «...знов перемогла мене ворожа сила, знов подолана я, не маю сил до бою...».

Ще один інструмент, який демонструє втілення концепту ВІДЧАЙ у віршах Лесі Українки, – порівняння. Різниця між метафорою і порівнянням полягає у тому, що у метафорі втілення передаються логічно у концепті, у той час як у порівнянні вони з'являються у процесі обмірковування отриманих енциклопедичних знань про один об'єкт і сприйняття як знань, що стосуються іншого предмета [19, с. 297].

В результаті аналізу поетичної творчості Лесі Українки було розкрито такі порівняння: «Стіни й стеля гнітять, мов темниця»; «Сес лихо моє, мов туман восени», «А навколо туман, наче море сумне» [15, с. 152].

Хворіючи, поетеса була змушена залишатися вдома на самоті, через що вона відчувала глибоку депресію. Вона почувала себе немов у в'язниці. Навіть туман навкруги засмучував її. Те, що вона порівнює свою трагедію з туманом, вказує на те, що вона не бачить вирішення своєї проблеми, ніякого виходу, вона відчувається слабкою і безпомічною. Більше того, в неї немає бажання творити, бо як вона каже: «Навіть муза боїться вступити сюди» [15, с. 151-152]. Ще одна метафора, яка підкреслює сум поетеси.

Будучи самотньою і не маючи нікого, кому б вона могла висловити свої емоції, Леся Українка звертається до своєї музи, про що згадувалось вище, до мови, природи, що пояснює наявність в її віршах такого стилістичного інструменту,

як персоніфікація. Персоніфікація – це троп, чи фігура мовлення (в основному вважається типом метафори), де неживий об'єкт чи абстракція набуває людських рис чи здібностей [20].

В своїй поемі «Дивлюсь я на яснії зорі...» Леся звинувачує зірки за те, що отруїли її сумом: «Ви, зорі, байдужії зорі! Солодку отруту лили...» [15, с. 118]

На один приклад персоніфікації потрапляємо у відомій всім поемі «Слово, чому ти не твердая криця...» [15, с. 144]. Уся поема – це послання мові. Перша частина поеми свідчить про відчай автора, що мова не може бути зброєю, яка б вбила її ворогів. Однак тут вона розчарована не через свою хворобу, а через ситуацію, яка мала місце в Україні в ті часи: кожен, хто захищав інтереси України, переслідувався царським режимом. Багато її колег і друзів були ув'язнені, і вона відчувала себе безсилою їм допомогти.

Ще один приклад персоніфікації – це поема «Ave Regina!» [15, с. 147–148]. Уся поема – це крик душі Лесі Українки. Вона вважає музу винною у її нещасті: «Безжалісно музо, куди ти мене завела? / Навіщо ти очі мені осліпила згубливим промінням своїм? / Навіщо ти серце моє одурила, привабила маревом щастя?»; зруйнувала мрії: «Усі таємні свої скарби тобі я повинна віддати / І килим що виткали мрії, під ноги тобі простелити», і вона висловлює своє незадоволення своєю долею письменниці: «Навіщо ти вирвала в мене слова, що повинні б умерти зо мною? / Ти квітами серця

мого дорогу собі устелила, / І кров'ю його ти окрасила шати свої...». Далі в поемі Леся Українка докорює музи, що вона дала їй все, а отримала навзаєм нічого, окрім сліз: «Все ти від мене взяла. Де ж твої подарунки, царице? Ось вони, пишнії дари: сльози...».

Усі ці приклади персоніфікації показують, як концепт ВІДЧАЙ формується в процесі висловлення емоцій персоніфікованим об'єктам, як вони трансформуються із почуттів в образи і знаходять своє кодування у словах. Висловлюючи свої занепокоєння мові і музи, Леся Українка асоціює їх з тими переживаннями і робить їх частиною концепту ВІДЧАЙ.

Висновки. Концепт «відчай» має трирівневу структуру. Перший компонент – це інформаційний зміст, близький до словникового значення. Відповідно до результатів вивчення словникових дефініцій концепт «відчай» має значення «сум», «відсутність надії». Наступний компонент – чуттєвий, або образний. Він більш особистісного характеру, ніж загального. Аналіз віршів Лесі Українки зі збірки поезій «Думи і мрії» показав, що концепт *відчай* представлений образами сумного вітру, ридяючого серця, байдужих зорей, бідного щастя, безжалісної музи і беззбройної мови. Останній компонент концепту «відчай», інтерпретаційне поле, представлений у творчості поетеси такими стилістичними фігурами, як епітети, метафори, порівняння і персоніфікація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко Г. Міф проти історії: Семіосфера лірики Лесі Українки. Київ : Академвидав, 2013. 332 с.
2. Семененко Л.М. Концепт боротьби в ліриці Лесі Українки. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. Вип. 1. 2013. С. 168–177. URL: https://doi.org/10.31812/world_lit.v1i0.2267 (дата звернення: 29.06.2022).
3. Литвин І.М. Асоціативно-метафоричний компонент концепту вогонь у творах Лесі Українки. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Вип. 1. 2012. С. 291–294.
4. Хоменська І.В. Особливості функціонування сегментів концепту «Україна» у поетичній мовотворчості Лесі Українки. *Лінгвістичні дослідження*. 2014. Вип. 38. С. 169–175. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/1998> (дата звернення: 29.06.2022).
5. Фіц Т. Концепт птах у мовотворчості Лесі Українки. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. пр. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4, кн. 2. С. 283–292.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац и др. ; под общ. ред. Е.С. Кубряковой. Москва : Филол. ф-т МГУ ім. М.В. Ломоносова, 1996. 248 с.
7. Nemickiene Ž. “Concept” in modern linguistics: the component of the concept “Good”. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/62656539.pdf> (дата звернення: 29.06.2022).
8. Попова З.И., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : AST: Восток-Запад, 2007. 226 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> (дата звернення: 29.06.2022).
10. Thesaurus. URL: <http://www.thesaurus.com> (дата звернення: 29.06.2022).
11. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>. (дата звернення: 29.06.2022).
12. Solonchak T., Pesina S. Concept and its Structure. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Vol. 192. 2015. P. 352–358. URL: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.050> (дата звернення: 29.06.2022).

13. Голубенко Н.І. Засади концептуального аналізу в перекладознавстві. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. : Філологічні науки (мовознавство)*. Т. 3. 2015. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2015_3_12 (дата звернення: 29.06.2022).
14. Ивченков В.И. Лингвостилистика тропов Юрия Казакова. Минск : УП «Ред. науч.-метод. журн. «Пачатковая школа», 2002. 112 с.
15. Українка Леся. Зібрання творів у 12 томах. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1975. 446 с.
16. Соснин А.В. Когнитивная метафора как средство формирования концепта. ИСОМ. 2017. № 1-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnaya-metafora-kak-sredstvo-formirovaniya-kontsepta> (дата звернення: 29.06.2022).
17. Печерская Н.В. Знать или называть: метафора как когнитивный ресурс социального знания. Полис. Политические исследования. 2004. № 2. С. 93–105. URL: <https://doi.org/10.17976/jpps/2004.02.10>.
18. Рикер П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущения. *Теория метафоры* / под ред. Н.А. Арутюновой. Москва : Прогресс, 1990. С. 416–435.
19. Carston, R. & Wearing, C. Metaphor, hyperbole and simile: A pragmatic approach. *Language and Cognition*. Vol. 3. 2002. P. 283–312. URL: https://www.researchgate.net/publication/271682991_Metaphor_hyperbole_and_simile_A_pragmatic_approach. (дата звернення: 29.06.2022).
20. Nordquist, R. Personification. Definition and Example. URL: <https://www.thoughtco.com/personification-figure-of-speech-1691614> (дата звернення: 01.06.2022).

REFERENCES

1. Levchenko H. (2013). Mif proty istorii: Semiosfera liryky Lesi Ukrainky [Myth against history: Semiosphere of lyrics of Lesia Ukrainka]. Kyiv: Akademvydav. 332 p.
2. Semenenko L. M. (2013). Kontsept borotby v lirytsi Lesi Ukrainky [The concept of struggle in the lyrics of Lesia Ukrainka]. *Literaturny svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist*. Vol. 1, 168-177. Retrieved June 14, 2022, from https://journal.kdpu.edu.ua/world_lit/article/download/2267/2097/
3. Lytvyn I. M. (2012). Asotsiatyvno-metaforychnyi komponent kontseptu vohon u tvorakh Lesi Ukrainky [Associative-metaphorical component of the concept of fire in the works by Lesia Ukrainka]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky*. Vol. 1. P. 291–294.
4. Khomenska I. V. (2014). Osoblyvosti funkcionuvannia sehmentiv kontseptu «Ukraina» u poetychnii movotvorchosti Lesi Ukrainky. Lihvistychni dosildzhennia [Functioning peculiarities of segments of the concept “Ukraine” in the poetry by Lesia Ukrainka. Linguistic investigations]. *Vol. 38*. P. 169–175. Retrieved June 14, 2022, from <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/1998>
5. Fits T. (2008) Kontsept “ptakh” u movotvorchosti Lesi Ukrainky [Concept “bird” in Lesia Ukrainka poetry]. Retrieved June 14, 2022, from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/17949/23-Fits.pdf?sequence=>.
6. Kratkij slovar kognitivnyh terminov [A short dictionary of linguistic terms] (1996) / ed. by Kubrjakova, E.S. Moscow: Filol. f-t MHU im. M. V. Lomonosova. Retrieved June 14, 2022, from http://www.infolex.ru/elibrary_22633501.pdf
7. Nemickiene, Ž. «Concept» in modern linguistics: the component of the concept «good». Retrieved June 14, 2022, from <https://core.ac.uk/download/pdf/62656539.pdf>
8. Popova Z.I., Sternyn I.A. (2007). *Kognitivnaia lnhvistika [Cognitive Linguistics]*. Moscow: AST: Vostok-Zapad. 226 p.
9. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A big explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2005). Busel V. T. (Red.). Kyiv; Irpin: Perun. Retrieved June 14, 2022, from <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989>
10. Thesaurus. Retrieved June 14, 2022, from <https://www.thesaurus.com>
11. Cambridge Dictionary. Retrieved June 14, 2022, from <https://dictionary.cambridge.org>
12. Solonchak T., Pesina S. (2015). Concept and its Structure. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Vol. 192. P. 352-358. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.050>
13. Holubenko N. I. (2015). Zasady kontseptualnoho analizu v perekladoznavstvi [The basics of conceptual analysis in translation studies]. *Naukovyi visnyk Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Ser.: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. V. 3. P. 67-71. Retrieved June 14, 2022, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvddpufm_2015_3_12
14. Ivchenkov V.I. (2002). Lingvostilistika troпов Jurija kozakova [Linguostylistics of trope by Yuriy Kozakov]. Минск : UP Red. науч.-метод. zhurn. “Pachatkovaia shkola”. 112 p.
15. Ukrainka Lesia. (1975). Zibrannia tvoriv u 12 tomakh [Complete Works in 12 Volumes]. T. 1. Kyiv : Naukova dumka. 446 p.

16. Sosnin A. (2017). Kognitivnaia metafora kak sredstvo formirovaniia kontsepta [Cognitive metaphor as the means of concept formation]. ISOM. №1-1. Retrieved June 14, 2022, from <https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnaya-metafora-kak-sredstvo-formirovaniya-kontsepta/viewer>
17. Pecherskaia N. (2004). Znat ili nazivat: metafora kak kognitivnii resurs sotsialnoho znaniia [To Know or name: metaphor as a cognitive resource of social knowledge]. *Polys. Polytekhnicheskiye yssledovaniia*. № 2. P. 93-105. Retrieved June 14, 2022, from <https://doi.org/10.17976/jpps/2004.02.10>
18. Riker P. (1990). Metaforycheskyi protsess kak poznanie, vobrazhenie i oshchushcheniia [Metaphorical process as cognition, imagination and feeling]. *Teoriia Metafory* / ed. by Arutiunova N.A. Moscow: Progress, P. 416–435.
19. Carston R., Wearing, C. (2002). Metaphor, hyperbole and simile: A pragmatic approach. *Language and Cognition*. Vol. 3. P. 283-312. Retrieved June 14, 2022, from https://www.researchgate.net/publication/271682991_Metaphor_hyperbole_and_simile_A_pragmatic_approach
20. Nordquist R. Personification. Definition and Example. Retrieved June 14, 2022, from <https://www.thoughtco.com/personification-figure-of-speech-1691614>

ЕКСКЛЮЗИВНІ ТА ІНКЛЮЗИВНІ МІ-ГРУПИ У ДРАМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «БОЯРИНЯ»: ІНФОРМАТИВНИЙ АСПЕКТ

Жуйкова М. В.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
Волинський національний університет імені Лесі Українки
пр. Волі, 13, Луцьк, Україна
orcid.org/0000-0003-0396-8458
mzhujkova@vnu.edu.ua*

Ключові слова: *особові
займенники, типи референції,
інклюзивні та ексклюзивні
МІ-групи, інформативність
тексту, «Бояриня» Лесі
Українки.*

Статтю присвячено розгляду деяких фрагментів із драми Лесі Українки «Бояриня», у яких авторка вживає займенник МІ. Референція цього займенника загалом визначається контекстом твору чи ситуацією спілкування. Крім самого мовця, МІ може позначати або адресата повідомлення (це так звані інклюзивні референтні групи), або якусь іншу особу чи осіб, що не беруть участь у спілкуванні (це ексклюзивні референтні групи). Для інтерпретації вживання займенника МІ читачеві твору необхідно залучати як лінгвістичну, так і екстралінгвальну інформацію. По-перше, читач мусить мати знання щодо значення мовних одиниць, ужитих у тексті, а також володіти тією концептуальною інформацією, яку позначають ці одиниці; по-друге, читачеві потрібно мати достатній рівень фонові інформації про світ, зокрема етнічно маркованої; по-третє, у читача має бути мовленнєва компетенція та знання щодо специфіки комунікативної поведінки в різних ситуаціях спілкування. Шляхом застосування своїх знань читач може не лише визначити, якого типу МІ-групу побудував автор твору, а й точно чи ймовірно окреслити вміст ексклюзивної МІ-групи. Оскільки до інклюзивних МІ-груп входить сам адресат мовлення, такі групи рідко вживаються в контексті реальної модальності, для них характерні контексти ірреальної модальності або майбутнього часу. Для інтерпретації інклюзивних МІ-груп читачеві необхідно менше зусиль, ніж для розуміння вмісту ексклюзивних МІ-груп. Важливо, що інформативність ексклюзивних МІ-груп виявляється значно вищою. У семи розглянутих фрагментах драми «Бояриня» є три інклюзивні та вісім ексклюзивних МІ-груп. Леся Українка будує ексклюзивні МІ-групи з різною референцією: у деякі групи включає конкретних персонажів драми, а в деякі МІ-групи об'єднує значну кількість неокреслених осіб, з якими персонаж ідентифікує себе за певними параметрами.

EXCLUSIVE AND INCLUSIVE WE-GROUPS IN THE LESYA UKRAINKA'S DRAMA "BOYARYNIA": INFORMATIONAL ASPECT

Zhuykova M. V.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Ukrainian Language
Lesya Ukrainka Volyn National University
Voli ave., 13, Lutsk, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0396-8458
mzhujkova@vnu.edu.ua*

Key words: *personal pronouns, types of reference, inclusive and exclusive WE-groups, informativeness of the text, "Boyarynia" by Lesya Ukrainka.*

The article is devoted to the consideration of some fragments from Lesya Ukrainka's drama "Boyarynia", in which the author uses the pronoun WE. The reference of this pronoun is generally determined by the context of the work or the communication situation. In addition to the speaker himself, WE can indicate either the addressee of the message (these are the so-called inclusive reference groups), or some other person or people who do not participate in the communication (these are the exclusive reference groups). To interpret the use of the pronoun WE, the reader of the work needs to involve both linguistic and extralinguistic information. First, the reader must have knowledge about the meaning of the linguistic units used in the text, as well as possess the conceptual information that these units denote; secondly, the reader needs to have a sufficient level of background information about the world, including ethnically marked information; thirdly, the reader must have speech competence and knowledge about the specifics of communicative behavior in various communication situations. Applying his knowledge, the reader can not only determine what type of WE-group the author of the work built, but also accurately or probabilistically outline the content of an exclusive WE-group. Since inclusive WE-groups include the speech addressee himself, such groups are rarely used in the context of real modality; they are characterized by contexts of unreal modality or future tense. The reader needs less effort to interpret inclusive WE groups than to understand the content of exclusive WE groups. It is important that the informativeness of exclusive WE-groups turns out to be significant. There are three inclusive and eight exclusive WE-groups in the seven considered fragments of the drama "Boyarynia". Lesya Ukrainka builds exclusive WE-groups with different references: in some groups she includes specific characters from the drama, and in some WE-groups she unites a significant number of undefined persons with whom the character identifies himself according to certain parameters.

Постановка проблеми. Як відомо, займенники не мають сталого, закріпленого за певним планом вираження сигніфікативного значення, проте їх зв'язок із певним позамовним явищем встановлюється в контексті, унаслідок чого займенники набувають більш чи менш конкретних функціонально-денотативних ознак у плані змісту. Це насамперед стосується особових займенників, які за своїм базовим, первісним змістом «прив'язані» до комунікативної ситуації. У процесі аналізу змістового навантаження особових займенників передусім постає питання референції цих знаків. Ми розуміємо референцію як ситуативний / контекстуальний зв'язок між іменним знаком та

тим явищем позамовного світу, яке він позначає. За висловленням Н. Арутюнової, референція – це «відношення актуалізованого, включеного в мовлення імені чи іменного вираження до об'єктів дійсності» [1, с. 6]. Відомо, що референцію іменників трактують як означену (конкретну) або неозначену (неконкретну), що формально виражається на граматичному рівні в тих мовах, які мають артиклі. Що стосується особових займенників, то прономінативи однини (*я – ти – він...*) використовуються переважно як засоби маркування конкретних позамовних об'єктів, отже, їх референція є означеною, оскільки зв'язок між знаком та явищем дійсності встановлюється в певній ситуації

мовлення чи в контексті. Натомість зміст особових займенників множини далеко не завжди може бути однозначно окреслений навіть у ситуації прямого контакту двох комунікантів. Якщо розглядати питання референції особових займенників із позицій витрачених зусиль на розпізнання їх змісту, то стає зрозумілим, що особовий займенник МИ є чи не найбільш «затратним», особливо порівняно із займенниками третьої особи однини.

У разі вживання займенника МИ та його еквівалентів в інших мовах виникають два типи референтних груп: інклюзивна МИ-група, у яку мовець включає себе та свого ситуативного співрозмовника («Я плюс Ти»), а також ексклюзивна МИ-група, куди ситуативний співрозмовник не включається, натомість мовець має на увазі якусь іншу особу чи осіб, які не беруть участь у комунікації. Функціонально-семіотичні особливості цього займенника вперше виокремив та описав французький лінгвіст Е. Бенвеніст [2, с. 267]. Ще одна важлива особливість уживання МИ полягає в тому, що з його допомогою мовець формує певні групи, куди включає самого себе, здійснюючи в такий спосіб власну ідентифікацію. Про особливості формування МИ-груп у ранніх наукових творах Агатангела Кримського ми докладно писали в попередніх роботах [3].

Для інтерпретації вжитого в контексті інклюзивного МИ витрачається менше зусиль, оскільки йдеться про сумарну референцію займенників Я і ТИ, причому обидва позамовні об'єкти, позначені цими знаками, є учасниками актуальної комунікативної ситуації. Водночас ексклюзивне МИ, яким кодується неокреслений сукупний референт (Я плюс Хтось), часто виявляється розмитим і невизначеним, що створює як ускладнення під час інтерпретації цього займенника, так і потенційні можливості для маніпуляцій свідомістю реципієнта. І. Гранєва зазначає: «Особливість семантики займенників полягає в тому, що вона конкретизується внаслідок складної взаємодії явищ різних рівнів: безпосереднього мовленнєвого контексту вживання, комунікативної характеристики мовленнєвої ситуації загалом та статусу її учасників, а також механізмів їх референції» [4, с. 206]. Ми покажемо, що для інтерпретації конкретизованого в контексті займенника МИ реципієнтові потрібні також фонові (енциклопедичні) знання та висока комунікативна компетенція.

В аспекті інформативності тексту займенник МИ, оскільки його референційна віднесеність визначається в конкретному акті мовлення, потребує значно більше даних для виявлення змістового навантаження, ніж особові займенники однини. Зокрема, І. Гальперін писав: «Тлумачення окремих відрізків літературно-художнього твору є нічим іншим, як процесом декодування,

під час якого усувається все те, що є перешкодою для адекватного прийому та перероблення інформації» [5, с. 88]. Ще одна важлива ідея, яка безпосередньо пов'язує проблему інтерпретації художнього тексту з теорією інформації, полягає в тому, що зусилля, які витрачає реципієнт (читач або дослідник) на розкриття авторського задуму, корелюють із цінністю тієї інформації, що отримується в ході інтерпретації. На переконання І. Гальперіна, цінність інформації визначається тими зусиллями, які необхідно витратити на її декодування [5, с. 11]. Інакше кажучи, художні твори, на відміну від повсякденних (переважно діалогічних) усних текстів, вимагають більше зусиль для виявлення авторського задуму, що свідчить про їх нетривіальність і значно вищу інформативність. Під таким кутом зору можна аналізувати й випадки вживання особових займенників множини, зокрема МИ, у певному художньому творі.

У процесі визначення референції займенника МИ в адресата мовлення чи реципієнта художнього тексту природно виникає запитання: яка саме суб'єктно-об'єктна група закодована за допомогою займенника МИ, хто саме до неї входить? Мовець чи автор може знімати змістову невизначеність різними вербальними способами, наприклад використовувати конструкції на кшталт *ми з тобою* або *ми з ним*. Однак оскільки адресант мовлення (як і автор художнього твору) не завжди прагне розкрити у своєму повідомленні склад референтної МИ-групи та чітко її окреслити, то адресат має здійснювати процес інтерпретації самотужки, причому не маючи певності, що зробив це адекватно, відповідно до задуму відправника повідомлення. Б. Норман наводить багато прикладів того, як брак інформації щодо типу референції МИ (ексклюзивного та інклюзивного його вживання) у повідомленні спричиняє в адресата комунікативні труднощі, непорозуміння та збої у процесі розкодування інформації [6, с. 220–221].

Мета статті полягає в аналізі деяких випадків референтних вживань займенника МИ у драмі Лесі Українки «Бояриня» (як інклюзивних, так і ексклюзивних) в аспекті обсягу та типу інформації, потрібної для розкодування змісту читачем. Загалом у драмі вжито 67 конструкцій з особовим займенником МИ в різних відмінкових формах, причому найбільша кількість – 28 вживань – припадає на словоформу МИ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У драмі «Бояриня» Лесі Українка будує референтні МИ-групи обох типів, здебільшого не використовуючи такі текстові уточнення, які дали би змогу читачеві однозначно розкодувати зміст цих МИ-груп. У більшості випадків реципієнт має покладатися лише на подану у творі інформацію та на свої фонові знання щодо описуваних

ситуацій (універсальні, такі, що не залежать від тих обставин, що подані у творі, або ситуативно чи історично марковані), а також на власну комунікативну компетенцію.

Розглянемо вживання деяких займенників МИ та покажемо, які контекстні засоби підтримують їх інтерпретацію як інклюзивних чи ексклюзивних. Для репрезентативного представлення текстових засобів, застосованих Лесею Українкою, ми проаналізуємо мовлення різних персонажів твору.

Початок «Боярині» подає читачеві деякі характеристики комунікативної ситуації («Через садок до рундука ідуть Перебійний і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні»). Перша репліка, що належить Перебійному, супроводжується адресатною ремаркою: «до гостя»; отже, Леся Українка відразу позначає адресанта й адресата повідомлення, місце, де відбувається спілкування (це простір Перебійного та членів його сім'ї), а також подає інформацію про дві різні ситуації, які передували актуальному комунікативному акту:

(1) *Моя стара управилась хуленько!
Дивись, уже спорудила й вечерю,
поки ми там, на цвинтарі, балачки
провадили.*

Для адресата мовлення – персонажа драми – інтерпретація МИ-групи є тривіальною та не потребує жодних додаткових даних, оскільки сам Степан був на цвинтарі разом із мовцем. Інша справа – осмислення складу МИ-групи з позиції читача твору, який має докласти певних зусиль, щоб встановити референцію цього займенника. Оскільки інші персонажі (крім тих, які названі в авторській ремарці, проте ніхто з них ще не вступає в діалог) у сюжетній лінії твору ще не з'явилися, читач може припустити, що авторка вжила інклюзивне МИ, яке об'єднує Перебійного (Я, адресант) та Степана (ТИ, адресат). Таке розуміння референції підтримується вживанням дійсного локатива ТАМ, контекстуальний зміст якого також очевидний для Степана (бо він ТАМ був). Уточнення *на цвинтарі*, введене в репліку Перебійного, адресоване не учасникові комунікації, а читачам твору.

Наступна репліка належить жінці Перебійного та спрямована до Степана:

(2) *Боярине, прошу
зажити з нами хлібасоли.*

Референтна група, маркована словоформою *з нами*, може інтерпретуватися лише як ексклюзивна (вона включає всіх членів сім'ї, які мають разом вечеряти). Таке розуміння постає з комунікативної компетенції носіїв мови, які добре знайомі з традиційною ситуацією запросин: одна сторона (адресант) висловлює пропозицію, друга (адресат) її приймає чи відкидає. Отже, на

момент промовляння учасники комунікативного акту мають різний ситуативно-комунікативний статус і через це не можуть бути об'єднані в одну МИ-групу.

Далі в тексті першої дії фігурує фрагмент, у якому мовець-господар буде ексклюзивну МИ-групу, проте, на відміну від контексту (2), до неї входить інший склад учасників.

(3) Перебійний.

Дочко,

ти б нас почастивала на початок.

Авторська ремарка («Оксана наливає з сулійки дві чарки – батькові й гостеві») дає зрозуміти, який саме склад має тут конкретна МИ-група. Для читачів, які володіють фоновими знаннями, очевидно, що дочка, яка в цій ситуації спілкування є соціально нижчою, не може бути включена в ту МИ-групу, де об'єднані соціально вищі особи. Така інтерпретація підтримується й нестандартним використанням форми умовного способу в ролі наказового (іллокутивна мета цього висловлення – прохання, за якого виконання названої дії перебуває у сфері інтересів мовця, а не адресата).

У наступному фрагменті з першої дії драми бачимо два випадки вживання займенника МИ:

(4) Перебійниха.

Ти б уперід хоч привітався з гостем!

Іван (сідаючи, недбало).

Ми (а) вже віталися там коло церкви.

Перебійний.

Він буде мешкати в нас (б) до від'їзду.

Мовці (Перебійниха та Перебійний) в обох репліках звертаються до свого сина Івана у присутності гостя – Степана. Перше МИ інтерпретується як ексклюзивне (в МИ-групу входять Іван та Степан і не входить мовець), оскільки в попередній репліці матері названий єдиний можливий учасник цієї групи (...*привітався з гостем* – ми вже віталися). Друге МИ, вжите Перебійним, позначає інклюзивну МИ-групу, у яку входять адресат та адресант цього комунікативного акту (а також інші члени сім'ї). Для такої інтерпретації займенника МИ читачеві потрібні знання про те, що Перебійний та його син Іван у момент діалогу мешкають в одному просторі, який може бути маркований присвійним займенником НАШ (*наша хата, наш дім...*).

Досить неоднорідною є референція займенників МИ / НАМ / НАМИ в монологі Степана, який оповідає про долю та майновий стан своєї родини у відповідь на запитання Перебійнихи:

(5) Перебійниха.

Чом ти ліпше

сюди не перевіз матусі?

Степан.

Трудно.

Нема при чім нам (а) жити на Україні.

*Сами здорові знаєте, – садибу сплюндровано було **нам** (b) до цеглини ще за Виговщини. Були **ми** (c) зроду не дуже так маєтні, а тоді й ті невеликі добра утерляли. Поки чогось добувся на Москві, мій батько тяжко бідував **із нами** (d).*

Усі вжиті тут займенникові МІ-групи є ексклюзивними, оскільки в жодну групу не включено співрозмовника. Це постає зі змісту реплік Степана: він повідомляє нову для слухачів інформацію. Сформовані тут ексклюзивні МІ-групи не є референційно тотожними. Так, на початку монологу Степан говорить про свою сім'ю, у якій уже нема батька («а вже як батько вмерли, я поїхав до матері на поміч»), однак конкретний склад МІ-групи в (5a) залишається для персонажів і читачів твору неокресленим. Вживання займенників (5b) та (5c) в репліках, де йдеться про минуле сім'ї «за Виговщини» та ще давніше, вказує на входження в МІ-групу покійного батька Степана. Що стосується групи (5d), то вона, навпаки, не може включати батька, оскільки в конструкції вжито окремі вербальні знаки для позначення батька та всіх інших членів сім'ї.

Розглянемо також деякі вживання займенника МІ в останній дії драми.

(6) Степан.

*Мамо,
я попрошу царя, щоб нас пустив
до тестя у гостину – чей же пустить?*

Для виявлення референційного змісту цієї МІ-групи інформації у висловленні (6) не досить, читач не може вирішити, чи включено до цієї групи співрозмовника (Степанову матір). Невизначеність референції знімається в наступних репліках, зокрема коли Степан говорить хворій Оксані: «Надумав я поїхати з **тобою** в гостину до твоїх»; у такий спосіб читач переконується, що Леся Українка сформувала в (6) ексклюзивну МІ-групу.

У фрагменті (7) у репліці Оксани також представлена ексклюзивна МІ-група, у яку не включено адресата мовлення – Степана.

(7) Оксана.

*Як я умру, ти не бери вже вдруге
українки, візьми московку ліше...*

Степан.

Оксано!

Оксана.

*Всі **ми** ріжемо словами,
а тут жінки плохі, вони бояться...*

Займеннику МІ тут передують побудована авторською опозиція «українка – московка», що дає можливість окреслити два важливі параметри МІ: національність і стать. Отже, МІ-група чітко визначається як ексклюзивна, а її зміст варто розу-

міти так: «Я плюс неокреслена чисельно група осіб жіночої статі, інтегральною ознакою якої є належність до українського народу». Цій цілісній групі, утвореній за етнічною ознакою, Леся Українка приписує лише одну особистісно-поведінкову характеристику («*ми ріжемо словами*»). Такі вживання МІ Н. Ясакова називає екзистенційними: у них окреслено «певний клас осіб зі спільними поглядами, переконаннями тощо» [7, с. 226].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ми розглянули 11 випадків використання МІ-груп різного типу: три інклюзивні та вісім ексклюзивних. Приблизно таке співвідношення типів МІ-груп простежується в усьому тексті драми «Бояриня»: у ньому домінують ексклюзивні групи. Це явище загалом пояснюється тим, що інформативність ексклюзивних МІ-груп, куди не включено адресата мовлення, виявляється суттєво вищою порівняно з інклюзивними МІ-групами. Інклюзивні МІ-групи, вжиті в контексті реальної модальності, можуть втрачати цінність для адресата повідомлення, оскільки такі висловлення передають слухачеві інформацію про нього самого. Серед розглянутих фрагментів тексту «Боярині» є лише одна така інклюзивна МІ-група – у контексті (1), де Леся Українка вживає її в першій репліці персонажа драми, орієнтуючись на інформаційні потреби читача. Два інші випадки інклюзивних МІ-груп – у фрагментах (3) та (4b) – використано в контексті ірреальної модальності, а отже, такі групи набувають змістової цінності не лише для читача, а й для персонажа твору – адресата мовлення.

Усі розглянуті ексклюзивні МІ-групи, куди не включено адресата мовлення, потрібні для передачі нової для нього інформації незалежно від типу модальності у висловленні, і саме тому такі групи переважають у художніх текстах, зокрема й у «Боярині». Для інтерпретації змісту ексклюзивних МІ-груп реципієнт твору повинен витратити значно більше зусиль.

Загалом можна стверджувати, що для адекватного встановлення референції займенника МІ читачеві потрібно вміти аналізувати концептуальну інформацію, закодовану в текстових одиницях, та робити з них належні імплікації, мати достатній рівень фонових знань про світ, зокрема етнічно маркованих, а також розвинути мовленеву компетенцію щодо комунікативної поведінки в різних ситуаціях спілкування.

У майбутньому доцільно докладно проаналізувати типи референції займенника МІ в різних творах Лесі Українки, зокрема зіставити вживання цього займенника в її ліриці та драматургії. Також варто розглянути відносну міру інформативності конструкцій із прономінативами МІ та НАШ в аспекті вираження авторських інтенцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Лингвистические проблемы референции. *Новое в зарубежной лингвистике*. Выпуск 13 : Логика и лингвистика (проблемы референции). Москва : Радуга, 1982. С. 5–40.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва : Прогресс, 1974. 448 с.
3. Жуйкова М. Еволюція національної ідентичності Агатангела Кримського та мовні маркери МИ і НАШ. *Східний світ*. 2021. № 2. С. 23–38.
4. Гранева И. О референтном и нереферентном употреблении местоимения *мы*. *Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского. Серия «Филология. Искусствоведение»*. 2008. № 4. С. 206–209.
5. Гальперин И. Информативность единиц языка. Москва : Высшая школа, 1974. 174 с.
6. Норман Б. Русское местоимение *мы*: внутренняя драматургия. *Russian Linguistics*. 2002. Vol. 26. № 2. P. 217–234.
7. Ясакова Н. Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові. Київ : НаУКМА, 2016. 328 с.

REFERENCES

1. Arutyunova, N. (1982). *Lingvisticheskie problemy referentsii* [Linguistic problems of reference]. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike – New in foreign linguistics*. Issue 13: Logika i lingvistika (problemy referentsii) [Logic and linguistics (problems of reference)]. Moscow: Raduga, pp. 5–40 [in Russian].
2. Benvenist, E. (1974). *Obshchaya lingvistika* [General linguistics]. Moscow: Progress, 448 p. [in Russian].
3. Zhuikova, M. (2021). *Evoliutsiia natsionalnoi identychnosti Ahatanhela Krymskoho ta movni markery MY i NASH* [The evolution of the national identity of Agathangel of Krymskyi and the linguistic markers of WE and OUR]. *Skhidnyi svit – Eastern world*, no. 2, pp. 23–38 [in Ukrainian].
4. Graneva, I. (2008). *O referentnom i nereferentnom upotreblenii mestoimeniya my* [On the referential and non-referential use of the pronoun we]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta imeni N.I. Lobachevskogo. Seriya “Filologiya. Iskusstvovedenie” – Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N.I. Lobachevsky. Series “Philology. Art Criticism”*, no. 4, pp. 206–209 [in Russian].
5. Gal’perin, I. (1974). *Informativnost’ edinits yazyka* [Informativeness of language units]. Moscow : Vysshaya shkola, 174 p. [in Russian].
6. Norman, B. (2002). *Russkoe mestoimenie my: vnutrennyaya dramaturgiya* [Russian pronoun we: inner dramaturgy]. *Russian Linguistics*, vol. 26, no. 2, pp. 217–234 [in Russian].
7. Yasakova, N. (2016). *Katehoriia personalnosti: pryroda, struktura ta reprezentatsiia v ukrainskii literaturnii movi* [The category of personality: nature, structure and representation in the Ukrainian literary language]. Kyiv: NaUKMA, 328 p. [in Ukrainian].

УДК 811
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-4>

НЕЙРОЛІНГВІСТИКА ЯК АВТОНОМНА ГАЛУЗЬ УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА: ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Каленюк С. О.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
вул. Нікольська, 24, Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0002-6055-8351
kalenukso@gmail.com*

Мешков М. О.

*студент спеціальності «Прикладна лінгвістика»
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського
вул. Нікольська, 24, Миколаїв, Україна
orcid.org/0000-0003-3841-579X
mykolamieshkov@gmail.com*

Ключові слова:

*нейролінгвістика, ліва півкуля
мозку, права півкуля мозку,
мовна нейронна мережа,
білінгвізм.*

Статтю присвячено проблемі систематизації здобутків нейролінгвістики як автономної галузі мовознавства за останні 10 років та визначенню перспектив її подальшого розвитку, насамперед у вітчизняному науковому просторі. У зв'язку із цим автори статті визначили дефінітивний обсяг поняття «нейролінгвістика» – вважають її міждисциплінарною експериментальною дисципліною попри те, що в наукових колах прийнятним є віднесення нейролінгвістики до психологічних, медичних і власне лінгвістичних наук. Окреслено коло завдань української лінгвістики, до якого введено чотири провідні завдання: 1) встановлення відмінностей мовної нейронної мережі між півкулями головного мозку мовця; 2) вивчення впливу двомовності (білінгвізму) на структуру та функції «універсальної» мовної нейронної мережі; 3) вивчення диференційного впливу двомовності на обробку головним мозком фонологічних, лексико-семантичних і синтаксичних одиниць мови; 4) прогнозування наслідків вікового й гендерного засвоєння та оволодіння другою мовою. У розрізі кожного з окреслених завдань презентовано основні здобутки нейролінгвістики, однак з опертям на праці українських учених, насамперед С. Засєкіна, В. Князева, Н. Кузузи, А. Ковалевської-Славової, О. Лозової, Д. Полгородник, Г. Труби, Л. Шнуровської та інших. Визначено лакунарні сегменти в розвитку вітчизняної нейролінгвістики, до яких сьогодні варто зарахувати проблеми моделювання процесів породження та розуміння мовлення в різних дискурсах, логопедії, змінених станів свідомості, авторознавчої та судово-лінгвістичної експертизи, а також синтезу методологічних технік нейролінгвістики та лінгвосеміотики.

NEUROLINGUISTICS AS AN AUTONOMOUS BRANCH OF UKRAINIAN LINGUISTICS: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS

Kaleniuk S. O.

Ph.D. (Philology),

Associate Professor at the Department of General and Applied Linguistics

V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University

Nikolska str., 24, Mykolaiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-6055-8351

kalenukso@gmail.com

Mieshkov M. O.

Student of the Specialty “Applied Linguistics”

V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University

Nikolska str., 24, Mykolaiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3841-579X

mykolamieshkov@gmail.com

Key words: *neurolinguistics, left hemisphere of the brain, right hemisphere of the brain, speech neural network, bilingualism.*

The article is devoted to the problem of systematization of the achievements of neurolinguistics as an autonomous branch of linguistics for the last 10 years in order to determine the prospects for its further development in the domestic scientific space. In this regard, the authors of the article defined the definitive scope of the concept of “neurolinguistics”, considering it an interdisciplinary experimental discipline, despite the fact that in scientific circles it is acceptable to include neurolinguistics in psychological, medical and linguistic sciences. The range of tasks of Ukrainian linguistics is outlined, to which four leading tasks are introduced: 1) establishment of differences of the speech neural network between the hemispheres of the speaker’s brain; 2) determining the impact of bilingualism (bilingualism) on the structure and function of the “universal” language neural network; 3) establishing the differential influence of bilingualism on the brain’s processing of phonological, lexical-semantic and syntactic units of language; 4) forecasting the consequences of age and gender acquisition and mastery of the second language. In the context of each of the outlined tasks the main achievements of neurolinguistics are presented, but based on the work of Ukrainian scientists, first of all S. Zasekin, V. Knyazev, N. Kutuza, A. Kovalevska-Slavova, O. Lozova, D. Polgorodnik, H. Truba, L. Shnurovska and others. Lacunar segments in the development of domestic neurolinguistics are identified. Today they include the problems of modeling the processes of generation and understanding of speech in different discourses, speech therapy, altered states of consciousness, autobiographical and forensic linguistic examination, synthesis of methodological techniques of neurolinguistics and linguosemiotics.

Постановка проблеми. За словами І. Колегаєвої, нейролінгвістика є «нащадком теорії двох сигнальних систем, запропонованих у ХІХ ст. І. Павловим» [6, с. 16]. Сьогодні ця наука в українському просторі розвивається у двох векторах: з одного боку, вона вивчає мозкові механізми мовленнєвої діяльності загалом, а з іншого, – ті порушення мовленнєвих процесів, що є результатом локальних уражень головного мозку [9, с. 3]. Зазначимо, що найбільш активно проводяться

дослідження в межах другого напрямку із залученням фундаментальних досягнень неврології (експерименти П. Брока та К. Верніке), нейрофізіології (праці І. Сеченова, І. Павлова), нейропсихології (праці О. Лурії, а також вітчизняних учених В. Князева, Н. Рубель, К. Мілютіної), психічного розвитку дітей (праці Л. Віготського). Як результат маємо нейролінгвістичні класифікації порушень мовлення в дітей та дорослих (А. Куссмаул, Р. Коєн, М. Хватцев, Р. Левін), апробації підхо-

дів до діагностики мовленнєвих афазій (Е. Бейн, Д. Робсон), опис принципів корекції мовлення з використанням нейрокорекційних систем (І. Скворцов, Ж. Глозман, Т. Ахутіна). Своєю чергою перший напрям розвитку нейролінгвістики тісно переплітається з психолінгвістикою та досі тяжіє лише до систематизації принципів коригування методик навчання іноземних мов (див. праці В. Індіверо, О. Лі, Г. Труби, А. Щербіної), а також почасти використовується під час проведення авторознавчих і судово-лінгвістичних експертиз (О. Довженко, Н. Клименко, О. Мусієнко). Однак цим функційний потенціал нейролінгвістики в межах першого, суто лінгвістичного, напряму не обмежується, що й зумовлює здійснення оглядового аналізу можливостей цієї науки та окреслення перспектив у застосуванні її методологічного апарату в міждисциплінарних прикладних дослідженнях сучасності. Наведене вказує на актуальність пропонованої розвідки з огляду на відсутність у вітчизняному репозитарії праць комплексного теоретичного характеру, які одночасно презентували би сучасні здобутки та перспективи нейролінгвістики як науки.

Метою статті є систематизація здобутків нейролінгвістики як автономної галузі мовознавства (за останні 10 років) та визначення перспектив її подальшого розвитку, насамперед у вітчизняному контексті. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати дефінітивний обсяг поняття «нейролінгвістика»; 2) окреслити коло завдань нейролінгвістики та презентувати її основні здобутки в їхніх межах; 3) окреслити лакунарні сегменти в розвитку вітчизняної нейролінгвістики та обґрунтувати їхню злободенність.

Об'єктом дослідження вибрано еволюційний поступ нейролінгвістики в Україні, а **предметом** – систематизацію здобутків провідних вітчизняних учених у межах зазначеної науки.

Матеріалом роботи послуговували наукові праці (статті, монографії, підручники, дисертаційні роботи), які вважаються базою сучасної нейролінгвістики (Американської, Московської та Петербурзької психолінгвістичних шкіл), а також відповідний доробок українських учених, насамперед С. Засєкіна, В. Князева, Н. Кутузи, А. Ковалевської-Славої, О. Лозової, Д. Полгородник, Г. Труби, Л. Шнуровської та інших.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше презентовано систематизований огляд здобутків нейролінгвістики, отриманих вітчизняними науковцями за останні 10 років, причому основний акцент зроблено саме на лінгвістичній скерованості нейролінгвістичних досліджень, адже наявні на сьогодні наукові розвідки здебільшого спираються на зв'язки ней-

ролінгвістики з медико-біологічними, психолого-педагогічними та інформаційно-технічними науками.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому обігу термін «нейролінгвістика» з'явився завдяки психологу та лікарю-неврологу О. Лурії ще в 60-х рр. XX ст. [3, с. 76], хоча поява самої науки припадає на 1861 р. та збігається з моментом опублікування паризьким хірургом та анатомом П. Броком його праці, присвяченої моторній афазії – втраті здатності усного мовлення [1, с. 287]. Однак досі вчені не сформулювали єдину універсальну дефініцію, що презентувала би статус цієї науки. Огляд літератури показує, що одні дослідники (наприклад, О. Лурія) відносять нейролінгвістику до психологічних наук, інші (зокрема, Б. Гаврилін) – до медичних, ще інші (наприклад, Е. Ахлсен) – до лінгвістичних, а деякі (зокрема, Г. де Зубікарай, Н. Шиллер, Т. Чернігівська) взагалі вважають «міждисциплінарною експериментальною дисципліною» [14, с. 3; 15, с. 7]. Ми своєю чергою повністю поділяємо останній погляд, керуючись тим фактом, що сьогодні фахівці з нейролінгвістики займаються проблемами нейрофізіологічної природи мовної здатності, експериментальною діяльністю з вивчення нейрофізіологічного підґрунтя мовно-мисленнєвих процесів, форм розладів мовної поведінки, процесів розпізнавання мовлення через аналізатори мозку тощо [11, с. 242], а отже, вони є компетентними не лише в питаннях лінгвістики, а й у питаннях неврології, психології, нейрофізіології.

Додамо, що лінгвістичний вектор дисципліни «нейролінгвістика» зазвичай спирається на фундаментальні праці Ф. де Соссюра, Л. Щерби, О. Потебні, Р. Якобсона, Н. Хомського, О. Леонтьєва, через що в цьому контексті актуальними завданнями нейролінгвістики, як стверджують Б. Вонг, Б. Інґ та Б. О'Брайєн, є такі:

1) встановлення відмінностей мовної нейронної мережі між лівою (домінантною) та правою (субдомінантною) півкулями головного мозку мовця;

2) вивчення впливу двомовності (білінгвізму) на структуру й функції «універсальної» мовної нейронної мережі;

3) вивчення диференційного впливу двомовності на обробку головним мозком фонологічних, лексико-семантичних і синтаксичних одиниць мови;

4) прогнозування наслідків вікового й гендерного засвоєння та оволодіння другою мовою [20, с. 3].

Презентуємо здобутки української нейролінгвістики в розрізі завдань, наведених вище.

Встановлення відмінностей мовної нейронної мережі між лівою та правою півкулями головного

мозку мовця, зокрема те, що домінантна півкуля (ліва) відповідає за абстрактно-логічне мислення, мовлення й пам'ять, а субдомінантна (права) півкуля спеціалізується на просторово-образному мисленні [11, с. 371], уможливило розроблення моделей мовленнєвого й комунікативного впливу та прогнозування позамовленнєвої діяльності мовця залежно від застосовуваної ним моделі у процесі комунікації, щоправда, з акцентом на її вербальних складниках [16, с. 161]. Так, з опертям на відомості про роботу півкуль головного мозку Н. Кутузі вдалося встановити, що на функційній асиметрії головного мозку мовця ґрунтується нейролінгвістична Мілтон-модель, застосування якої під час комунікації «перевантажує домінантну півкулю, чим автоматично вводить людину в особливий стан свідомості (стан вільної роботи правої півкулі)» [7, с. 168], на підставі чого дослідниця уклала перелік активних гіпноіндукторів українського рекламного мегадискурсу (детальніше див. у [7]). Своєю чергою А. Ковалевська-Славова, сконцентрувавши увагу на феномені сугестії, визначила, що за рівнем інтенсивності вияву впливових ефектів виділяються скеровані на лівопівкульне, раціональне сприйняття аптаймові моделі (низький і середній рівень інтенсивності; наприклад, будь-які впливові тексти й дискурси, які не вимагають заглиблення в гіпнотичний транс) та на правопівкульну, ірраціональну перцепцію даунтаймові моделі (максимальний рівень інтенсивності; наприклад, безпосередній стан антифактивності, гіпнозу) [4, с. 3].

Вивчення впливу двомовності на структуру та функції «універсальної» мовної нейронної мережі посприяло, наприклад, уточненню когнітивного внеску мовних одиниць як носіїв процедурного значення у способи обробки перекладачем інформації першоджерела, що успішно реалізовано в дисертаційній роботі С. Засекіна, який дійшов такого висновку: «Ліва півкуля відповідає за контекстуально незалежне перероблення мовних даних (буквальне значення слів, граматику), а права – за прагматичну (голістичну) інтерпретацію мовних даних, зокрема кодованих їхніми просодичними характеристиками тощо» [2, с. 171]. Л. Шнуровська, зосередившись на експериментальному визначенні факторів та ознак білінгвізму в нейрологічній площині, встановила, що білінгв, який вільно спілкується мовою, використовує обидві мови в повсякденному житті, актуалізуючи одні й ті самі кортикальні зони. Більше того, ці зони мозку залишаються активними, навіть коли мови різні та навіть коли друга мова набута пізніше [15, с. 152].

Вивчення диференційного впливу двомовності на обробку головним мозком різнорівневих одиниць мови посприяло визначенню умов

оволодіння аудіюванням, читанням, говорінням, а також іншомовним письмом, лексичним матеріалом, граматикую, що детально описано у праці О. Лозової [6]. Також над цією проблемою активно працює Д. Полгородник, у дисертації якої вже доведено, що, наприклад, контактування англійської та ірландської лінгвокультур (а отже, і мов) впливає на актуалізацію складників макроструктури базових концептів англосмовної картини світу Ірландії [10, с. 182].

Прогнозування наслідків вікового й гендерного засвоєння та оволодіння другою мовою можна виразити в декількох тезах:

1) немає критичного віку для засвоєння іншої (другої, третьої тощо) мови [18], однак є так звані чутливі періоди, які зазвичай тривають до статевої зрілості, коли мозок особливо сприйнятливий [13, с. 19–20];

2) немає гендерних обмежень щодо засвоєння другої та наступних мов, проте є гендерні особливості [13, с. 20];

3) діти обробляють мовну інформацію в іншому відділі мозку, ніж дорослі, і це пояснює, чому вивчення другої мови для дітей є простішим та швидшим. Коли діти вивчають мову, вони використовують ту саму частину мозку, яка відповідає за його автоматичну роботу, або глибоку моторну ділянку, а отже, мова стає для них другою природою [17, с. 58–59].

У цьому напрямі виконує дослідження Г. Труба, скеровуючи їх на виявлення суто нейролінгвістичних особливостей вивчення української мови як іноземної, результатом чого вже стала рекомендація дослідниці формувати відповідні підручники з короткими блоками: «Краще збільшити кількість блоків, аніж їхній обсяг» [12, с. 339]. У цьому контексті варто згадати й доробок В. Князева, президента Української асоціації нейропсихології, який займається аналізом мовлення особливих дітей, бо вважає його методом нейропсихологічної діагностики, зокрема й для немовленнєвих дітей, для яких, як зазначає дослідник, характерним є те, що психічний розвиток загалом випереджує мовленнєвий розвиток [3]; відповідно, підбір завдань для занять з іноземної мови потребує додаткової методичної роботи та знань із боку вчителя / викладача, на що звертають увагу також Л. Засекіна, В. Мілінчук, І. Ревуцька.

Додамо, що вітчизняні вчені досліджують психологічний і психолінгвістичний аспекти сприйняття та породження мовленнєвого висловлювання, розробляють питання комунікативної якості мовлення, працюють над теорією мовної норми, вивчають особливості мовленнєвої культури особистості й суспільства загалом, а також лінгвістичні особливості функціонування мовної картини світу індивіда. За спостереженнями

Т. Ковалевської, нейролінгвістика в Україні розвивається також у напрямках моделювання процесів породження й розуміння мовлення в різних дискурсах (Н. Акімова, О. Балабан, М. Лиля та інші автори), насамперед інституційних [5, с. 18]. Логопедія (Є. Соботович) та змінені стани свідомості (Е. Носенко), авторознавча й судово-лінгвістична експертизи (С. Вул, О. Довженко, Н. Клименко, О. Мусієнко) на сьогодні цілком можуть вважатися дотичними до нейролінгвістики напрямами, оскільки їхні теоретичні положення та певні методологічні техніки мають своїм підґрунтям факти, встановлені завдяки нейролінгвістичним студіям, предметом яких є мозкова організація комунікативної компетенції особистості [5, с. 18].

Як стверджує А. Гируцький, приблизно з другої половини ХХ ст. нейролінгвістика починає перетворюватися на один з аспектів комплексного вивчення знакової поведінки людини [1, с. 288], у зв'язку із чим розширюються її міждисциплінарні контакти, у колі яких опиняється й лінгвсеміотика, об'єктом дослідження якої є мовні знаки, що утворюють семіотичну систему, а предметом – їх співвідношення з позначеними реаліями чи поняттями, іншими мовними знаками та прагматикою мовлення [11, с. 120]. Якраз синтез нейролінгвістичних і лінгвсеміотичних підходів становить один із перспективних напрямів еволюційного поступу української лінгвістичної думки, що уможливить надалі створення комплексної моделі комунікативного впливу з урахуванням усіх функцій його вербальних та невербальних генераторів, адже, як запевняє Т. Ковалевська, більша частина

релевантної інформації передається на невербальному рівні, причому саме та частина, яка становить симультанне підґрунтя у процесах сприйняття, властива субдомінантному, ірраціональному відтворенню дійсності [5, с. 22]. Також додамо, що в українській лінгвістиці дослідження в цьому напрямі вже стартували (див. праці Г. Почепцова) і набули популярності, зокрема, у межах Одеської школи сугестивної лінгвістики (див., наприклад, праці О. Щербак, присвячені рекламному та кінодискурсам).

Висновки. Нейролінгвістика як міждисциплінарна галузь на сьогодні має чимало здобутків, які, проте, являють собою внесок у розвиток перекладознавчих студій, методики викладання мов, дискурс-аналізу та особливо логопедії. Під час дослідження впливовості мовних і мовленнєвих явищ українські вчені звертаються також до постулатів нейролінгвістики, однак поза увагою в цьому аспекті залишають комплексні дослідження комунікації та різномірних дискурсних практик, тобто їхніх вербальних і невербальних складників. Це помічають і представники Одеської школи сугестивної лінгвістики, які поки що в нейролінгвістичному аспекті почали вивчати рекламні та кінодискурси, залучаючи до цієї дослідницької операції апарат лінгвсеміотики. Зрештою, саме інтегрування постулатів нейролінгвістики та лінгвсеміотики може посприяти появі в науці нових максим, пов'язаних зі сприйняттям і розумінням вербальної та невербальної інформації в різних комунікативних ситуаціях, що своєю чергою окреслює перспективи для подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гируцький А. Общее языкознание : учебное пособие для студентов вузов. 3-е изд., стереотип. Минск : Тетра-Системс, 2003. 304 с.
2. Засекін С. Психолінгвальні закономірності відтворення художнього тексту в перекладі (на матеріалі англійської та української мов) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.16. Луцьк, 2020. 486 с.
3. Князев В., Рубель Н. Альбом для нейропсихологічного обстеження дітей та підлітків. Київ, 2019. 246 с.
4. Ковалевська-Славова А. Політичний патогенний мегадискурс: алгоритм нейтралізації : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2021. 515 с.
5. Ковалевська Т. Концептуальна парадигма феномену сугестії: кваліфікаційні ознаки. *Стиль і текст* : науковий збірник / за ред. В. Різуна. Київ, 2006. Вип. 7. С. 16–23.
6. Колегаєва І. Нейролінгвістика в парадигмі сучасної філології : методичні рекомендації до вибіркового спецкурсу для здобувачів вищої освіти III (освітньо-наукового) ступеня спеціальності 035 «Філологія». Одеса : ПоліПринт, 2020. 24 с.
7. Кутуза Н. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
8. Лозова О. Психологічні аспекти засвоєння іноземної мови : навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 143 с.
9. Лурия А. Основные проблемы нейролингвистики. 3-е изд. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 256 с.
10. Полгородник Д. Формування англійськомовної картини світу Ірландії в умовах незбалансованої двомовності : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2018. 350 с.
11. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

12. Труба Г. Нейролінгвістичні дослідження у методиці викладання української мови як іноземної. *Записки з українського мовознавства* : збірник наукових праць / гол. ред. Т. Ковалевська. Одеса : ПоліПринт, 2019. Вип. 26. Т. 2. С. 336–341.
13. Костюк М., Хворостяний І., Унгурян І. Українська для всіх: як навчати тих, для кого українська мова не є рідною. Київ : ТОВ «Видавництво «ЮСТОН»», 2021. 252 с.
14. Черниговская Т. Психо- и нейролингвистика : лекции. Санкт-Петербург, 2001. 100 с.
15. Шнуровська Л. Нейрологія білінгвізму: фактори та ознаки. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. 2013. Т. 16. № 2. С. 150–157.
16. Щербак О. Впливова динаміка лінгвoseміотичних кодів у рекламному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2018. 289 с.
17. Hadley H., Wilson L. Implications of Brain Research for Teaching Young Adolescents. *Middle School Journal*. 2002. Vol. 34. Iss. 1. P. 57–61.
18. Understanding the brain: The birth of a learning science / Organization for Economic Co-operation and Development. Paris : OECD Publishing, 2007. 330 p.
19. The Oxford Handbook of Neurolinguistics / ed. by G. de Zubicaray, N. Schiller. New York : Oxford University Press, 2018. 300 p.
20. Becky Wong, Bin Yin, O'Brien B. Neurolinguistics: Structure, Function, and Connectivity in the Bilingual Brain. *BioMed Research International*. 2016. № 16. P. 1–22.

REFERENCES

1. Girutskiy, A. (2003). *Obshchee yazykoznanie: uchebnoe posobie dlya studentov vuzov [General linguistics: textbook for university students]*, 3rd ed. Minsk: Tetra-Systems, 304 p. [in Russian].
2. Zasiakin, S. (2020). *Psykholinhvalni zakonomirnosti vidtvorennia khudozhnogo tekstu v perekhadi (na materiali anhliiskoi ta ukraïnskoi mov) [Psycholinguistic regularities of the reproduction of an artistic text in translation (on the material of the English and Ukrainian languages)]*. *Doctor's thesis*. Lutsk, 486 p. [in Ukrainian].
3. Kniazev, V., Rubel, N. (2019). *Albom dlia neiropsykholohichnoho obstezhennia ditei ta pidlitkiv [Album for neuropsychological examination of children and adolescents]*. Kyiv, 246 p. [in Ukrainian].
4. Kovalevska-Slavova, A. (2021). *Politychnyi patohennyi mehadykurs: alhorytm neitralizatsii [Political pathogenic megadiscourse: a neutralization algorithm]*. *Doctor's thesis*. Odesa, 515 p. [in Ukrainian].
5. Kovalevska, T. (2006). *Kontseptualna paradyhma fenomenu suhestii: kvalifikatsiini oznaky [Conceptual paradigm of the suggestion phenomenon: qualifying features]*. *Styl i tekst: naukovyi zbirnyk [Style and text: scientific collection]* / ed. by V. Rizun. Kyiv, iss. 7, pp. 16–23 [in Ukrainian].
6. Kolehaieva, I. (2020). *Neirolinhvistyka v paradyhmi suchasnoi filolohii: metodychni rekomendatsii do vybirkovoho spetskursu dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity III (osvitno-naukovoho) stupenia spetsialnosti 035 "Filolohiia" [Neurolinguistics in the paradigm of modern philology: methodological recommendations for a selective special course for applicants of higher education III (educational and scientific) degree specialty 035 "Philology"]*. Odesa: PoliPrynt, 24 p. [in Ukrainian].
7. Kutuz, N. (2018). *Komunikatyvna suhestiia v reklamnomu dyskursi: psykholinhvistychnyi aspekt: monohrafiia [Communicative suggestion in advertising discourse: psycholinguistic aspect: monograph]*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 736 p. [in Ukrainian].
8. Lozova, O. (2010). *Psykholohichni aspekty zasvoiennia inozemnoi movy: navchalno-metodychnyi posibnyk [Psychological aspects of learning a foreign language: educational and methodological manual]*. Kyiv, 143 p. [in Ukrainian].
9. Luriya, A. (2009). *Osnovnye problemy neyrolingvistiki [The main problems of neurolinguistics]*, 3rd ed. Moscow: Knizhnyy dom "LIBROKOM", 256 p. [in Russian].
10. Polhorodnyk, D. (2018). *Formuvannia anhliiskomovnoi kartyny svitu Irlandii v umovakh nezbalansovanoi dvomovnosti [The formation of the English-language picture of the world of Ireland in the conditions of unbalanced bilingualism]*. *Candidate's thesis*. Zaporizhzhia, 350 p. [in Ukrainian].
11. Selivanova, O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk [Modern linguistics: directions and problems: textbook]*. Poltava: Dovkillia-K, 712 p. [in Ukrainian].
12. Truba, H. (2019). *Neirolinhvistychni doslidzhennia u metodytsi vykladannia ukraïnskoi movy yak inozemnoi [Neurolinguistic studies in the methodology of teaching Ukrainian as a foreign language]*. *Zapysky z ukraïnskoho movoznavstva: zbirnyk naukovykh prats [Notes on Ukrainian linguistics: collection of scientific papers]* / ed. by T. Kovalevska. Odesa: PoliPrynt, iss. 26, vol. 2, pp. 336–341 [in Ukrainian].

13. Kostiuk, M., Khvorostianyi, I., Unhurian, I. (2021). *Ukrainska dlia vsikh: yak navchaty tykh, dlia koho ukrainska mova ne ye ridnoiu* [Ukrainian for everyone: how to teach those for whom Ukrainian is not their native language]. Kyiv: YuSTON, 252 p. [in Ukrainian].
14. Chernigovskaya, T. (2001). *Psikho- i neyrolingvistika: lektzii* [Psycho- and neurolinguistics: lectures]. Saint Petersburg, 100 p. [in Russian].
15. Shnurovska, L. (2013). Neirolohiia bilinhvizmu: faktory ta oznaky [Neurology of bilingualism: factors and signs]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriiia "Filolohiia" – Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Series "Philology"*, vol. 16, no. 2, pp. 150–157 [in Ukrainian].
16. Shcherbak, O. (2018). Vplyvova dynamika linhvosemiotychnykh kodiv u reklamnomu dyskursi [Influential dynamics of linguosemiotic codes in advertising discourse]. *Candidate's thesis*. Odesa, 289 p. [in Ukrainian].
17. Hadley, H., Wilson, L. (2002). Implications of Brain Research for Teaching Young Adolescents. *Middle School Journal*, vol. 34, iss. 1, pp. 57–61 [in English].
18. Organization for Economic Co-operation and Development (2007). *Understanding the brain: The birth of a learning science*. Paris: OECD Publishing, 330 p. [in English].
19. De Zubicaray, G., Schiller, N. (eds.) (2018). *The Oxford Handbook of Neurolinguistics*. New York : Oxford University Press, 300 p. [in English].
20. Becky, Wong; Bin, Yin; O'Brien, B. (2016). Neurolinguistics: Structure, Function, and Connectivity in the Bilingual Brain. *BioMed Research International*, no. 16, pp. 1–22 [in English].

КОНВЕРСАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСУ П'ЄСИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ БРИТАНСЬКИХ ДРАМАТУРГІВ ХХ СТ.)

Матіяш-Гнедюк І. М.

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри англійської філології

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна

orcid.org/0000-0001-8613-4859

iryua.matiiashhnediuk@pnu.edu.ua

Ключові слова:

*конверсаційний аналіз,
інтерація, драма, дискурс
драми, комунікативні ходи.*

У статті розглядаються тексти драм британських драматургів ХХ ст. крізь призму методології конверсаційного аналізу. Конверсаційний аналіз – це відносно нова течія прагматики й соціолінгвістики, яка досліджує особливості мовленнєвої інтерації: структуру та формальні властивості мовлення, що допомагають співрозмовникам тлумачити поведінку одне одного, мовні засоби на емпіричному рівні, які впорядковують і контролюють послідовність висловлювань мовців.

Конверсаційний аналіз розвинувся з теорій соціального впорядкування етнометодології Г. Гарфінкеля. Засновниками нового методу дослідження діалогу (полілогу) стали соціологи й лінгвісти Г. Сакс, Е. Щеглов та Г. Джефферсон. Основним методичним принципом конверсаційного аналізу є збір і фіксація матеріалу в ситуаціях реального спілкування переважно в побутовій сфері. У результаті обробки емпіричних даних був вироблений категоріальний апарат конверсаційного аналізу: комунікативні ходи, репарації, співпадиння, секвенції, суміжні пари, преференції.

Базовим елементом організації розмови є комунікативні ходи – упорядковані висловлювання, для яких обов'язкова зміна мовців; ходи характеризуються наявністю структурного та алокативного компонентів. Перший визначає обсяг і форму висловлювання, а другий – механізм вибору наступного мовця. Послідовність висловлювань у розмові встановлюється за правилами, згідно з якими поточний мовець вибирає наступного, про що сигналізує в релевантній точці переходу за допомогою одного чи декількох лінгвістичних, паралінгвістичних чи невербальних засобів, або інший учасник бесіди починає говорити самостійно; за відсутності самовисування поточний мовець може продовжити говорити. Межі конверсаційного аналізу як методу дослідження дискурсу поступово розширюються. Конверсационалісти починають вивчати не лише живу розмову в реальному (побутовому чи інституційному) середовищі, а й письмові тексти, що певним чином її відображають, ті, у яких міститься пряме звертання до співрозмовника або аудиторії, які репрезентують систему комунікативних ходів за участю більше ніж одного співрозмовника. Такий метод дослідження може бути застосовано у процесі аналізу організації дискурсу драматичних творів.

Драматичний текст будується переважно за принципом обміну репліками між персонажами, і саме інтерація є глобальним засобом не тільки характеристики героїв, а й розвитку дії, а також засобом вираження ідеї твору. Саме це зумовлює доцільність застосування конверсаційного аналізу, який може слугувати інструментом розкриття характерів персонажів, їхніх соціальних ролей, статусу та ступеня близькості у стосунках, під час дослідження драматичних творів.

CONVERSATIONAL ANALYSIS AS A TOOL OF DRAMA DISCOURSE RESEARCH (BASED ON THE DRAMAS OF THE BRITISH PLAYWRIGHTS OF THE 20TH CENTURY)

Matiash-Hnediuk I. M.

Ph.D. (Philology),

Assistant at the Department of English Philology

Vasyl Stefanyk National Precarpathian University

Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine

orcid.org/0000-0001-8613-4859

iryna.matiashhnediuk@pnu.edu.ua

Key words: *conversational analysis, interaction, drama, drama discourse, turn-taking.*

The article examines the texts of dramas of British playwrights of the 20th century through the prism of the methodology of conversational analysis. Conversational analysis is a relatively new branch of Pragmatics and Sociolinguistics that investigates the features of speech interaction: the structure and formal properties of speech, which help interlocutors to interpret each other's behaviour, language means at the empiric level, which put in order and control the sequence of expressions of interlocutors.

Conversational analysis developed from the theories of social organization of ethnomethodology by Harold Garfinkel. Sociologists and linguists Harvey Sacks, Emanuel Schegloff, and Gail Jefferson became the founders of the new research method of a dialogue (polilogue). Basic methodical principle of conversational analysis is collecting and fixing of the material in the situations of a real communication in everyday life. As a result of empiric data processing the categories of conversational analysis were developed: turn-taking, reparations, overlaps, sequences, adjacent pairs, and preferences.

Turn takings are the base element of conversation organization. They are well-organized utterances. A change of interlocutors is obligatory for turn-taking. They are also characterized by the presence of structural and allocational components. The first determines the volume and form of an utterance, the second is responsible for a choice of the next speaker. The sequence of utterances in a conversation is set on rules according to which a current interlocuter elects the following one. This is marked in a relevant transit point by means of one or a number of linguistic, paralinguistic or nonverbal facilities. It is also possible that another participant of a conversation starts talking on their own. If no one is willing to talk, a current interlocutor may continue talking.

Nowadays conversationalists study not only real-life (domestic or institutional) but also written texts, that may be a representation of real-life talks (those which contain a direct address to the interlocutor or audience, have the system of turn-taking including more than one interlocutor). Such method of research can be applied to the analysis of drama discourse organization.

The text of a drama is built, mainly, on the principle of exchange remarks between characters, and it is the interaction that is a global means of characters description, and action development, and also a means of the main idea expression. All the above mentioned makes it possible to apply conversational analysis to drama discourse research.

Постановка проблеми. Дослідження вербальних інтеракцій та діалогу не втрачають популярності серед науковців. Різноманітність даних, описів, аспектів і підходів щодо численних параметрів вербальної інтеракції та планів організації діалогу зумовлює різні найменування: аналіз

(теорія) дискурсу, дискурсивний аналіз, аналіз розмови, конверсаційний аналіз, аналіз (мовленневої) взаємодії, інтеракційний аналіз, теорія комунікації, граматики діалогу тощо.

Про панівну позицію інтеракційного аналізу в сучасній лінгвістиці говорили ще Р. Барт та

Ф. Берте [1, с. 3]. Вони вказували на зміну об'єкта дослідження та перехід від вивчення локуції до інтерлокуції, тобто вербального обміну між мовцями. У дослідженні як інтерлокуції, так і локуції може міститися програма вивчення такого феномену, як розмова взагалі. Отже, головна програма, яку реалізує конверсаційний аналіз, – вивчення структури розмови, що складається з обміну висловлюваннями, та вивчення ілокутивних функцій мовленнєвих актів, які використовуються в розмові. Окрім цього, конверсаційний аналіз бере свій початок від етнометодології. У цьому відношенні він є вченням про методи створення та інтерпретації соціальної взаємодії її учасниками. Розгорнуту концепцію та експериментальну методику етнометодологічного коверсаційного аналізу створили в 1960-х рр. Гарві Сакс, Емануїл Щеглов та Гейл Джефферсон [12, с. 43–45; 13, с. 15–16; 23; 25; 7; 8; 9].

Конверсаційний аналіз послуговується власним категоріальним апаратом, розробленим Г. Саксом: суміжні пари, комунікативні ходи, репарації, співпадіння, секвенції, суміжні пари, преференції [10, с. 57].

Мета конверсаційного аналізу полягає в тому, щоб у процесі строгого емпіричного дослідження «природних» інтеракцій встановити формальні принципи й механізми, за допомогою яких учасники соціальної події осмислено структурують, координують і впорядковують власні дії, дії інших та ситуацію події. Ідеться про формальні прийоми, про «етнометоди», які застосовуються співучасниками інтеракції, про інтерпретацію висловлювань партнерів і забезпечення розуміння, прийнятності та ефективності побудованих висловлювань [24].

До головних принципів конверсаційного аналізу можна віднести такі: аналіз звичайної буденної розмови, збір даних шляхом спостереження, транскрибування бесід та їх запис на цифрові носії, аналіз використання співрозмовниками загальних правил упорядкованості розмови. Методологія конверсаційного аналізу спирається здебільшого на загальну модель, запозичену з прагматичного аналізу, тобто вивчення способів продукування та сприйняття розмови мовцями [20, с. 40–48; 26, с. 20–35]. Для цього можна послуговуватися, наприклад, поперечним (дослідження вже відомих явищ і феноменів) або поздовжнім (дослідження власне самого процесу інтеракції) методами аналізу [28, с. 26–27].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Одним з основних принципів конверсаційного аналізу, на думку К. Сінгвонсуват [27, с. 40–41], є те, що аналіз проводиться на матеріалі звичайної побутової розмови як найбільш частотної форми людської інтеракції, соціальної організації

первинної соціальної події. Саме тому метод конверсаційного аналізу правомірно застосовувати для дослідження дискурсу драми. Підтвердження цього можна знайти в роботах Х. Боулза, Р. Персона, Дж. Кальпепера, В. Херман, С. Мандали, Р. Копитко [2; 4; 6; 14; 19; 22; 16; 17].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення принципів організації розмови як окремого виду дискурсу в реальному середовищі та у структурі художнього твору, що дає можливість підтримувати належний рівень культури усного спілкування та розпізнавати рівень письмової культури автора.

Драматичний дискурс є досить складним явищем, оскільки в ньому переплітаються ознаки як усної (мовленнєва інтеракція, яка відбувається на сцені), так і писемної форми (написані діалоги). На переконання Х. Боулза [2, с. 8], драма є не прикладом повсякденної розмови, а втіленим у життя діалогом, сценарним діалогом. Сценарний діалог базується на авторському сприйнятті висловлювань природної розмови. Менш очевидним є той факт, що спосіб організації висловлювань безпосереднього спілкування може бути основою для створення драматичного діалогу.

Розмова персонажів художнього твору лише частково зберігає ознаки повсякденної розмови: це відображення, відкоригований запис первинної (усної) форми інтеракції. Основні відмінності між ними спричинені тим, що діалогами драматичного твору керує автор, а не персонажі. Крім того, драматичний текст як поняття не може існувати самотійно, а проявляє себе лише через інсценізацію, яка обов'язково мусить бути почута та сприйнята глядачем.

Х. Боулз вважає, що застосування принципів і засобів конверсаційного аналізу у драмі змушує спеціалістів брати до уваги «внутрішню перспективу», тобто вивчення поведінки ніби зсередини системи. Це означає перейняти бачення ситуації самими персонажами та визначити, як вони користуються нормами спілкування для підтримки інтеракції. Проте лінгвістичні аспекти (лексичні, граматичні, фонологічні) також беруться до уваги. Насправді вони є фундаментом для аналізу. Суть полягає в тому, що мовні одиниці трактуються як засоби, за допомогою яких інтеракція стає сукупністю впорядкованих послідовностей, а не просто предметом аналізу [2, с. 33].

Драматичний текст будується здебільшого за принципом обміну репліками між персонажами, і саме інтеракція є глобальним засобом не тільки характеристики героїв, а й розвитку дії, а також засобом вираження ідеї твору. Саме це зумовлює доцільність застосування конверсаційного аналізу, який може слугувати інструментом розкриття характеристик персонажів, їхніх соціальних

ролей, статусу та ступеня близькості у стосунках, під час дослідження драматичних творів.

Мета статті полягає у визначенні ступеня відповідності мовлення персонажів драми нормам організації розмови в реальних ситуаціях спілкування.

Для досягнення мети ставимо перед собою такі **завдання**: визначити та систематизувати елементи конверсаційного аналізу (комунікативні ходи і їх секвенції) у текстах сучасних британських драматургів; виявити особливості елементів конверсаційного аналізу як таких, що функціонують у мовленні персонажів драматичного твору з урахуванням здійснення контролю над дискурсом із боку автора; з'ясувати спільні й відмінні риси в організації дискурсу в реальному мовленні та його репрезентації у драматичних текстах.

Матеріалом дослідження слугують десять п'єс британських драматургів ХХ ст. [2; 5; 11; 15; 18; 21]. Текст цих драм розглядається крізь призму його відповідності розмовному мовленню в реальному житті.

Результати дослідження. Перейдемо до розгляду одного з параметрів, за яким здійснено аналіз, а саме комунікативних ходів та їх структури.

Оскільки драматичний діалог являє собою обмін репліками персонажів, будь-який драматичний текст можна розглядати як систему комунікативних ходів, а тому в аспекті конверсаційного аналізу п'єса є впорядкованою послідовністю висловлювань, керованих автором [6, с. 24–25]. Система комунікативних ходів нерозривно пов'язана з явищем секвенцій. Комунікативні ходи є відповіддю на попередній хід або результатом аналізу сказаного, секвенції в межах цих ходів перевіряють умову успішності базової пари, розширенням якої вони і є.

На матеріалі проаналізованих нами десяти п'єс ми виявили 45 прикладів явища секвенцій, з яких 30 (66,7%) – пре-секвенції, 15 (33,3%) – інсерції. Продемонструємо структуру комунікативних ходів та явища секвенцій на прикладах із п'єс “Blue Heart” Керіла Черчилля та “Waiting for Godot” Семюела Бекетта.

Розглянемо такий приклад:

- 1 Brian: *This is a friend, you said a friend of Susy's, I don't quite...*
- 2 Alice: *Hello do come in. How lovely. Did you travel together?*
- 3 Young Woman: *It's great to be here. Susy's told me so much about you. She said to be sure to look you up.*
- 4 Brian: *And she's just behind you is she?*
- 5 Alice: *Did you travel separately from the airport? Did you come on the tube?*
- 6 Young Woman: *I came on a bus.*
- 7 Alice: *That's a good way.*

- 8 Young Woman: *But what's that about Susy? Susy's not here.*
- 9 Maisie: *She hasn't arrived yet.*
- 10 Young Woman: *Susy's coming too? That's amazing. She saw me off on the plane.*
- 11 Brian: *Of course Susy's coming.*
- 12 Maisie: *Do you know Susy well? Is she an old friend?*
- 13 Young Woman: *I live with Susy. Hasn't she told you about me? I thought she wrote to tell you to expect me.*
- 14 Alice: *I'm terribly sorry, I don't think...*
- 15 Maisie: *Is Susy not coming home?*
- 16 Young Woman: *I thought that was something she didn't want to do but of course I could be wrong [5, с. 28].*

Цю розмову ведуть четверо персонажів, репліки трьох (*Alice, Maisie, Brian*) адресовані *Young Woman*, яка відповідає на їхні запитання та якій належить більша частина ходів – шість. По три ходи здійснюють *Brian* і *Maisie*, чотири – *Alice*. Головним персонажем цього епізоду є *Young Woman*, її ходи є найдовшими, проте вона не контролює розподіл ходів і не визначає наступного мовця, вони самі вступають у розмову з нею. Найактивнішим співрозмовником є *Alice*, вона самовибирається в ході 2, перебивши *Brian*, ставить запитання (ходи 2, 5) і коментує репліки *Young Woman* (ходи 7, 14). Ще одним активним інтерактантом є *Maisie*, яка в ходах 12 і 15 спрямовує розмову відповідно до вибраної теми. Хоча у *Brian* така сама кількість ходів, як у *Maisie*, складається враження, що він не дуже зацікавлений у темі розмови. У ході 1 його перебиває *Alice*, хід 11 є лише коментарем до сказаного *Young Woman* у ході 10, тільки питання в ході 4 вказує на його активну участь у розмові. Помітно, що бесіда протікає плавно, співрозмовники майже не втручаються у висловлювання одне одного, їхні репліки логічно пов'язані між собою, тобто зміна мовців відбувається на підставі аналізу попереднього висловлювання й у точці релевантного переходу.

Наступний приклад ілюструє алокативний компонент комунікативних ходів, тобто визначення наступного мовця поточним:

- 1 Vladimir: *You want to get rid of him?*
- 2 Pozzo: *He wants to cod me, but he won't.*
- 3 Vladimir: *You want to get rid of him?*
- 4 Pozzo: *He imagines that when I see him how well he carries I'll be tempted to keep him on in that capacity.*
- 5 Estragon: *You've had enough of him?*
- 6 Pozzo: *In reality he carries like a pig. It's not his job.*
- 7 Vladimir: *You want to get rid of him?*

- 8 Pozzo: *He imagines that when I see him endefatigable I'll regret my decision. Such is his miserable scheme. As though I were short of slaves! Atlas, son of Jupiter! Well, that's that I think. Anything else?*
- 9 Vladimir: *You want to get rid of him?*
- 10 Pozzo: *Remark that I might just as well have been in his shoes and he in mine. Is chance had not willed otherwise. To each one his due.*
- 11 Vladimir: *You waagerrim?*
- 12 Pozzo: *I beg your pardon?*
- 13 Vladimir: *You want to get rid of him?*
- 14 Pozzo: *I do. But instead of driving him away as I might have done, I mean instead of simply kicking him out on his arse, in the goodness of my heart I am bringing him to the fair, where I hope to get a good price for him. The truth is you can't drive such creatures away. The best thing would be to kill them [2, c. 31–32].*

Тут із 14 ходів сім належать *Pozzo*, шість – *Vladimir* та лише один хід – *Estragon*. *Vladimir* у всіх своїх ходах (1, 3, 7, 9, 11, 13) ставить *Pozzo* одне й те саме запитання, допоки не отримує пряму відповідь у ході 14. Усі попередні висловлювання *Pozzo* є лише навмисним ухилянням, він не бажає відповідати, і тому використовує розширені ходи (4, 8, 10), щоб відволікти увагу співрозмовника. Репліка *Estragon* у ході 5 є допоміжною до запитань *Vladimir*, проте він також не отримує відповідь на своє запитання та самоусувається з розмови. Помітно, що ходи *Vladimir* короткі, однак його наполегливість у бажанні дізнатися правду робить його головним персонажем епізоду, саме він своїми звертаннями надає право виступу *Pozzo*. Їхні репліки чергуються та продукуються без жодної затримки чи конкуренції, тобто співрозмовники починають говорити в точці релевантного переходу на підставі аналізу сказаного попереднім мовцем.

Проаналізуємо ще один діалог із позиції розподілу комунікативних ходів:

- 1 Alice: *All I'm saying is be nice to her.*
- 2 Brian: *Be nice to her?*
- 3 Alice: *Yes I'm just saying be nice to her.*
- 4 Brian: *When I'm not nice to her? Am I not a good father is that what you are going to say? Do you want to say that? Say it.*
- 5 Alice: *I'm just –*
- 6 Brian: *Say it say it*
- 7 Alice: *Just be nice to her that's all.*
- 8 Brian: *Nice.*
- 9 Alice: *Fine, you are going to be nice that's all I'm saying.*

- 10 Brian: *I should leave you. I'm the one should have gone to Australia.*
- 11 Alice: *Go back with her I should.*
- 12 Brian: *Maybe I'll do that.*
- 13 Alice: *Though mind you she wouldn't stay in Australia in that case would she? She'd have to move on to New Zealand. Or Hawaii, I think she'd move Tonga probably.*
- 14 Maisie: *I do think waiting is one of the hardest things.*
- 15 Brian: *Waiting isn't the problem.*
- 16 Maisie: *Is something else?*
- 17 Brian: *Of course not.*
- 18 Alice: *Something is [5, c. 21–21].*

Із 16 ходів вісім належать *Brian*, шість – *Alice*, ще два – *Maisie*. Більшу частину бесіди ведуть між собою *Brian* та *Alice*. У розмові відчувається певне напруження, між персонажами є якийсь конфлікт, на це вказує конкуруючий потік мовлення *Brian* у ході 6 та його коротка відповідь у ході 8, представлена як частковий повтор. Ходи *Brian* та *Alice* однакові за тривалістю, стосуються однієї теми, продукуються послідовно, тобто мовці по черзі передають одне одному право слова. Розмова змінює свій напрям із втручанням *Maisie* у ході 14. Хоча її висловлювання не має жодного цільового адресата, на нього відразу ж реагує *Brian* – і тема змінюється. Тому можна зробити висновок, що саме *Brian* є головним персонажем епізоду, а *Alice* у ході 18 включається в нову бесіду.

Перейдемо до аналізу явища секвенцій:

- 1 Vladimir: *The two thieves. Do you remember the story?*
- 2 Estragon: *No.*
- 3 Vladimir: *Shall I tell it to you?*
- 4 Estragon: *No.*
- 5 Vladimir: *It'll pass the time. Two thieves, crucified at the same time as our Saviour. One –*
- 6 Estragon: *Our what?*
- 7 Vladimir: *Our Saviour. Two thieves. One is supposed to have been saved and the other ... damned...*
- 8 Estragon: *Saved from what?*
- 9 Vladimir: *Hell.*
- 10 Estragon: *I'm going [2, c. 12].*

Ходи 1 і 2, 3 і 4 є прикладами пре-секвенцій, вони розширюють базові комунікативні ходи. *Vladimir* ставить запитання *Estragon*, щоб переконатися в його зацікавленості. Пре-секвенції *Vladimir* є сигналом того, що він збирається розповісти історію, незважаючи на негативні відповіді *Estragon*; вони також проєктують подальше говоріння тим самим мовцем. У ходах 6 і 8 спостерігаємо інсерцію у вигляді запиту про уточнення, яка дає змогу *Vladimir* деталізувати свою розповідь.

У цьому випадку пре-секвенції та інсерція допомагають підтримати тему розмови, використовуються співрозмовниками для перевірки інтересу та його вияву, розширюють діалог.

Наступний приклад містить ті самі різновиди секвенцій, що й попередній:

- 1 *Estragon: You know the story of the Englishman in the brothel?*
- 2 *Vladimir: Yes.*
- 3 *Estragon: Tell it to me.*
- 4 *Vladimir: Ah stop it!*
- 5 *Estragon: An Englishman having drunk a little more than usual goes to a brothel. The bawd asked him if he wants a fair one, a dark one, or a red-haired one. Go on.*
- 6 *Vladimir: STOP IT!*
- 7 *Estragon: You wanted to speak to me? You had something to say to me? Didi...*
- 8 *Vladimir: I've nothing to say to you.*
- 9 *Estragon: You're angry? Forgive me. Come, Didi. Give me your hand. Embrace me! Don't be stubborn! You stink of garlic!*
- 10 *Vladimir: It's for the kidneys. What do we do now?*
- 11 *Estragon: Wait [2, c. 16–17].*

Пре-секвенції знаходимо в ходах 1 і 2, 7 і 8. Перша пара є такою, що сигналізує про запит, який планує здійснити той самий мовець. *Vladimir* дає позитивну відповідь на запитання *Estragon*, прохання *Estragon* у ході 3 відхилене, хоча пре-секвенція мала на меті перевірити успішність того ж таки прохання. Наступна пара також містить пре-секвенцію, функцією якої є перевірка успішності запиту, однак і в цьому випадку відповідь негативна. Це може свідчити про певну напруженість у стосунках між *Estragon* та *Vladimir* або навіть про ворожість чи конфлікт. Проте з висловлювань *Estragon* у ході 9 ми розуміємо, що співрозмовники лише тимчасово у сварці (*Forgive me. Give me your hand. Embrace me!*). А інсерція в цьому й наступному ходах свідчить про досить тісні зв'язки між ними (*You stink of garlic! – It's for the kidneys*). Вона змінює тему розмови та знімає напругу між інтерактантами.

Інсерції часто виконують функцію уточнення, наприклад:

- 1 *Estragon: I'm hungry.*
- 2 *Vladimir: Do you want a carrot?*
- 3 *Estragon: Is that all there is?*
- 4 *Vladimir: I might have some turnips.*
- 5 *Estragon: Give me a carrot [2, c. 20].*

Тут прикладом інсерції є ходи 3 і 4. *Estragon* бажає переконатися в наявності вибору їжі, тому

ставить запитання в ході 3, а відповіддю на запитання *Vladimir* у ході 2 є остання репліка *Estragon*. У цьому прикладі інсерція дає змогу розширити базову суміжну пару типу «запитання – відповідь» та отримати більше інформації, вона створює передумову для успішного виконання другої частини базової пари.

Пре-секвенції можуть також забезпечити увагу співрозмовника, наприклад:

- 1 *Vladimir: Look!*
- 2 *Estragon: What?*
- 3 *Vladimir: His neck!*
- 4 *Estragon: I see nothing.*
- 5 *Vladimir: Here.*
- 6 *Estragon: Oh I say.*
- 7 *Vladimir: A running sore! [2, c. 25]*

Тут ходи 1 і 2 є прикладом пре-секвенції загального характеру, тобто такої, що має вигляд «звертання – відповідь» і функціонує як засіб перевірки уважності. У ході 1 *Vladimir* вказує на рану, а *Estragon* у наступній репліці підтверджує свою зацікавленість темою розмови.

Прикладів пост-секвенцій у проаналізованих п'єсах не знаходимо. Цей факт можна пояснити тим, що пост-секвенції частіше виникають як роздуми мовців про щойно сказане або стосуються попередньої теми розмови. Вони оформлюються як мінімальне висловлювання та додають ще один хід до базової пари. Проте драматичний діалог керується не персонажами, а автором, який визначає довжину й послідовність ходів, теми розмов персонажів та дотримується принципу ідейно-тематичної єдності тексту.

Висновки. Отже, аналіз системи комунікативних ходів драматичного твору допомагає визначити принципи зміни мовців, зміни теми розмови, способів вибору наступного мовця, порядку передачі ходів, якими керується автор у процесі передання через діалоги ідеї твору. Така організація визначається як упорядкування секвенцій, або послідовностей. Співрозмовники можуть розширювати межі суміжних пар за допомогою пре- та пост-секвенцій, а також інсерцій, або вставок. Усе це є допоміжними засобами реалізації зазначених принципів.

Дослідження текстів драматичних творів із застосуванням конверсаційного аналізу дає змогу виявити як специфічні характеристики дискурсу драми, так і його спільні риси із живим мовленням. Відкритими залишаються питання впливу інтенції мовців, їхнього соціального статусу, психо-фізіологічних характеристик, ставлення до співрозмовника чи ситуації на структуру розмови тощо, що відкриває перспективу для подальших наукових студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barthes R., Berthet F. Présentation. *Communications*. 1979. № 30. P. 3–5.
2. Beckett S. *Waiting for Godot*. London : Faber and Faber Limited, 1998. 98 p.
3. Bowles H. *Storytelling and drama: Exploring narrative episodes in plays*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2010. 216 p.
4. Bowles H. The contribution to the study of literary dialogue. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*. 2011. Vol. 5. Iss. 1. P. 161–168. URL: https://www.academia.edu/4573318/The_contribution_of_conversation_analysis_to_the_study_of_literary_dialogue
5. Churchill C. *Blue heart*. London : Nick Hern Books, 1997. 73 p.
6. Culpeper J., Short M., Verdonk P. *Exploring the language of drama: From text to context*. London : Routledge, 1998. 183 p.
7. Gefferson G. Another Failed Hypothesis: Pitch/Loudness as Relevant to Overlap Resolution. Tilburg : Tilburg University, 1983. 24 p.
8. Gefferson G. *Harvey Sacks: Lectures 1964–1965*. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1989. 266 p.
9. Gefferson G. Two Explorations of the organization of Overlapping Talk in Conversation. Tilburg : Tilburg University, 1982. 61 p.
10. Goldkuhl G. Conversational Analysis as a Theoretical Foundation for Language Action Approches? *Accepted to the 8th International Conference on the Language Action Perspective on Communication Modelling (LAP-2003)*, Tilburg (Netherlands), July 1–2, 2003. URL: <http://www.vits.org/publikationer/dokument/334.pdf>
11. Harwood R. *Equally divided*. London : Faber and Faber Limited, 1999. 156 p.
12. Have P. *Doing Conversation Analysis*. 2nd ed. London : Sage, 2007. 246 p.
13. Heritage J., Clayman S. *Talk in Action: Interactions, Identities, and Institutions*. Chichester : Wiley-Blackwell, 2011. 320 p.
14. Herman V. *Dramatic discourse: Dialogue as interaction in plays*. London : Routledge, 1998. 331 p.
15. Jacobs W. The monkey's paw. *Jacobs W. Tales of Terror*. Boston : Houghton Mifflin Company, 1995. P. 5–32.
16. Kopytko R. Against rationalistic pragmatics. *Journal of Pragmatics*. 1995. Vol. 23. Iss. 5. P. 475–491.
17. Kopytko R. From Cartesian to non-Cartesian pragmatics. *Journal of Pragmatics*. 2001. Vol. 33. Iss. 6. P. 783–804.
18. Macdonald S. *When I was a girl, I used to scream and shout...* London : Faber and Faber Limited, 1995. 355 p.
19. Mandala S. *Twentieth-century drama dialogue as ordinary talk*. Adelshot : Ashgate Publishing Limited, 2007. 141 p.
20. Markee N. *Conversation Analysis*. Mahwah : Lawrence Erlbaum Associates, 2009. 216 p.
21. *Modern English Drama = Современный английский театр : сборник (на английском языке) / сост. Ю. Фридштейн*. Москва : Радуга, 1984. 480 с.
22. Person R. *In conversation with Jonah: Conversation analysis, literary criticism, and the Book of Jonah*. Sheffield : Sheffield Academic Press Ltd, 1996. 204 p.
23. Sacks H. *Lectures on conversation*. Oxford : Blackwell, 1995. 818 p.
24. Schegloff E. Discourse, Pragmatics, Conversation, Analysis. *Discourse Studies*. 1999. Vol. 1. Iss. 4. P. 405–435. URL: https://www.researchgate.net/publication/249712616_Discourse_Pragmatics_Conversation_Analysis
25. Schegloff E. *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. New York : Cambridge University Press, 2007. 300 p.
26. Sidnell J. *Conversation Analysis: An Introduction*. London : Wiley-Blackwell, 2010. 296 p.
27. Singwongswat K. Conversation Analysis (CA): An Introduction from a Linguist's Perspective. *School of Language and Communication*. 2007. Vol. 12. Iss. 12. P. 38–57. URL: <http://www4.nida.ac.th/lc/journal2007/4.pdf>
28. Traverso V. *L'analyse des conversations*. Paris : Nathan, 1999. 254 p.

REFERENCES

1. Barthes, R., Berthet, F. (1979). Présentation [Presentation]. *Communications*, no. 30, pp. 3–5 [in French].
2. Beckett, S. (1998). *Waiting for Godot*. London: Faber and Faber Limited, 98 p. [in English].
3. Bowles, H. (2010). *Storytelling and drama: Exploring narrative episodes in plays*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 216 p. [in English].

4. Bowles, H. (2011). The contribution to the study of literary dialogue. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, vol. 5, iss. 1, pp. 161–168. Retrieved from: https://www.academia.edu/4573318/The_contribution_of_conversation_analysis_to_the_study_of_literary_dialogue [in English].
5. Churchill, C. (1997). *Blue heart*. London: Nick Hern Books, 73 p. [in English].
6. Culpeper, J., Short, M., Verdonk, P. (1998). *Exploring the language of drama: From text to context*. London: Routledge, 183 p. [in English].
7. Gefferson, G. (1983). *Another Failed Hypothesis: Pitch/Loudness as Relevant to Overlap Resolution*. Tilburg: Tilburg University, 24 p. [in English].
8. Gefferson, G. (1989). *Harvey Sacks: Lectures 1964–1965*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 266 p. [in English].
9. Gefferson, G. (1982). *Two Explorations of the organization of Overlapping Talk in Conversation*. Tilburg: Tilburg University, 61 p. [in English].
10. Goldkuhl, G. (2003). Conversational Analysis as a Theoretical Foundation for Language Action Approches? *Accepted to the 8th International Conference on the Language Action Perspective on Communication Modelling (LAP-2003)*, Tilburg (Netherlands), July 1–2, 2003. Retrieved from: <http://www.vits.org/publikationer/dokument/334.pdf> [in English].
11. Harwood, R. (1999). *Equally divided*. London: Faber and Faber Limited, 156 p. [in English].
12. Have, P. (2007). *Doing Conversation Analysis*, 2nd ed. London: Sage, 246 p. [in English].
13. Heritage, J., Clayman, S. (2011). *Talk in Action: Interactions, Identities, and Institutions*. Chichester : Willey-Blackwell, 320 p. [in English].
14. Herman, V. (1998). *Dramatic discourse: Dialogue as interaction in plays*. London: Routledge, 331 p. [in English].
15. Jacobs, W. (1995). The monkey's paw. *Tales of Terror* / ed. by W. Jacobs. Boston: Houghton Mifflin Company, pp. 5–32 [in English].
16. Kopytko, R. (1995). Against rationalistic pragmatics. *Journal of Pragmatics*, vol. 23, iss. 5, pp. 475–491 [in English].
17. Kopytko, R. (2001). From Cartesian to non-Cartesian pragmatics. *Journal of Pragmatics*, vol. 33, iss. 6, pp. 783–804 [in English].
18. Macdonald, S. (1995). *When I was a girl, I used to scream and shout...* London: Faber and Faber Limited, 355 p. [in English].
19. Mandala, S. (2007). *Twentieth-century drama dialogue as ordinary talk*. Adelshot: Ashgate Publishing Limited, 141 p. [in English].
20. Markee, N. (2009). *Conversation Analysis*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 216 p. [in English].
21. Fridshteyn, Yu. (ed.) (1984). *Modern English Drama: collection*. Moscow: Rainbow, 480 p. [in English].
22. Person, R. (1996). *In conversation with Jonah: Conversation analysis, literary criticism, and the Book of Jonah*. Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd, 204 p. [in English].
23. Sacks, H. (1995). *Lectures on conversation*. Oxford: Blackwell, 818 p. [in English].
24. Schegloff, E. (1999). Discourse, Pragmatics, Conversation, Analysis. *Discourse Studies*, vol. 1, iss. 4, pp. 405–435. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/249712616_Discourse_Pragmatics_Conversation_Analysis [in English].
25. Schegloff, E. (2007). *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. New York: Cambridge University Press, 300 p. [in English].
26. Sidnell, J. (2010). *Conversation Analysis: An Introduction*. London: Wiley-Blackwell, 296 p. [in English].
27. Singwongswat, K. (2007). Conversation Analysis (CA): An Introduction from a Linguist's Perspective. *School of Language and Communication*, vol. 12, iss. 12, pp. 38–57. Retrieved from: <http://www4.nida.ac.th/lc/journal2007/4.pdf> [in English].
28. Traverso, V. (1999). *L'analyse des conversations [Conversation analysis]*. Paris: Nathan, 254 p. [in French].

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИЩ, ПОХІДНИХ ВІД АПЕЛЯТИВА *ДІД*, В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Прадід Ю. Ф.

доктор філологічних наук, професор
Сімферополь, Україна
orcid.org/0000-0002-5842-9227
pradid1@rambler.ru

Ключові слова: *прізвища, похідні від аелятива дід, способи творення, морфемний суфікс, словотворчий суфікс, кількісний склад, територія поширення.*

У статті досліджено способи творення прізвищ, похідних від аелятива *дід*, в українській мові. Зроблено огляд наукових праць вітчизняних мовознавців про теоретичні та прикладні аспекти дослідження українських прізвищ (див., наприклад, праці І.О. Варченка, В.О. Горпинича, Л.Т. Масенко, А.М. Поповського, Ю.Ф. Прадіда, М.Л. Худаша, П.П. Чучки та ін.), їх лексикографічне опрацювання як загалом (В.М. Демченко і І.П. Лопушинський, А.М. Зосимов, Ю.К. Редько та ін.), так і окремих регіонів України зокрема (Г.Л. Аркушин, В.О. Горпинич, ЮМ. Новикова, П. П. Чучка та ін.).

Побіжний огляд наукових розвідок українських учених дав підстави резюмувати, що прізвища, похідні від аелятива дід, як, власне, і прізвища мікрогрупи «Дід» у цілому, зовсім не досліджувалася, навіть принагідно, у зв'язку з вивченням інших проблем.

Мета пропонованої статті – дослідити місце прізвищ, похідних від аелятива дід, у системі прізвищ, поширених на теренах України, описати способи їх творення, вирізнити афікси, за допомогою яких утворилися прізвища цієї мікрогрупи.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити мікрогрупу прізвищ, похідні від аелятива дід, із системи прізвищ, поширених на території України; 2) проаналізувати способи творення таких прізвищ.

Із системи прізвищ, поширених на теренах України, виокремлено мікрогрупу прізвищ, похідних від аелятива дід, яка налічує 71 прізвище, носіями яких є 40 721 мешканець України. Матеріалом для дослідження послужили прізвища, дібрані зі словників українських прізвищ, матеріалів сайту «Рідні», на якому зафіксовано 876 тис. прізвищ жителів України.

Аналіз фактичного матеріалу дав підстави стверджувати, що основним способом творення прізвищ, похідних від аелятива дід, є суфіксальний: Дід-енк-о, Дід-евич, Дід-ицьк-а та ін. (усього 33 прізвища). Рідше використано способи: 1) префіксальний: *Пра-дід* (1 прізвище); 2) префіксально-суфіксальний: *Пра-дід-енк-о*, *Пра-дід-ов*, *Про-дід-енк-о* (3 прізвища); 3) флексійний: *Дід-о* (1 прізвище); 4) безафіксний: *Дід* (1 прізвище); 5) основоскладання: *Біл-о-дід*, *Лух-о-дід*, *Мол-о-дід*, *Чорн-о-дід*, *Бел-о-дід*, *Дід-о-вод* (6 прізвищ); 6) основоскладання + суфікс: *Біл-о-дід-ов*, *Дід-о-вод-юк*, *Чорн-о-дід-енк-о* та ін. (усього 15 прізвищ); 7) подвійного прізвища: *Дід-енк-о-Браславська*, *Пра-дід-Садовський*, *Іванова-Дід-ич* та ін. (усього 10 прізвищ).

METHODS OF THE FORMATION OF SURNAMES DERIVED FROM THE APPELLATIVE ДІД (GRANDFATHER) IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Pradid Yu. F.

Doctor of Philological Sciences, Professor

Simferopol, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5842-9227

pradid1@rambler.ru

Key words: surnames derived from the appellation *did* (grandfather), ways of creation, morpheme suffix, word-formation suffix, quantitative composition, distribution area.

The article examines the ways of creating surnames derived from the appellation *did* (grandfather) in the Ukrainian language. An overview of the scientific works of domestic linguists on the theoretical and applied aspects of the study of Ukrainian surnames has been made (see, for example, the works of I.O. Varchenko, V.O. Horpynych, L.T. Masenko, A.M. Popovsky, Yu.F. Pradid, M.L. Hudash, P.P. Chuchka, etc.), the processing of dictionaries as a whole (V.M. Demchenko, I.P. Lopushynsky, A.M. Zosimov, Yu.K. Redko, etc.), as well as individual regions of Ukraine in particular (G.L. Arkushyn, V.O. Horpynych, Yu.M. Novikova, P.P. Chuchka, etc.)

A cursory review of the scientific investigations of Ukrainian scientists gives reason to summarize that the surnames derived from the appellation *did* (grandfather), as well as the surnames of the “Дід (grandfather)” microgroup as a whole, were not studied at all, even casually, in connection with the study of other problems.

The purpose of the proposed article is to investigate the place of surnames derived from the appellation *did* (grandfather) in the system of surnames widespread in Ukraine, to describe the methods of their creation, to distinguish the affixes with the help of which the surnames of this microgroup were formed. Achievement of this goal involves solving the following tasks: 1) to single out a microgroup of surnames derived from the appellation *did* (grandfather) from the system of surnames common on the territory of Ukraine; 2) to analyze the ways of creating such surnames.

From the system of surnames common on the territory of Ukraine, a microgroup of surnames derived from the appellation *did* (grandfather) was singled out, which includes 71 surnames, that have 40,721 residents of Ukraine. The material for the research includes surnames selected from dictionaries of Ukrainian surnames, information of the web-site «Рідні» («Relatives») (<https://ridni.org/karta/>) which records 876 000 surnames of residents of Ukraine.

The analysis of the factual material gave reasons to claim that the main way of creating surnames derived from the appellation *did* (grandfather) is the suffixation: *Дід-єнк-о*, *Дід-євич*, *Дід-ицьк-а*, etc. (a total of 33 surnames). The following methods are used less frequently: 1) prefixed: *Пра-дід* (1 surname); 2) prefix-suffix: *Пра-дід-єнк-о*, *Пра-дід-єв*, *Про-дід-єнк-о* (3 surnames); 3) inflectional: *Дід-о* (1 surname); 4) unaffixed: *Дід* (1 surname); 5) composition: *Біл-о-дід*, *Лих-о-дід*, *Мол-о-дід*, *Чорн-о-дід*, *Бєл-о-дід*, *Дід-о-вод* (6 surnames); 6) composition+suffix: *Біл-о-дід-єв*, *Дід-о-вод-юк*, *Чорн-о-дід-єнк-о*, etc. (15 surnames); 7) double surname: *Дід-єнк-о-Браславська*, *Пра-дід-Садовський*, *Іванова-Дід-ич*, etc. (10 surnames).

Постановка проблеми. Побіжний огляд наукових розвідок українських учених дає підстави резюмувати, що прізвища, похідні від апелятива *дід*, як, власне, і прізвища мікрогрупи мікрогрупи «Дід» в цілому, зовсім не досліджувалася, навіть принагідно, у зв'язку з вивченням інших проблем. Як свідчить фактичний матеріал, дібраний зі словників україн-

ських прізвищ, матеріалів сайту «Рідні», на якому зафіксовано 876 тис. прізвищ мешканців України¹, ця мікрогрупа є малочисельною і об'єднує лише 71 прізвище, носіями яких є всього 40 721 особа.

Треба зазначити, що українські мовознавці зробили вагомий внесок в опрацювання

¹ <https://ridni.org/>

теоретичних і практичних проблем вивчення прізвищ, поширених на теренах України. Достатньо згадати монографії Ю.К. Редька, В.О. Горпинича та І.А. Корнієнко, у яких описані загальні проблеми дослідження прізвищ [1; 2], монографію А.М. Поповського, присвячену вивченню окремих мікросистем українських прізвищ [3]. Заслужують на увагу ґрунтовні статті І.О. Варченка, В.О. Горпинича, у яких автори аналізують основні принципи дослідження сучасних українських прізвищ [4; 5], Ю.Ф. Прадіда – про патронімічні прізвища, утворені від українських варіантів християнських імен [6] та ін.

Помітним є доробок українських учених у галузі лексикографічного опрацювання українських прізвищ взагалі (В.М. Демченко та І.П. Лопушинський, А.М. Зосимов, Ю.К. Редько та ін.) й окремих регіонів України зокрема (Г.Л. Аркушин, В.О. Горпинич, Ю.М. Новикова, П.П. Чучка та ін.).

Цінним довідковим виданням вкрай необхідним науковцям, аспірантам, студентам, усім, хто цікавиться проблемами ономастики взагалі й антропоніміки зокрема, є бібліографічний покажчик з української ономастики, укладений С.О. Вербичем, І.В. Єфименко, І.М. Железняк [7].

Мета пропонованої статті – дослідити місце мікрогрупи прізвищ, похідних від апелятива *did*, у системі прізвищ, поширених на теренах України, описати способи їх творення, вирізнити афікси, за допомогою яких утворилися прізвища цієї мікрогрупи.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виокремити мікрогрупу прізвищ, похідних від апелятива *did*, із системи прізвищ, поширених на території України; 2) проаналізувати способи творення таких прізвищ; 3) вирізнити афікси, за допомогою яких утворилися прізвища цієї мікрогрупи.

Методи і методика дослідження. Як основний у статті використано описовий метод і його основні прийоми: інвентаризація та систематизація мовного матеріалу в синхронії. Теоретико-методологічним підґрунтям розвідки слугували праці українських мовознавців, у яких досліджуються прізвища мешканців України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Апелятив *did* послуговував основою для творення прізвищ, похідних від цього апелятива, що входять до мікрогрупи прізвищ «Дід». «Словник української мови» подає таке тлумачення слова *did*: *Дід*, а, чол. Батьків або материн батько².

Розглянемо способи творення прізвищ від цього апелятива.

Малочисельним у мікрогрупі прізвищ, похідних від цього апелятива, є прізвище *Дід*, утворене

безафіксним способом. Носіями цього прізвища в Україні є всього 8 осіб і всі вони мешкають на Дніпропетровщині. За поширенням це прізвище займає 235 877 місце в загальному списку мешканців України³.

Найбільше прізвищ від цього апелятива утворені суфіксальним способом за допомогою таких словотворчих суфіксів⁴:

– *-ов*: *Дідова*⁵, носіями якого в Україні є 84 особи, з них 15 осіб мешкає на Донеччині, 9 – на Вінниччині, 7 – на Херсонщині, 6 – на Дніпропетровщині, по 5 – на Одещині, Хмельниччині, у м. Києві та в Криму, 27 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 51 343 місце в загальному списку мешканців України⁶; *Дід-ов*, носіями якого в Україні є 60 осіб, із них 13 осіб мешкає на Донеччині, по 5 – на Дніпропетровщині та в Криму, по 4 – на Вінниччині, Херсонщині та Хмельниччині, по 3 – на Волині, Одещині та Харківщині, 16 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 67 298 місце в загальному списку мешканців України⁷;

– *-ицьк-*: *Дід-ицьк-а*⁸, носіями якого в Україні є 56 осіб, із них 27 осіб мешкає на Волині, 10 – на Тернопільщині, по 3 – у м. Києві та в Криму, 13 – в інших регіонах України. За поширенням це

³ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4>

⁴ Слід розрізняти суфікс як морфему і словотворчий суфікс. Морфемний суфікс – це мінімальна значуща частина слова, словотворчий суфікс – значуща частина слова, яка служить для творення нових слів. Словотворчий суфікс в одному випадку може дорівнювати морфемному суфіксу, в іншому – поєднувати дві і більше мінімальні значущі частини слова: *Дід-ик*, *Дід-ух* і под. та *Дід-енок* (*Дід-ен-ок*), *Дід-овськ-ий* (*Дід-ов-ськ-ий*) і под. (дет. про морфемний і словотворчий суфікси див.: [8]).

⁵ 1. Прізвище *Дідова* утворене від прізвища *Дідов*, що, у свою чергу, утворене за допомогою російського суфікса *-ов-* від українського апелятива *did*, якого немає в російській мові. В українській мові відповідником російського суфікса *-ов* виступає суфікс *-ів*. Правда, з приводу походження прізвищ на *-ов*, *-ев(-ев)* є й інша думка. «Прізвища на *-ов* (Михайлов, Петров, Романов) та *-ев (-ев)* (Андрєв) – це ті самі присвійні прикметники, що й Михайлів, Петрів, Романів, Андріїв, але в них збереглося етимологічне *-о-*, *-е-* також у формі називного відмінка. Зона поширення цих форм – уся українська територія, що входила до складу Російської імперії, а також Закарпаття. Причинами збереження *-о-*, *-е-* треба вважати, по-перше, традиційне вживання саме такої форми прізвищ з давніх-давен, по-друге, те, що метрики та особові документи виписувались російською мовою. Тому немає підстав вважати прізвища на *-ов*, *-ев* виключно російськими. Це спільний тип прізвищ, поширений і серед інших слов'ян, наприклад, болгар та македонців» [9].

2. Слід погодитися з В. О. Горпиничем, який вважає жіночі відповідники до чоловічих прізвищ прикметникової форми окремими прізвищевими лексемами, а не словоформами⁷ [5 : 22], бо й з юридичного боку подібні прізвища кваліфікуються як самостійні.

⁶ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0>

⁷ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D1%96%D0%B2>

⁸ Прізвище *Дідицька* утворене від прізвища *Дідицький* (дет. про це див. другу позицію посилання № 5).

² <http://sum.in.ua/s/did>

прізвище займає 67 298 місце в загальному списку мешканців України⁹; Дід-ицьк-ий, носіями якого в Україні є 50 осіб, із них 18 осіб мешкає на Волині, 6 – на Тернопільщині, 5 – у м. Львові, 4 – на Івано-Франківщині, 3 – у м. Києві, 14 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 76 202 місце в загальному списку мешканців України¹⁰;

– овськ-: Дід-овськ-а¹¹, носіями якого в Україні є 51 особа, з них 16 осіб мешкає на Львівщині, по 8 – на Житомирщині та Чернігівщині, 5 – на Миколаївщині, 4 – у м. Києві, 3 – у м. Ужгороді, 2 – у м. Хмельницькому, по 1 – на Вінниччині, Волині, Полтавщині, Тернопільщині та в м. Хмельницькому. За поширенням це прізвище займає 76 144 місце в загальному списку мешканців України¹²; Дід-овськ-ий, носіями якого в Україні є 38 осіб, із них 16 осіб мешкає на Львівщині, 8 – на Чернігівщині, по 4 – на Житомирщині та Миколаївщині, 3 – у м. Києві, по 1 – на Волині, у м. Одесі та Хмельницькому. За поширенням це прізвище займає 92 824 місце в загальному списку мешканців України¹³;

– илівськ-: Дід-илівськ-а¹⁴, носіями якого в Україні є 20 осіб, із них 18 осіб мешкає на Тернопільщині, по 1 – на Львівщині та в м. Києві. За поширенням це прізвище займає 140 331 місце в загальному списку мешканців України¹⁵; Дід-илівськ-ий, носіями якого в Україні є 19 осіб, із них 16 осіб мешкає на Тернопільщині, 2 – у м. Києві, 1 – на Львівщині. За поширенням це прізвище займає 146 920 місце в загальному списку мешканців України¹⁶;

– ин-: Дід-ин-а, носіями якого в Україні є 15 осіб, із них 14 осіб мешкає на Львівщині, 1 – у м. Луцьку. За поширенням це прізвище займає 170 839 місце в загальному списку меш-

канців України¹⁷; Дід-ин, носіями якого в Україні є лише 2 особи, які мешкають у м. Львові. За поширенням це прізвище займає 486 032 місце в загальному списку мешканців України¹⁸;

– иловськ-: Дід-иловськ-ий¹⁹, носіями якого в Україні є 3 особи, які мешкають на Луганщині. За поширенням це прізвище займає 444 526 місце в загальному списку мешканців України²⁰; Дід-иловськ-а²¹, носіями якого в Україні є 2 особи, які мешкають на Луганщині. За поширенням це прізвище займає 486 031 місце в загальному списку мешканців України²²;

– енк-: Дід-енк-о, носіями якого в Україні є 19 123 особи, які мешкають в усіх регіонах України, але найбільше носіїв такого прізвища на Харківщині (1612) та в м. Києві (1548). Понад 1000 носіїв цього прізвища мешкає на Дніпропетровщині, Запоріжжі, Київщині та Одещині, понад 500 – на Вінниччині, Кіровоградщині, Луганщині, Миколаївщині, Полтавщині, Сумщині, Черкащині, Чернігівщині та в Криму, менше 500 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 110 місце в загальному списку мешканців України²³;

– ук-: Дід-ук, носіями якого в Україні є 7079 осіб, які мешкають в усіх регіонах України, але найбільше носіїв такого прізвища на Львівщині (817), понад 400 – на Вінниччині, Тернопільщині, Хмельниччині та в м. Києві, понад 300 – на Дніпропетровщині, Запоріжжі, Івано-Франківщині, Київщині та Одещині, менше 300 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 452 місце в загальному списку мешканців України²⁴;

– ух-: Дід-ух, носіями якого в Україні є 4 588 осіб, які мешкають в усіх регіонах України, але найбільше носіїв такого прізвища на Львівщині (1106), понад 400 – на Волині, понад 300 – Вінниччині, Івано-Франківщині, Рівненщині та Тернопільщині, менше 300 – в інших регіонах України. За поширенням

⁹ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0>

¹⁰ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>

¹¹ Прізвище Дідовська утворене від прізвища Дідовський (дет. про це див. другу позицію посилання № 5), яке, у свою чергу, утворене від українського апелятива *дід* за допомогою суфікса *-овськ-*, який більшою мірою властивий польській і російській мовам, бо в українській мові його відповідником, як правило, виступає суфікс *-івськ-*.

¹² <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0>

¹³ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>

¹⁴ Прізвище Дідилівська утворене від прізвища Дідилівський (дет. про це див. другу позицію посилання № 5).

¹⁵ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0>

¹⁶ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BB%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>

¹⁷ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0>

¹⁸ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BD>

¹⁹ Прізвище Дідиловський утворене від українського апелятива *дід* за допомогою суфікса *-иловськ-*, який більшою мірою властивий польській і російській мовам, бо в українській мові його відповідником, як правило, виступає суфікс *-илівськ-*.

²⁰ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>

²¹ Прізвище Дідиловська утворене від прізвища Дідиловський (дет. про це див. другу позицію посилання № 5).

²² <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0>

²³ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

²⁴ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BA>

це прізвище займає 817 місце в загальному списку мешканців України²⁵;

– *ур*: *Дід-ур*, носіями якого в Україні є 1 503 особи, які мешкають майже в усіх регіонах України, але найбільше носіїв такого прізвища на Одещині (174), Вінниччині (152) та Хмельниччині (117), менше 100 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 3 169 місце в загальному списку мешканців України²⁶;

– *ич*: *Дід-ич*, носіями якого в Україні є 1007 особи, які мешкають майже в усіх регіонах України, але найбільше носіїв такого прізвища на Івано-Франківщині (165), Львівщині (150), Тернопільщині (137) та Закарпатті (124), менше 100 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 4916 місце в загальному списку мешканців України²⁷;

– *ук*: *Дід-ук*, носіями якого в Україні є 784 особи, які мешкають майже в усіх регіонах України, але найбільше осіб мешкає на Вінниччині (132), Київщині (94), Хмельниччині (80), Одещині (78), у м. Києві (67) та на Тернопільщині (59), менше 50 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 6 333 місце в загальному списку мешканців України²⁸;

– *овець*: *Дід-овець*, носіями якого в Україні є 729 осіб, які мешкають майже в усіх регіонах України, але найбільше носіїв такого прізвища на Чернігівщині (201), у м. Києві (113), на Рівненщині (106), на Житомирщині (55), менше 50 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 6 800 місце в загальному списку мешканців України²⁹;

– *ович*: *Дід-ович*, носіями якого в Україні є 565 осіб, які мешкають майже в усіх регіонах України, з них 79 осіб мешкає на Івано-Франківщині, 72 – на Дніпропетровщині, 50 – на Донеччині, 41 – на Запоріжжі, 32 – у м. Києві, 25 – на Волині, 267 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 8 810 місце в загальному списку мешканців України³⁰;

– *ок*: *Дід-ок*, носіями якого в Україні є 554 особи, які мешкають майже в усіх регіонах України, із них 102 особи мешкає на Київщині, 72 – на Запоріжжі, 65 – на Чернігівщині, 63 – у м. Києві, 31 – на Дніпропетровщині, 29 – на Житомирщині,

28 – на Рівненщині, 25 – на Хмельниччині, 164 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 8 947 місце в загальному списку мешканців України³¹.

– *ус*: *Дід-ус*, носіями якого в Україні є 473 особи, які мешкають у більшості регіонів України, із них 262 особи мешкають на Житомирщині, 43 – у Криму, 40 – на Харківщині, 29 – у м. Києві, 56 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 10 467 місце в загальному списку мешканців України³²;

– *усь*: *Дід-усь*, носіями якого в Україні є 326 осіб, які мешкають у більшості регіонів України, з них 83 особи мешкають на Київщині, 71 – на Львівщині, 32 – у м. Києві, 26 – на Хмельниччині, 23 – на Запоріжжі, 22 – на Донеччині, 10 – на Миколаївщині, по 9 – на Луганщині та Херсонщині, 8 – на Житомирщині, 7 – на Харківщині, 26 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 15 075 місце в загальному списку мешканців України³³;

– *ун*: *Дід-ун*, носіями якого в Україні є 237 осіб, які мешкають у більшості регіонів України, з них 141 особа мешкає на Львівщині, 23 – на Волині, 15 – на Закарпатті, 14 – на Вінниччині, 7 – у м. Києві, 27 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 20 491 місце в загальному списку мешканців України³⁴;

– *евич*: *Дід-евич*, носіями якого в Україні є 122 особи, з них 37 осіб мешкає на Донеччині, 18 – на Дніпропетровщині, по 9 – на Запоріжжі та Чернігівщині, 7 – у м. Києві, по 5 – на Івано-Франківщині, Кіровоградщині та Львівщині, 27 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 37 276 місце в загальному списку мешканців України³⁵;

– *овик*: *Дід-овик*, носіями якого в Україні є 86 осіб, із них 24 особи мешкають на Миколаївщині, 17 – на Вінниччині, 8 – у м. Києві, 6 – на Закарпатті, по 5 – на Волині, Одещині та в м. Хмельницькому, 16 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 50 135 місце в загальному списку мешканців України³⁶;

– *ів*: *Дід-ів*, носіями якого в Україні є 40 осіб, із них 21 особа мешкає на Тернопільщині, 5 – на Івано-Франківщині, по 3 – на Запоріжжі, у м. Києві

²⁵ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D1%83%D1%85>

²⁶ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D1%83%D1%80>

²⁷ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D1%87>

²⁸ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%BA>

²⁹ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C>

³⁰ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>

³¹ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BA>

³² <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D1%83%D1%81>

³³ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%8C>

³⁴ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%BD>

³⁵ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87>

³⁶ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA>

та Червонограді на Львівщині, 2 – на Житомирщині, по 1 – на Миколаївщині, Рівненщині та в м. Кадіївці на Луганщині. За поширенням це прізвище займає 90 083 місце в загальному списку мешканців України³⁷;

– *к-к*: *Дід-к-о*, носіями якого в Україні є 29 осіб, із них 21 особа мешкає на Харківщині, по 3 – на Житомирщині та Полтавщині, по 1 – на Вінниччині та в м. Луганську. За поширенням це прізвище займає 110 838 місце в загальному списку мешканців України³⁸;

– *инець*: *Дід-инець*, носіями якого в Україні є 20 осіб, із них 13 осіб мешкає в м. Києві, 5 – на Тернопільщині, по 1 – на Київщині та Сумщині. За поширенням це прізвище займає 140 332 місце в загальному списку мешканців України³⁹;

– *ей*: *Дід-ей*, носіями якого в Україні є 18 осіб, із них 14 осіб мешкає на Полтавщині, 3 – на Львівщині, 1 – у м. Коломиї на Івано-Франківщині. За поширенням це прізвище займає 153 912 місце в загальному списку мешканців України⁴⁰;

– *енок*: *Дід-енок*, носіями якого в Україні є лише 8 осіб, із них 5 осіб мешкає в м. Червонограді на Львівщині, по 1 – на Запоріжжі, Херсонщині та в м. Чернігові. За поширенням це прізвище займає 235 878 місце в загальному списку мешканців України⁴¹;

– *ечк-*: *Дід-ечк-о*, носіями якого в Україні є лише 2 особи, які мешкають у м. Києві. За поширенням це прізвище займає 486 028 місце в загальному списку мешканців України⁴²;

– *ек-*: *Дід-ек-о*, носіями якого в Україні є лише 1 особа, яка мешкає на Черкащині. За поширенням це прізвище займає 780 143 місце в загальному списку мешканців України⁴³.

Одне прізвище від апелятива *дід* утворено префіксальним способом: *Пра-дід*, носіями якого в Україні є 142 особа, із них 37 осіб мешкають на Львівщині, 20 – на – Вінниччині, 16 – на Запоріжжі, 15 – на Закарпатті, 10 – Донеччині, по 5 – на Київщині, Харківщині та в м. Сімферополі, 29 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 32 669 місце в загальному списку

мешканців України⁴⁴, три – префіксально-суфіксальним: *Пра-дід-енк-о*, носіями якого в Україні є 41 особа, із них 24 особи мешкають на Кіровоградщині, 7 – на Одещині, 10 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 89 163 місце в загальному списку мешканців України⁴⁵; *Про-дід-енк-о*, носіями якого в Україні є 7 осіб, із них по 2 особи мешкають на Донеччині, Львівщині та Сумщині, 1 – у м. Кривий Ріг на Дніпропетровщині. За поширенням це прізвище займає 256 376 місце в загальному списку мешканців України⁴⁶; *Пра-дід-ов-а*, носіями якого в Україні є 1 особа, яка мешкає на Закарпатті. За поширенням це прізвище займає 597 748 місце в загальному списку мешканців України⁴⁷.

Два прізвища від апелятива *дід* утворені флексійним способом: *Дід-о*, носіями якого в Україні є 72 особи, із них 60 осіб мешкає на Закарпатті, 12 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає лише 58 254 місце в загальному списку мешканців України⁴⁸; *Дід-а*, носіями якого в Україні є 55 осіб, із них 14 осіб мешкає в м. Львові, 13 – у Криму, по 5 – на Одещині та в м. Харкові, 4 – у м. Рівному, по 3 – на Луганщині та в м. Івано-Франківську, по 1 – на Вінниччині, Волині, Тернопільщині та в м. Слов'янську на Донеччині. За поширенням це прізвище займає лише 71 401 місце в загальному списку мешканців України⁴⁹.

Шість прізвищ утворено способом основоукладання: *білий* + *дід* = *Біл-о-дід*, *Бел-о-дід*⁵⁰; *лихий* + *дід* = *Лих-о-дід*; *молодий* + *дід* = *Мол-о-дід*. *чорний* + *дід* = *Чорн-о-дід*, *дід* + *водити* = *Дід-о-вод*. Носіями прізвища *Білодід* в Україні є 1275 особа, із них 192 особи мешкають на Сумщині, по 159 осіб – на Харківщині та в м. Києві, 125 осіб на Чернігівщині, 109 осіб на Вінниччині, менше 100 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає 3809 місце в загальному списку мешканців України⁵¹; *Лих-о-дід*, носіями якого в Україні є 864 особи, з них 280 осіб мешкає на Запоріжжі, 103 – на Кіровоградщині, 84 – на Полтавщині, 51 – на Черкащині, менше 50 – в інших регіонах України. За поширенням

³⁷ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D1%96%D0%B2>

³⁸ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%BE>

³⁹ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C>

⁴⁰ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9>

⁴¹ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%BA>

⁴² <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%87%D0%BA%D0%BE>

⁴³ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BE>

⁴⁴ <https://ridni.org/karta/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

⁴⁵ <https://ridni.org/karta/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

⁴⁶ <https://ridni.org/karta/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

⁴⁷ <https://ridni.org/karta/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0>

⁴⁸ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE>

⁴⁹ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B0>

⁵⁰ Очевидно, при видачі документів допущена помилка при написанні прізвища *Бел-о-дід*.

⁵¹ <https://ridni.org/karta/%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4>

це прізвище займає лише 5740 місце в загальному списку мешканців України⁵²; *Мол-о-дід*, носіями якого в Україні є 192 особи, з них 88 осіб мешкає на Київщині, 78 – у м. Києві, 5 – на Одещині, по 4 – на Дніпропетровщині та Черкащині, по 3 – на Чернігівщині, у м. Вінниці та Запоріжжі, 2 – на Миколаївщині, по 1 – на Чернігівщині та у м. Кадіївці на Луганщині. За поширенням це прізвище займає лише 24 847 місце в загальному списку мешканців України⁵³; *Чорн-о-дід*, носіями якого в Україні є 144 особи, з них 33 особи мешкає на Черкащині, 30 – на Чернігівщині, 16 – на Київщині, 15 – у м. Києві, 12 – в інших регіонах України. За поширенням це прізвище займає лише 32 407 місце в загальному списку мешканців України⁵⁴; *Бел-о-дід*, носіями якого в Україні є 6 осіб, із них по 5 осіб мешкає на Донеччині, 1 – у м. Севастополі. За поширенням це прізвище займає лише 299 680 місце в загальному списку мешканців України⁵⁵; *Дід-о-вод*, носіями якого в Україні є 4 особи, які мешкають на Івано-Франківщині. За поширенням це прізвище займає лише 364 125 місце в загальному списку мешканців України⁵⁶.

П'ятнадцять прізвищ утворено способом основокладання за допомогою суфіксів:

– *ов-*: *Біл-о-дід-ов-а*⁵⁷, носіями якого в Україні є 22 особи, із них по 5 осіб мешкає на Луганщині та Харківщині, по 3 – на Кіровоградщині та в м. Києві, по 2 – на Дніпропетровщині, Донеччині та в м. Одесі. За поширенням це прізвище займає лише 134 550 місце в загальному списку мешканців України⁵⁸; *Лих-о-дід-ов-а*⁵⁹, носіями якого в Україні є 11 осіб, із них по 5 осіб мешкає на Луганщині та Харківщині, по 3 – на Кіровоградщині та в м. Києві, по 2 – на Дніпропетровщині, Донеччині та в м. Одесі. За поширенням це прізвище займає лише 201 436 місце в загальному списку мешканців України⁶⁰; *Біл-о-дід-ов*, носіями якого в Україні є 10 осіб, із них по 2 особи мешкають на Луганщині в м. Києві та Севастополі,

по 1 – на Кіровоградщині, у мам. Києві, по 2 – на Дніпропетровщині, Донеччині та в м. Харкові, Білгород-Дністровському на Одещині, Славутич на Чернігівщині. За поширенням це прізвище займає лише 213 779 місце в загальному списку мешканців України⁶¹; *Лих-о-дід-ов*, носіями якого в Україні є 6 осіб, із них 3 особи мешкає в м. Краснодоні на Луганщині, по 1 – у м. Донецьку, Севастополі та Феодосії. За поширенням це прізвище займає лише 279 117 місце в загальному списку мешканців України⁶²; *Бел-о-дід-ов-а*⁶³, носіями якого в Україні є 2 особи, які мешкають на Луганщині. За поширенням це прізвище займає лише 486 323 місце в загальному списку мешканців України⁶⁴; *Бел-о-дід-ов*, носіями якого в Україні є 1 особа, яка мешкає в м. Краснокутську на Луганщині. За поширенням це прізвище займає лише 486 323 місце в загальному списку мешканців України⁶⁵;

– *енк-*: *Чорн-о-дід-енк-о*, носіями якого в Україні є 8 осіб, із них 4 особи мешкає на Київщині, 2 – на Черкащині, по 1 – у м. Києві та Красноармійську на Донеччині. За поширенням це прізвище займає лише 251 116 місце в загальному списку мешканців України⁶⁶; *Біл-о-дід-енк-о*, носіями якого в Україні є 6 осіб, із них 5 осіб мешкає на Дніпропетровщині, 1 – у м. Луганську. За поширенням це прізвище займає лише 298 680 місце в загальному списку мешканців України⁶⁷; *Сір-о-дід-енк-о*, носіями якого в Україні є 4 особи, які мешкають у м. Луганську. За поширенням це прізвище займає лише 340 275 місце в загальному списку мешканців України⁶⁸; *Сив-о-дід-енк-о*, носіями якого в Україні є 3 особи, які мешкають у м. Луганську. За поширенням це прізвище займає лише 405 300 місце в загальному списку мешканців України⁶⁹;

– *юк*: *Дід-о-вод-юк*, носіями якого в Україні є 79 осіб, із них 59 осіб мешкає на Івано-

⁵² <https://ridni.org/karta/%D0%BB%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4>

⁵³ <https://ridni.org/karta/%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4>

⁵⁴ <https://ridni.org/karta/%D1%87%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4>

⁵⁵ <https://ridni.org/karta/%D0%B1%D1%94%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4>

⁵⁶ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4>

⁵⁷ Прізвище *Білодідова* утворене від прізвища *Білодідов* (дет. про це див. другу позицію посилання № 5).

⁵⁸ <https://ridni.org/karta/%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0>

⁵⁹ Прізвище *Лиходідова* утворене від прізвища *Лиходідов* (дет. про це див. другу позицію посилання № 5).

⁶⁰ <https://ridni.org/karta/%D0%BB%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0>

⁶¹ <https://ridni.org/karta/%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2>

⁶² <https://ridni.org/karta/%D0%BB%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2>

⁶³ Прізвище *Білодідова* утворене від прізвища *Білодідов* (дет. про це див. другу позицію посилання № 5).

⁶⁴ <https://ridni.org/karta/%D0%B1%D1%94%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0>

⁶⁵ <https://ridni.org/karta/%D0%B1%D1%94%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2>

⁶⁶ <https://ridni.org/karta/%D1%87%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

⁶⁷ <https://ridni.org/karta/%D0%B1%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

⁶⁸ <https://ridni.org/karta/%D1%81%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

⁶⁹ <https://ridni.org/karta/%D1%81%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

Франківщині, 11 – на Запоріжжі, 4 – на Харківщині, 2 – на Миколаївщині, по 1 – на Закарпатті, Одещині, Тернопільщині. За поширенням це прізвище займає лише 53 895 місце у загальному списку мешканців України⁷⁰; *Дід-о-вид-юк*, носіями якого в Україні є 2 особи, одна з яких мешкає на Херсонщині, інша – в Криму. За поширенням це прізвище займає лише 486 043 місце у загальному списку мешканців України⁷¹; *Дід-о-вон-юк*, носіями якого в Україні є 1 особа, яка мешкає на Івано-Франківщині. За поширенням це прізвище займає лише 780 209 місце у загальному списку мешканців України⁷²;

– *ей*: *Гай-дід-ей*, носіями якого в Україні є 46 осіб, із них 19 осіб мешкає на Луганщині, 11 – на Харківщині, 6 – у м. Києві, по 3 – у м. Дніпрі та Краматорську на Донеччині, по 2 – у м. Вінниці та Дрогобичі на Львівщині. За поширенням це прізвище займає лише 81 596 місце у загальному списку мешканців України⁷³;

– *ович*: *Є-дід-ович*, носіями якого в Україні є 2 особи, які мешкають у м. Києві. За поширенням це прізвище займає лише 472 470 місце у загальному списку мешканців України⁷⁴.

Десять осіб в Україні мають подвійне прізвище, у першому з них до прізвища чоловіка приєднується прізвище дружини: *Дід-енк-о-Браславська*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає в м. Одесі. За поширенням це прізвище займає 597 747 місце у загальному списку мешканців України⁷⁵, у другому – до прізвища дружини приєднується прізвище чоловіка: *Конопацька-Дід-ин-а*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає в м. Львові. За поширенням це прізвище займає 717 070 місце у загальному списку мешканців України⁷⁶; *Іванова-Дід-ович*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає в м. Чернігові. За поширенням це прізвище займає 776 405 місце у загальному списку мешканців України⁷⁷; *Прадід-Садовський*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає у м. Києві.

За поширенням це прізвище займає 780 129 місце у загальному списку мешканців України⁷⁸. У більшості ж випадків складно встановити чи то до прізвища чоловіка приєднується прізвище дружини чи навпаки: *Пилипів-Дід-енк-о*, носієм якого в Україні є 3 особи, які мешкають на Донеччині. За поширенням це прізвище займає 422 925 місце у загальному списку мешканців України⁷⁹; *Богачик-Дід-ович*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає в м. Івано-Франківську. За поширенням це прізвище займає 819 091 місце у загальному списку мешканців України⁸⁰; *Швець-Дід-ич*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає на Хмельниччині. За поширенням це прізвище займає 582 259 місце у загальному списку мешканців України⁸¹; *Дід-ич-Олійник*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає на Тернопільщині. За поширенням це прізвище займає 780 158 місце у загальному списку мешканців України⁸²; *Дід-ич-Семенчук*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає в м. Львові. За поширенням це прізвище займає 780 159 місце у загальному списку мешканців України⁸³; *Дід-овик-Коваль*, носієм якого в Україні є 1 особа, яка мешкає на Миколаївщині. За поширенням це прізвище займає 780 208 місце у загальному списку мешканців України⁸⁴.

Висновки. Висловлені вище міркування дозволяють зробити висновки:

1. Досліджувана мікрогрупа прізвищ, похідних від апелятива *дід*, в порівнянні з іншими мікрогрупами прізвищ мікросистеми «Дід», є малочисельною і налічує всього 71 прізвище, носіями яких є 40 721 мешканців України.

2. Найпоширенішим прізвищем цієї мікрогрупи є прізвище *Діденко* (19 123 особи) (дет. про кількість носіїв прізвищ, утворених від апелятива *дід*, та їх місце в загальному списку мешканців України див. табл. 1).

⁷⁰ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%8E%D0%BA>

⁷¹ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%8E%D0%BA>

⁷² <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D1%8E%D0%BA>

⁷³ <https://ridni.org/karta/%D0%B3%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9>

⁷⁴ <https://ridni.org/karta/%D1%94%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>

⁷⁵ <https://ridni.org/karta/%D0%94%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%91%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0>

⁷⁶ <https://ridni.org/karta/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0>

⁷⁷ <https://ridni.org/karta/%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>

⁷⁸ <https://ridni.org/karta/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%B4-%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>

⁷⁹ <https://ridni.org/karta/%D0%BF%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D1%96%D0%B2-%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

⁸⁰ <https://ridni.org/karta/%D0%B1%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%87%D0%B8%D0%BA-%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>

⁸¹ <https://ridni.org/karta/%D1%88%D0%B2%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D1%87>

⁸² <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D1%87-%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%BA>

⁸³ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%B8%D1%87-%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA>

⁸⁴ <https://ridni.org/karta/%D0%B4%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA-%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C>

Таблиця 1

Кількість носіїв прізвищ, утворених від апелятива *дід*, та їх місце в загальному списку мешканців України

	Прізвище	К-ть носіїв	Місце в списку
1	2	3	4
1	Дід-енк-о	19 123	110
2	Дід-ик	7 079	452
3	Дід-ух	4 588	817
4	Дід-ур	1 503	3 169
5	Біл-о-дід	1 275	3 809
6	Дід-ич	1 007	4 916
7	Лих-о-дід	864	5 740
8	Дід-ук	784	6 333
9	Дід-овець	729	6 800
10	Дід-ович	565	8 810
11	Дід-ок	554	8 947
12	Дід-ус	473	10 467
13	Дід-усь	326	15 075
14	Дід-ун	237	20 491
15	Мол-о-дід	192	24 847
16	Чорн-о-дід	144	32 407
17	Пра-дід	142	32 669
18	Дід-евич	122	37 726
19	Дід-овик	86	50 135
20	Дід-ов-а	84	51 343
21	Дід-о-вод-юк	79	53 895
22	Дід-о	72	58 254
23	Дід-ов	60	67 298
24	Дід-ицьк-а	56	70 125
25	Дід-а	55	71 401
26	Дід-овськ-а	51	76 144
27	Дід-ицьк-ий	50	76 202
28	Гай-дід-ей	46	81 596
29	Пра-дід-енк-о	41	89 163
30	Дід-ів	40	90 083
31	Дід-овськ-ий	38	92 824
32	Дід-к-о	29	110 838
33	Біл-о-дід-ов-а	22	134 550
34	Дід-илівськ-а	20	140 331
35	Дід-инець	20	140 332
36	Дід-илівськ-ий	19	146 920
37	Дід-ей	18	153 912
38	Дід-ин-а	15	170 839
39	Лих-о-дід-ов-а	11	201 436
40	Біл-о-дід-ов	10	213 779
41	Дід	8	235 877
42	Дід-енок	8	235 878
43	Чорн-о-дід-енк-о	8	251 116
44	Про-дід-енк-о	7	256 376
45	Лих-о-дід-ов	6	279 117
46	Біл-о-дід-енк-о	6	298 680
47	Бел-о-дід	6	299 680

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
48	Сір-о-дід-енк-о	4	340 275
49	Дід-о-вод	4	364 125
50	Сив-о-дід-енк-о	3	405 300
51	Пилипів-Дід-енк-о	3	422 925
52	Дід-иловськ-ий	3	444 526
53	Є-дід-ович	2	472 470
54	Дід-ечк-о	2	486 028
55	Дід-иловськ-а	2	486 031
56	Дід-ин	2	486 032
57	Дід-о-вид-юк	2	486 043
58	Бел-о-дід-ов-а	2	486 323
59	Швець-Дід-ич	1	582 259
60	Пра-дід-Садовський	1	597 747
61	Пра-дід-ов-а	1	597 748
62	Конопацька-Дід-ин-а	1	717 070
63	Іванова-Дід-ович	1	776 405
64	Дід-енк-о-Браславська	1	780 129
65	Дід-ек-о	1	780 143
66	Дід-ич-Олійник	1	780 158
67	Дід-ич-Семенчук	1	780 159
68	Дід-овик-Коваль	1	780 208
69	Дід-о-вон-юк	1	780 209
70	Бел-о-дід-ов	1	812 820
71	Богачик-Дід-ович	1	819 091

3. Найпоширенішим способом творення прізвищ, похідних від апелятива *дід*, є суфіксальний (33 прізвища). 38 прізвищ цієї мікрогрупи утворена іншими способами, зокрема: 1) 2) префіксальним (1 прізвище), 2) префіксально-суфіксальним (3 прізвища), 3) флексійним (2 прізвища), 4) безафіксним (1 прізвище), 5) основоскладання (6 прізвищ), 6) основоскладання + суфікс (15 прізвищ), 7) подвійного прізвища (10 прізвищ) (дет. про способи творення прізвищ, похідних від апелятива *дід* див. табл. 2);

Таблиця 2

Способи творення прізвищ, похідних від апелятива *дід*

	Способи творення	К-ть
1	2	3
1	Безафіксний	1
2	Префіксальний	1
2.1	пра-	1
3	Суфіксальний	33
3.1	-ов	2
3.2	-ицьк-	2
3.3	-овськ-	2
3.4	-илівськ-	2
3.5	-ин-	2
3.6	-иловськ-	2

Продовження таблиці 2

1	2	3
3.7	-енк-	1
3.8	-ик	1
3.9	-ух	1
3.10	-ур	1
3.11	-ич	1
3.12	-ук	1
3.13	-овець	1
3.14	-ович	1
3.15	-ок	1
3.16	-ус	1
3.17	-усь	1
3.18	-ун	1
3.19	-евич	1
3.20	-овик	1
3.21	-ів	1
3.22	-к-	1
3.23	-инець	1
3.24	-ей	1
3.25	-енок	1
3.26	-ечк-	1
3.27	-ек-	1

Закінчення таблиці 2

1	2	3
4	Префіксально-суфіксальний	3
5	Флексійний	2
5.1	-о	1
5.2	-а	1
6	Основоскладання	6
7	Основоскладання + суфікс	15
7.1	-ов	6
7.2	-енк-	4
7.3	-юк	3
7.4	-ович	1
7.5	-ей	1
8	Подвійне прізвище	10
	Всього	71

3. Для творення прізвищ від апелятива *дід* використано 27 словотворчих суфіксів.

4. Потребують дослідження й інші прізвища, похідні від апелятива *мати*, назв прямих (*дітей, дідів, онуків*) і непрямих (*братів, сестер, дядьків, тіток*) кровних родичів, посвоячених (*чоловіків, дружин, сватів*) і духовно споріднених (*кумів, хрещеників*) осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ, 1966.
2. Горпинич В.О., Корнієнко А.І. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : монографія. Дніпропетровськ, 2006.
3. Поповський А. Дешифр про українські прізвища : монографія. Дніпро, 2020.
4. Варченко І. До основ наукового вивчення сучасних українських прізвищ. *Редько Ю.К. Довідник українських прізвищ*. Київ, 1968. С. 3–30.
5. Горпинич В. Основні принципи дослідження сучасних прізвищ України. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 18–27.
6. Прадід Ю. Ф. Патронімічні прізвища. *Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник*. Київ, 2021. Вип. 1(51). С. 28–45.
7. Українська ономастика: Бібліографічний покажчик / Уклад.: С.О. Вербич, І.В. Єфименко, І.М. Железняк. Київ, 2013.
8. Український словотвір: Словник-довідник. URL: <https://subject.com.ua/ukrmova/derivation/index.html>
9. Українські прізвища. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BF%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B0

REFERENCES

1. Varchenko I. (1968). Do osnov naukovooho vyvchennia suchasnykh ukrainskykh prizvyshch. Redko Yu.K. Dovidnyk ukrainskykh prizvyshch. Kyiv. S. 3–30 (in Ukrainian).
2. Horpynych V.O., Korniienko A.I. (2006). Antroponimiia Dniprovskoho Pryporizhzhia i sumizhnykh rehioniv Ukrainy: monohrafiia. Dnipropetrovsk (in Ukrainian).
3. Horpynych V. (2009). Osnovni pryntsyipy doslidzhennia suchasnykh prizvyshch Ukrainy. Ukrainska mova. № 4. S. 18–27 (in Ukrainian).
4. Popovskiy A. (2020). Deshchytisia pro ukrainski prizvyshcha: monohrafiia. Dnipro (in Ukrainian).
5. Pradid Yu.F. (2021). Patronimichni prizvyshcha. Ukrainske movoznavstvo: Mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk. Kyiv. Vyp. 1(51). S. 28–45 (in Ukrainian).
6. Redko Yu.K. (1966). Suchasni ukrainski prizvyshcha. Kyiv (in Ukrainian).

7. Ukrainska onomastyka: Bibliohrafichnyi pokazhchyk. Uklad.: S.O. Verbych, I.V. Yefymenko, I.M. Zheliezniak (2013). Kyiv (in Ukrainian).
8. Ukrainskyi slovotvir: Slovnyk-dovidnyk. URL: <https://subject.com.ua/ukrmova/derivation/index.html>
9. Ukrainski prizvyshcha. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96_%D0%BF%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%B0

УДК 81'373.21: 930: 179.963.5
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-7>

КОГНІТИВНІ ВИМІРИ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ

Приходько Г. І.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prikhodko.55@gmail.com*

Ключові слова: *категорія, оцінка, когнітивно-дискурсивний, потенціал, модель.*

Сутність категорії оцінки пояснюється теорією ціннісної спрямованості людської діяльності та свідомості, а коло її характеристик охоплює все те, що задано фізичною та психічною природою людини, її буттям і відчуттям. Мета статті полягає в розкритті когнітивної природи категорії оцінки.

Оцінювання є різновидом пізнавальної діяльності, адже у гносеологічному плані будь-який пізнавальний акт виражає ставлення суб'єкта до об'єкта, тобто містить акт оцінки. Значущість оцінки в мовній категоризації картини світу визначається тим, що з усієї сукупності доволіно та мимовільно здійснюваних людиною психічних актів значна частина припадає на долю оцінних. Оцінка прихована в самій мові, оскільки властивості одиниць містять потенційні можливості не тільки називати якість явища, а й характеризувати його. А одним із засобів характеристизації є оцінка. Вивчення й опис мови з позицій інтегрального розуміння її природи та функцій стає провідним принципом лінгвістичних досліджень сучасного мовознавства, яке визначає в основних своїх рисах типовий образ сучасної лінгвістики.

У роботі висвітлено феномен оцінки з огляду на її багатоаспектність, здатність дати повну й усебічну характеристику об'єкта, яка встановлюється на засаді таких факторів, як рівень конкретності сприйняття, фонові припущення й очікування, відносно виділення конкретних одиниць і вибір точки зору (перспективи) стосовно сцени, що описується. Категорія оцінки, виявляючись на всіх рівнях мови, фокусує різнорівневі засоби свого вияву в мовленні, що й дає нам підстави говорити про оцінку як категорію, яка має власний когнітивно-дискурсивний потенціал. Форми вираження оцінки різноманітні у просторі й часі, вони варіюються від експліцитних до імпліцитних. Такий підхід до розуміння мови, її структури та функцій зумовлює також концептуальну базу дослідження оцінки, яку ми визначаємо як когнітивно-дискурсивну: когнітивну, тому що оцінювання є одним із засобів гносеологічної активності в логосфері (виконання когнітивної функції); дискурсивну, тому що оцінні мовленнєві акти служать цілям інтерактивної взаємодії комунікантів (виконання комунікативної функції).

COGNITIVE DIMENSIONS OF EVALUATION CATEGORY

Prihodko G. I.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Philology and Lingouidactics
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prihodko.55@gmail.com*

Key words: *category, evaluation, cognitive-discourse, potential, model.*

The article considers the specifics of the realization of the symbolic and metaphorical image of man in the poetic language of Todos' Osmachka.

It is argued that a comprehensive study of the author's idiosyncrasies is a prerequisite for a qualitative study of the history of national artistic language, and Todos' Osmachka's poetic idiosyncrasies is a unique combination of national origins and symbolist modern pursuits.

Individual-authorial figurative parallels are described: figurative parallels people – arable land, people – skeletons, peasants – soil, chekists – wolves, as well as variants of the traditional symbolist model of human – city transfer as a consequence of interpenetration of human emotional world and technocratic civilization.

A comparative method and semantic component analysis are used; it allows analysing the structure of metaphorical (symbolic) meaning, to establish the ratio of semantic component analysis, to study semantic processes that occurred during the creation of metaphorical binarms and common metaphors with human component or those corresponding to this image paradigm.

The works of different periods of the poet's work have been chosen as the actual source, as this makes it possible to trace the development of figurative paradigms.

The necessity of studying all images-symbols and metaphors, including those that do not belong to the most popular in terms of frequency of use, is substantiated, since most idiosyncrastic dominants are not constants, they will move to the periphery.

We note that a noticeable trend in the poet in creating images of the contemporaries is a clear distribution of them by social groups. With a deep understanding of the tragedy of the situation, the poet forms of images of the peasantry of that time, depicting the city and the countryside as an antagonistic couple.

Todos Osmachka's poetic language is considered through the prism of the symbolist poetic tradition.

Постановка проблеми. Розвиток когнітивної лінгвістики в останні десятиліття дає можливість по-новому розглянути багато понять, які традиційно використовувалися в дослідженнях мови та мовлення. Низка лінгвістичних питань отримує нове вирішення завдяки їх висвітленню з нового погляду, і насамперед це стосується проблем категоризації та концептуалізації, мовної картини світу, співвіднесення мовних структур із когнітивними тощо, тобто всього того, із чим пов'язаний розгляд ментальних репрезентацій і їх мовних корелятивів.

Категоризація пов'язана з усіма когнітивними системами й операціями. Саме когнітивна наука

вперше поставила питання про категоризацію досвіду людини з огляду на процеси вивчення когніції [7, с. 377].

Мовна категорія в широкому сенсі – це будь-яка група мовних елементів, що виділяється на підставі якої-небудь загальної властивості: у строгому смислі – деяка ознака (параметр), що лежить в основі розбивки великої сукупності однорідних мовних одиниць на обмежену кількість непересічних класів, члени яких характеризуються тим самим значенням цієї ознаки (наприклад, категорія відмінка, виду) [2, с. 315].

Проблеми становлення й функціонування понятійних категорій із позиції їх ролі в розкритті

когнітивної природи мови є актуальними в сучасному мовознавстві. Їх дослідження має не лише лінгвальне, а й загальнонаукове значення. Однією з таких категорій є категорія оцінки. Оцінка охоплює в мові широкий діапазон мовних одиниць різних рівнів, дослідження яких становить особливий інтерес на сучасному етапі розвитку лінгвістики, оскільки співвідношення та взаємодія семантики і прагматики стали однією із центральних проблем мовознавства.

Мета статті полягає в розкритті когнітивної природи категорії оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відомо, що сутність категорії оцінки пояснюється теорією ціннісної спрямованості людської діяльності та свідомості, а коло її характеристик охоплює все те, що задано фізичною та психічною природою людини, її буттям і відчуттям [1, с. 5]. Проте оцінювання є різновидом пізнавальної діяльності, адже у гносеологічному плані будь-який пізнавальний акт виражає ставлення суб'єкта до об'єкта, тобто містить акт оцінки. На це звертає увагу Г.В. Колшанський, який зазначає, що оцінний момент – це не що інше, як «проведена суб'єктом розумова операція над предметом висловлювання (сприйняття, розуміння, узагальнення, висновку тощо), що являє собою оцінку в найбільш широкому її розумінні» [5, с. 142].

Оцінювання – це процес, який має місце в будь-якій науці. Підтвердженням цього є той факт, що ціннісна орієнтація в багатьох випадках сприяла розвитку цілої низки напрямів не лише в лінгвістичній галузі, а й у комп'ютерній техніці, генній інженерії та інших сферах, що свідчить про стійку інтеграцію наукових знань у межах когнітивної парадигми, яка за попереднім визначенням формувалася як інтердисциплінарна (когнітивна) наука.

Важливо зазначити, що оцінна діяльність не тільки когнітивна, але й прагматична за своєю сутністю, тобто її вивчення, особливо шляхом прагматичного аналізу, на думку В.І. Карабана, необхідно здійснювати з урахуванням такого її аспекту, як «моделі світів, що містяться у свідомості комунікантів» [4, с. 65]. Отже, доцільним у дослідженні оцінки є положення про властивості моделей пізнання, зокрема про динамічний розвиток когнітивних моделей у філогенезі, онтогенезі та соціогенезі, оскільки оцінка детермінована соціально, економічно, політично, духовно й етнокультурно.

Значущість оцінки в мовній категоризації картини світу визначається тим, що з усієї сукупності довільно та мимовільно здійснюваних людиною психічних актів більшість становить частку оцінних.

Оцінність лежить в основі самого процесу номінації. Отже, оцінка – це сутність мовної

презентації позамовної дійсності. Мова препа-рує реальність, переструктурує її, а потім присвоєє імена її об'єктам. У процесі еволюції мовної системи оцінка, проявляючись експліцитно, викристалізувалася в мовні одиниці: афікси, слова, окремі висловлювання.

Вважаємо за доцільне підкреслити важливість того, що оцінка прихована в самій мові, оскільки властивості одиниць містять потенційні можливості не тільки називати явище, а й характеризувати його. А одним із засобів характеристики є оцінка. Отже, процес номінації протікає не прямо, а опосередковано через осмислення номінатором (суб'єктом) об'єкта навколишньої дійсності, тобто процес номінації має опосередкований, у багатьох випадках латентний характер.

Сучасне мовознавство, визначаючи свою парадигму як когнітивно-дискурсивну, визнає панівними два напрями в дослідженні мовних одиниць – їх когнітивно-семантичний опис та їх дискурсивний аналіз. При цьому підкреслюється, що в такому визначенні парадигми увага дослідника повинна фокусуватися на двох головних і давніх проблемах мовознавства: мова й мислення / свідомість / знання (у широкому розумінні – предмет когнітивістики), мова як інструмент комунікації в соціокультурному й етнокультурному континуумі (предмет досліджень у сучасному дискурсивному розгляді).

Спільним для цих моделей вивчення та опису мови є її визнання як поліфункціональної знакової системи, що виконує дві основні функції, а саме когнітивну (гносеологічну) і комунікативну (дискурсивну), що й зумовлює два головні підходи до феномену «мова».

У кожному із цих підходів склалася власна галузь дослідження, вималювалася своя проблематика, визначилися свої пріоритети. У комунікативній парадигмі знань мова досліджується у зв'язку з її роллю в реальному мовленні, де на перше місце виходить мовна особистість (*homo loquens*) і її соціо- й психодискурсивна діяльність. У когнітивній парадигмі вивчається людський інтелект, а мова визнається головним ментальним складником усієї інфраструктури мозку, інструментом мовленнєво-мисленнєвих процесів, засобом позагенетичної передачі людського досвіду.

Обидва напрями в розвитку лінгвістичної науки, маючи один і той самий об'єкт дослідження, спочатку ставили різні цілі та, відповідно, вирішували різні завдання, що якоюсь мірою сприяло розмежуванню поглядів і розбіжності їхніх позицій щодо місця й ролі мови в соціумі. Водночас одним із чільних принципів у кожному із цих напрямів став антропоцентризм, оскільки проблеми категоризації, фіксації, збереження, передачі знань здійснюються людиною.

Постановка людини в центр наукових розвідок викликала підвищений інтерес до низки лінгвістичних питань, відомих раніше як людський фактор у мові, а саме: мовної особистості, адресато-адресатної конфігурації комунікативної ситуації, мовних картин світу.

Розвиток суміжних наук – філософії, логіки, соціології, психології – сприяв переорієнтації наукової думки на інтегральний розгляд когнітивних і комунікативних аспектів мовленнєвої діяльності. Підґрунтям такої орієнтації стають фундаментальні уявлення про нерозривний зв'язок когнітивного й соціального, когнітивного та комунікативного, комунікативного й індивідуального.

Саме синтез цих двох базових функцій мови з позицій лінгвофілософських поглядів на її роль і місце в соціумі визначає у стрижневих своїх рисах інтегральну парадигму (систему, модель) сучасного мовознавства. У цьому випадку прийнято говорити про інтегральну модель, оскільки йдеться про взаємозв'язок прагматичного аспекту з когнітивним, психологічним, риторичним, соціальним, аксіологічним.

Вивчення та опис мови з позицій інтегрального розуміння її природи й функцій стає провідним принципом лінгвістичних досліджень сучасного мовознавства, яке визначає в основних своїх рисах типовий образ сучасної лінгвістики, у якому відбиваються, на переконання Г.А. Золотової, «системні властивості мовних одиниць, їх співучасть у комунікативному процесі» [3, с. 14].

У руслі окресленої проблематики наша робота мислиться як така, що висвітлює феномен оцінки з огляду на її багатоаспектність, здатність надати повну та всебічну характеристику об'єкта, яка встановлюється на засаді таких факторів, як рівень конкретності сприйняття, фонові гіпотези й очікування, релятивне виділення конкретних одиниць і вибір погляду на ті факти, що описуються.

Інтегральне когнітивно-комунікативне розуміння мови дає змогу розглядати її одиниці як такі, що забезпечують комунікантів запасом певних символічних ресурсів, за допомогою яких вони (комуніканти) можуть будувати та оцінювати висловлювання завдяки заданій здатності до прийняття рішень і до категоризації. Мова постає в такому ракурсі як результат усіляких концептуалізацій, орієнтованих на аналіз ментальних репрезентацій мовних форм. При цьому під концептуалізацією вчені, зокрема К.В. Рахіліна, розуміють «певний спосіб узагальнення людського досвіду, який мовець реалізує у висловлюванні» [6, с. 7].

Інтегральна когнітивно-комунікативна модель розглядає мову як феномен когнітивного порядку, який використовується в комунікативній діяльності та має для цього необхідні одиниці, структури,

категорії, механізми. Саме в цій моделі посилюється синтез двох головних парадигм сучасної науки – комунікативної і когнітивної. Подолавши ізоляціонізм в інтерпретації базових функцій мови, сучасне мовознавство повертається до методологічно вивіреного принципу його вивчення й опису (від часткового (когніція, комунікація) до загального (гносеокомунікація)), результатом якого стає розуміння мови та її природи в нерозривній єдності її пізнавальних і функціональних засад.

Завдяки інтегративному підходу до опису функціонування тих чи інших сфер мовної системи можна одержати досить переконливі дані щодо механізмів вербалізації онтології позамовної дійсності. Інтегральна когнітивно-комунікативна модель вивчення мови, посилюючись традиційним системоцентричним та антропоцентричними підходами, підводить нас до усвідомлення тієї істини, що людина як істота, яка систематизує та структурує свій життєвий світ у той чи інший спосіб, фіксує отримані результати у вигляді різноманітних знань (понять, концептів, картин світу, фреймів, інформації) та репрезентує їх за допомогою семіотичного вербального коду – номінативних і предикативних одиниць.

У процесі осмислення змісту оцінки необхідно враховувати її динамічний аспект (пов'язаний з уявленням про призначення оцінки, тобто про її потенції) і статичний аспект (пов'язаний з уявленням про результат). На нашу думку, обидва аспекти інтегровані у функції оцінки.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, категорія оцінки, що виявляється на всіх рівнях мови, фокусує різноманітні засоби свого вияву в мовленні, що й дає нам підстави говорити про оцінку як категорію, яка має власний когнітивно-дискурсивний потенціал.

При цьому когнітивно-дискурсивний потенціал оцінки ми трактуємо як арсенал засобів її реалізації, який є досить різноманітним: від лексичних (на рівні мови) до дискурсивних (на рівні мовлення); тобто перехід від функції-потенції до функції-результату включається у процес трансформації мовних одиниць в одиниці мовлення та в його конкретні прояви у висловлюваннях і дискурсах. Форми вираження оцінки різноманітні у просторі й часі, вони варіюються від експліцитних до імпліцитних.

Окреслений підхід до розуміння мови, її структури та функцій зумовлює й концептуальну базу дослідження оцінки, яку ми визначаємо як когнітивно-дискурсивну: когнітивну, тому що оцінювання є одним із засобів гносеологічної активності в логосфері (виконання когнітивної функції); дискурсивну, тому що оцінні мовлен-

несві акти служать цілям інтерактивної взаємодії у якому знаходять своє віддзеркалення епісте-
комунікантів (виконання комунікативної функції). мічні процеси, що оперують різними типами та
Зрештою, оцінні мовленнєві акти є середовищем, структурами знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Аксиология в механизмах жизни и языка. *Проблемы структурной лингвистики* : сборник научных трудов / отв. ред. В.П. Григорьев. Москва : Наука, 1984. С. 5–23.
2. Булыгина Т.В., Крылов С.А. Понятийные категории. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В.Н. Ярцева. Москва : Советская энциклопедия, 1990. С. 365–383.
3. Золотова Г.А. О путях и возможностях грамматической науки (приглашение к дискуссии). *Вопросы филологии*. 1999. № 3. С. 13–18.
4. Карабан В.І. Прагмалогіка у мовознавстві. *Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць* : збірник наукових праць. Київ : НМКВО, 1992. С. 64–69.
5. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. Москва : Наука, 1975. 231 с.
6. Рахилина Е.В. О тенденциях развития когнитивной семантики. *Известия Российской академии наук. Серия литературы и языка*. 2000. Т. 59. № 3. С. 3–15.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

REFERENCES

1. Arutyunova, N.D. (1984). Aksiologiya v mekhanizmax zhizni i yazyka [Axiology in the mechanisms of life and language]. *Problemy strukturnoy lingvistiki: sbornik nauchnykh trudov* [Problems of structural linguistics: collection of scientific papers] / V.P. Grigor'ev (ed.). Moscow: Nauka, pp. 5–23 [in Russian].
2. Bulygina, T.V., Krylov, S.A. (1990). Ponyatiynye kategorii [Conceptual categories]. *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'* [Linguistic encyclopedic dictionary] / V.N. Yartseva (ed.). Moscow : Sovetskaya entsiklopediya, pp. 365–383 [in Russian].
3. Zolotova, G.A. (1999). O putyakh i vozmozhnostyakh grammaticheskoy nauki (priglasenie k diskussii) [On the ways and possibilities of grammatical science (invitation to discussion)]. *Voprosy filologii – Questions of Philology*, no. 3, pp. 13–18 [in Russian].
4. Karaban, V.I. (1992). Prahmalohika u movoznavstvi [Pragmalogics in linguistics]. *Syntaksys, semantika i prahmatyka movnykh odynyts: zbirnyk naukovykh prats* [Syntax, semantics and pragmatics of language units: collection of scientific papers]. Kyiv : NMKVO, pp. 64–69 [in Ukrainian].
5. Kolshanskiy, G.V. (1975). Sootnoshenie sub'ektivnykh i ob'ektivnykh faktorov v yazyke [Correlation of subjective and objective factors in language]. Moscow: Nauka, 231 p. [in Russian].
6. Rakhilina, E.V. (2000). O tendentsiyakh razvitiya kognitivnoy semantiki [On trends in the development of cognitive semantics]. *Izvestiya Rossiyskoy akademii nauk. Seriya literatury i yazyka – Proceedings of the Russian Academy of Sciences. Literature and Language Series*, vol. 59, no. 3, pp. 3–15 [in Russian].
7. Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problem* [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K, 712 p. [in Ukrainian].

ЗАКОНОМІРНОСТІ СПОЛУЧУВАНOSTІ ФОНЕМ ІЗ ПОЧАТКОВОЮ ФРИКАТИВНОЮ У ТРИФОНЕМНИХ СЛОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Сеньків С. С.

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, Україна

orcid.org/0000-0003-3588-461

senkivstepan@ukr.net

Ключові слова: *фонема, модель, моделювання, слово, сполучуваність, дистрибутивна структура.*

У статті на матеріалі «Великого зведеного орфографічного словника сучасної української лексики» проаналізовано склад трифонемних слів із початковою фрикативною фонемою в українській мові, з'ясовано сполучувальні можливості фонем у трифонемних словах із початковою фрикативною фонемою та побудовано моделі трифонемних слів із початковою фрикативною фонемою сучасної української літературної мови. З'ясовано, що у сучасній українській мові серед трикомпонентних моделей із першим компонентом фрикативною фонемою характерними є такі поєднання елементів: «фрикативна + голосна + фрикативна» (19), «фрикативна + голосна + проривна» (12), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10) із першою фрикативною фонемою /в/; «фрикативна + голосна + фрикативна» (16), «фрикативна + голосна + проривна» (12), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (12) із першою фрикативною фонемою /ф/; «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10), «фрикативна + голосна + фрикативна» (6), «фрикативна + голосна + проривна» (5) із першою фрикативною фонемою /ж/; «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (19), «фрикативна + голосна + фрикативна» (16), «фрикативна + голосна + проривна» (16) із першою фрикативною фонемою /с/; «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (12), «фрикативна + голосна + фрикативна» (10) та «фрикативна + голосна + проривна» (8) із першою фрикативною фонемою /ш/; «фрикативна + голосна + фрикативна» (14), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10), «фрикативна + голосна + проривна» (8) із першою фрикативною фонемою /й/; «фрикативна + голосна + проривна» (16), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10), «фрикативна + голосна + фрикативна» (10) із першою фрикативною фонемою /х/; «фрикативна + голосна + проривна» (20), «фрикативна + голосна + фрикативна» (18), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (15) із першою фрикативною фонемою /г/. У сучасній українській мові серед трикомпонентних моделей із першим компонентом фрикативною фонемою найбільш типовими є такі моделі: FOF – 122, FON – 115 та FOP – 110, тобто такі поєднання елементів у трифонемній дистрибутивній структурі із першою фрикативною фонемою, як: «фрикативна + голосна + фрикативна», «фрикативна + голосна + напіввідкрита» та «фрикативна + голосна + проривна».

PECULIARITIES OF PHONEME COMBINABILITY WITH THE INITIAL FRIKATIVE IN THREE-PHONEME WORDS OF THE MODERN UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

Senkiv S. S.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University
Ivan Franko str., 24, Drohobych, Lviv region, Ukraine
orcid.org/0000-0003-3588-461
senkivstepan@ukr.net*

Key words: *phoneme, model, modeling, word, combinability, distributive structure.*

The article on the material of the “Great Consolidated Spelling Dictionary of Modern Ukrainian Vocabulary” analyzes the composition of triphonic words with the initial fricative phoneme in the Ukrainian language, clarifies the connecting possibilities of phonemes in triphonic words with the initial fricative phoneme and builds models of triphonic words with the initial fricative phoneme of modern Ukrainian language. It was found that in the modern Ukrainian language among the three-component models with the first component fricative phoneme is characterized by the following combinations of elements: “fricative + vowel + fricative” (19), “fricative + vowel + breakthrough” (12), “fricative + vowel + semi-open” (10) with the first fricative phoneme /v/; “fricative + vowel + fricative” (16), “fricative + vowel + breakthrough” (12), “fricative + vowel + semi-open” (12) with the first fricative phoneme /f/; “fricative + vowel + semi-open” (10), “fricative + vowel + fricative” (6), “fricative + vowel + breakthrough” (5) with the first fricative phoneme /zh/; “fricative + vowel + semi-open” (19), “fricative + vowel + fricative” (16), “fricative + vowel + breakthrough” (16) with the first fricative phoneme /s/; “fricative + vowel + semi-open” (12), “fricative + vowel + fricative” (10) and “fricative + vowel + breakthrough” (8) with the first fricative phoneme /sh/; “fricative + vowel + fricative” (14), “fricative + vowel + semi-open” (10), “fricative + vowel + breakthrough” (8) with the first fricative phoneme /j/; “fricative + vowel + breakthrough” (16), “fricative + vowel + semi-open” (10), “fricative + vowel + fricative” (10) with the first fricative phoneme /kh/; “fricative + vowel + breakthrough” (20), “fricative + vowel + fricative” (18), “fricative + vowel + semi-open” (15) with the first fricative phoneme /h/. In the modern Ukrainian language among the three-component models with the first component of the fricative phoneme the most typical are the following models: FOF – 122, FON – 115 and FOP – 110, ie such combinations of elements in the triphonic distributive structure with the first fricative phoneme as: “fricative + vowel + fricative”, “fricative + vowel + semi-open” and “fricative + vowel + breakthrough”.

Постановка проблеми. Апаратом лінгвістичного моделювання послуговуються для дослідження закономірностей сполучуваності фонем у словах сучасної української літературної мови. За «Словником лінгвістичних термінів» модель – це «закономірне розташування елементів у схемах або зразках складних мовних побудов, яке визначається властивостями певної мовної структури і регулярним відтворенням її в мові» [2, с. 135]. У мовознавстві під моделлю розуміють, на думку В.В. Коптілова,

«деяку типову конструкцію, яка є зразком для утворення речень або словосполучень (у синтаксисі), зразком для утворення слів (у морфології) тощо» [4, с. 40]. У сучасній фонології моделювання також набуло широкого застосування. Так, у монографії «Кількісні та якісні характеристики системи фонем української літературної мови» В.С. Перебийніс зазначає, що «при моделюванні певного об'єкта можна створити велику кількість його моделей, ...» [7, с. 9]. Отже, моделювання виділить окремі сторони

мовного явища і зміна бачення певного явища дозволить створювати нові моделі.

Аналіз досліджень. Статистично-математичними методами досліджували мовні явища такі вчені: О.І. Мельничук [6], Р.Г. Піотровський [8] та І.І. Ревзін [9]. Саме фонемі української мови є тими мовними одиницями, які допомагають створювати моделі виявлених трикомпонентних слів сучасної української літературної мови та розглядати їх сполучуваність.

У праці М.С. Трубецького [13] «Основи фонології» вперше висвітлена проблема сполучуваності фонем. Вчений зазначає, що фонемі певної мови поєднуються між собою тільки за специфічними законами. В українському мовознавстві сполучуваність фонем вже була об'єктом уваги. Так, у «Курсі історії українського язика» Є. Тимченко [12] виділив серед груп приголосних фонем дво-, три- та чотиричленні. У працях В.С. Перебийніс [7] розглянуто структуру двофонемних сполучень і їх частотність в окремих функціональних різновидах української мови. Про сполучуваність фонем української мови розширюють наші уявлення дослідження Л.М. Гриднєвої [3], І.Ф. Савченко [10], Т.В. Старака [11] та ін.

Актуальними на сьогодні залишається дослідження поліфонемних структур та структур, що виникають при словозміні у словах сучасної української літературної мови, що дозволить виявити закономірності сполучуваності фонем та з'ясувати причини виникнення обмежень сполучуваності фонем у дво- чи поліфонемних структурах слів, притаманні фонологічній системі української мови. Лише детальний аналіз структури полікомпонентних сполучень фонем у власне українських та запозичених словах дозволить з'ясувати основні закономірності сполучуваності фонем у полікомпонентних, зокрема трифонемних, словах української мови.

Мета нашого дослідження – виявити склад трифонемних слів із початковою фрикативною фонемою в українській мові, з'ясувати сполучувальні можливості фонем у трифонемних словах із початковою фрикативною фонемою та побудувати моделі трифонемних слів із початковою фрикативною фонемою сучасної української літературної мови. Аналіз проведено на основі «Великого зведеного орфографічного словника сучасної української лексики» [1]. В основі дослідження система фонем української мови, запропонована П.П. Кострубою [5].

Виклад основного матеріалу. Як показують спостереження, у сучасній українській літературній мові виявлено такі трифонемні слова із початковими фрикативними фонемами:

в: *ваг, вад, важ, ваз, вал, вам, вап, вар, вас, ват, ваи, вед, веж, вен, весь, вех, вже, вид, вий,*

вил, вин, вир, вис, вись, віа, від, віз, вій, вік, віл, він, вір, віт, віть, віх, віц, віч, вйо, вод, ВОЗ, все, всі, всю, вуд, вуж, вуй, вус, вут, вух, вчи, вчу;

г: *гав, гад, гадь, газ, гай, гак, гам, ган, гап, гар, гас, гат, гать, гев, гег, гез, гей, гель, гем, ген, геп, гес, геть, гех, геи, гид, гик, гиль, гир, гич, гіг, гід, гік, Гіл, гін, гір, гіт, гіф, гну, гов, гої, гок, гол, гоп, гот, гоц, гра, губ, гуд, гуж, гук, гул, гуль, гун, гуп, гусь, гут;*

ж: *жаб, жак, жаль, жар, жас, жах, жду, жеб, жень, жер, жив, жиг, жид, жил, жим, жир, жне, жом, жон, жох, жуї, жук, жур;*

з: *зав, заг, зад, зал, зар, зась, зве, зет, з-за, зиг, зидж, зиз, зик, зим, зло, зоб, золь, зом, зон, зуб, зуп, зух;*

з': *зів, зір, злю, зяб, зять;*

й: *йде, йог, йод, йой, йол. Йон, йор, йот, їдь, єн, єр, їх, їм, їй, юд, юг, юз, юк, юл, юнь, юс, ют, юх, яв, яг, яз, язь, яй, як, ял, ям, янь, яо, яр, яс, ять;*

с: *Саб, саг, сад, садж, саж, саз, сак, сам, сан, сап, сас, сед, сей, сель, сем, сен, сер, Сет, сеч, сиг, сиз, сизь, сик, сил, сим, син, синь, сип, сир, сит, сить, сиф, сих, сич, сли, соб, сов, сол, соль, сом, сон, соп, сос, соф, сох, спи, сто, суг, суд, сук, сум, сун, сунь, суп, сур, суть, суч, суш;*

с': *сів, сідь, сій, сік, сіл, сіль, сім, сін, сінь, сін, сір, сядь, сить, сїф, сїч, сюр, сьг, сьї, ськ, сьм;*

ф: *фаг, фаз, фай, фал, фан, фар, фас, фат, фак, феб, фед, фез, фей, фен, фер, фес, фет, фик, финь, фіг, філ., фін, фіс, фіт, фіть, фіф, фіш, Фоб, фок, фол, фон, фор, фос, фот, фра, фрі, фру, фуг, фуз, фук, фур, фус, фут, ф'ю;*

х: *хаб, хав, хад, хадж, хаз, хай, хал, хам, хан, хао, хан, хар, хат, хедж, хек, хет, хеш, хиб, хиж, хиз, хить, хід, хін, хіп, хіт, хіть, хна, хов, хол, хон, хоп, хор, хот, хоть, хоч, хто, хуг, хук, хул, хур, хус, хух, хху;*

ш: *шаг, шал, шаль, шан, шар, шас, шат, шаф, шах, шві, шва, шед, шен, шеф, шех, шиб, шиз, шик, шил, шин, шип, шир, шов, шок, шоп, шор, шоу, шуб, шуг, шул, шум, шур, шух, ще, ці, цю.*

У трифонемному слові із початковою фрикативною фонемою для з'ясування закономірностей сполучуваності фонем умовно виокремлюємо такі 5 груп: голосні, зімкнуто-проривні, зімкнуто-щілинні, щілинні, напіввідкриті), де О – голосна, Р – зімкнуто-проривна, А – зімкнуто-щілинна, F – щілинна і N – напіввідкрита фонемі.

За «Великим зведеним орфографічним словником сучасної української лексики» у словах сучасної української літературної мови із можливих 11552 трикомпонентних моделей із першим компонентом фрикативною фонемою усього зафіксовано 394 слова (3,4%). Найбільшими сполучувальними можливостями володіють фонемі /с/ (58) та /г/ (57), які утворюють найбільшу кількість слів, коли розпочинають слово сучасної україн-

ської літературної мови. Структура трифонемних моделей слів із початковими фрикативними фонемами (/в/, /ф/, /з/, /с/, /з'/, /с'/, /ж/, /ш/, /й/, /х/, /г/) у сучасній українській мові має такий вигляд (табл. 1)

Характерними у трифонемній дистрибутивній структурі із першою фрикативною фонемою /в/ є такі поєднання елементів: «фрикативна + голосна + фрикативна» (19), «фрикативна + голосна + проривна» (12), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10), рідше «фрикативна + фрикативна + голосна» (5), «фрикативна + голосна + африкативна» (2), «фрикативна + голосна + голосна» (2) та «фрикативна + африкативна + голосна» (2). Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонери, зокрема /і/ та /а/, а третім фрикативні фонери (19). Цікаво, що другим компонентом не зафіксовано проривних та напіввідкритих фонем. Третім компонентом після фрикативної та африкативної фонем не виявлено приголосних фонем. Значна кількість слів із першою фрикативною фонемою /в/ є власне українськими (*вам, вар, вас, ваш, вед, веж, весь, вже, вий, вил, вир, вись, від, віз, вий, вік, віл, він, вір, віт, віть, віч, вйо, вод, все, всі, всю, вуд, вуж, вуй, вус, вух, вчи, вчу*) і тільки окремі з них є запозиченими із інших мов та належать до периферії лексичної системи (*ваг, важ, ваз, вал, ват, віа, віх, віц, ВОЗ, вут*).

У трифонемній дистрибутивній структурі із першою фрикативною фонемою /ф/ (див. табл. 2) характерними є такі поєднання елементів, як: «фрикативна + голосна + фрикативна» (16), «фрикативна + голосна + проривна» (12), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (12), рідше «фрикативна + напіввідкрита + голосна» (3), та «фрикативна + фрикативна + голосна» (1). Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонери, зокрема /а/, /е/ та /і/,

а третім фрикативні, проривні та напіввідкриті фонери. Другим компонентом у таких структурах не зафіксовано проривних та африкативних фонем. Третім компонентом після напіввідкритих та фрикативних фонем не виступають приголосні фонери. Більшість слів із першою фрикативною фонемою /ф/ є запозиченими із інших мов (*фаг, фаз, фай, фал, фан, фар, фас, фат, фак, феб, фед, фез, фей, фен, фер, фес, фет, фик, финь, фіг, філ., фін, фіс, фіт, фіф, фіш, Фоб, фок, фол, фон, фор, фос, фот, фра, фрі, фру, фуг, фуз, фук, фур, фус, фут, ф'ю*) і належать до периферії лексичної системи.

У трифонемній структурі із першою фрикативною фонемою /з/ характерними є такі поєднання елементів, як: «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (6), «фрикативна + голосна + фрикативна» (6), «фрикативна + голосна + проривна» (6), рідше «фрикативна + фрикативна + голосна» (2) та «фрикативна + напіввідкрита + голосна» (1). Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонери (19), зокрема /а/, та /і/, а третім напіввідкриті, проривні та фрикативні фонери. Не зафіксовано другим компонентом проривних та африкативних фонем. Третім компонентом після напіввідкритих та фрикативних фонем не виявлено приголосних фонем. Значна кількість слів із першою фрикативною фонемою /з/ є запозиченими із інших мов (*зав, заг, зал, зар, зет, зиг, зидж, зиз, зик, золь, зом, зон, зуп*) і тільки окремі з них є власне українськими (*зад, зась, зве, з-за, зим, зло, зоб, зуб*), хоч і належать до периферії лексичної системи.

У словнику виявлено трифонемні слова із першою фрикативною фонемою /з'/ (див. табл. 3). Характерними серед них є поєднання таких елементів, як: «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (2), та «фрикативна + голосна + фрикативна» (3).

Таблиця 1

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/в/)

№ п/п	Структура сполук																			
	F (/в/) (51)																			
1 елемент																				
2 елемент	O (a)			O (e)			O (и)			O (i)				O (o)		O (y)		F	A	
3 елемент	F	P	N	F	P	N	F	P	N	F	P	N	A	O	F	P	F	P	O	O
Всього	5	3	3	3	1	1	3	1	3	3	4	3	2	1	1	1	4	2	5	2

Таблиця 2

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/ф/)

№ п/п	Структура сполук																					
	F (/ф/) (44)																					
1 елемент																						
2 елемент	O (a)			O (e)			O (и)		O (i)				O (o)			O (y)			F	N		
3 елемент	F	P	N	F	P	N	P	N	F	P	N	F	P	N	F	P	N	F	P	N	O	O
Всього	5	1	3	3	3	2	1	1	4	2	2	1	3	3	3	3	3	2	1	1	1	3

Таблиця 3

Трифонемні дистрибутивні структури із початковими фонемами F (/з, з'/)

№ п/п	Структура сполук																	
	F (/з/) (22)														F (/з'/) (4)			
1 елемент																		
2 елемент	O (a)			O (e)	O (и)				O (o)		O (y)		F	N	O (i)		O (a)	
3 елемент	F	P	N	P	F	P	N	A	P	N	F	P	O	O	F	N	F	N
Всього	3	1	2	1	2	1	1	1	1	3	1	2	2	1	1	1	1	1

Найчастіше другим компонентом таких трифонемних слів виступають голосні фонemi, зокрема /i/ та /a/, а третім напіввідкриті та фрикативні фонemi. Другим компонентом не зафіксовано приголосних фонем. Третім компонентом не виявлено африкативних, проривних та голосних фонем. Слова із першою фрикативною фонемою /з'/ є, як правило, власне українськими (*зів, зір, злю, зяб, зять*), хоч і належать до периферії лексичної системи.

У трифонемній структурі із першою фрикативною фонемою /ж/ характерними є (див. табл. 4) такі поєднання елементів, як: «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10), «фрикативна + голосна + фрикативна» (6), «фрикативна + голосна + проривна» (5), рідше «фрикативна + напіввідкрита + голосна» (1) та «фрикативна + проривна + голосна» (1). Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонemi, зокрема /a/ та /и/ (по 6), а третім напіввідкриті та фрикативні фонemi. Другим компонентом не зафіксовано проривних та африкативних фонем. Третім компонентом після напіввідкритих та проривних фонем не виявлено приголосних фонем. Значна кількість слів із першою фрикативною фонемою /ж/ є запозиченими із інших мов (*жак, жас, жеб, жень, жиг, жид, жим, жох*) і тільки окремі з них є власне українськими (*жаб, жаль, жар, жах, ждуд, жер, жив, жил, жир, жне, жом, жон, жуй, жук, жур*), хоч і належать до периферії лексичної системи.

У трифонемній структурі із першою фрикативною фонемою /с/ характерними є такі поєднання елементів (див. табл. 5), як: «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (19), «фрикативна + голосна + фрикативна» (16), «фрикативна + голосна + проривна» (16), рідше «фрикативна + голосна + африкативна» (4), «фрикативна + проривна + голосна» (2), та «фрикативна + напіввідкрита + голосна» (1).

Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонemi (55), зокрема /и/, /a/ та /у/, а третім напіввідкриті, фрикативні та проривні фонemi. Другим компонентом не зафіксовано фрикативних та африкативних фонем. Третім компонентом після напіввідкритих та проривних фонем не виявлено приголосних фонем. Значна кількість слів із першою фрикативною фонемою /с/ є запозиченими із інших мов (*Саб, саз, садж, саз, сан, сас, сед, сель, сем, сен, сер, Сет, сиг, сиз, сизь, сиф, сих, сол, сос, соф, суг, сун, сур*) і тільки окремі з них є власне українськими (*сад, саж, сак, сам, сан, сей, сил, сим, син, синь, сип, сир, сич, сом, сон, соп, сох, спи, сто, сук, сум, суп, суш*).

У словнику виявлено трифонемні слова (20) із першою фрикативною фонемою /с'/ (див. табл. 6) Характерними серед них є поєднання таких елементів, як: «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (8), «фрикативна + голосна + проривна» (6) та «фрикативна + голосна + фрикативна» (5),

Таблиця 4

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/ж/)

№ п/п	Структура сполук														
	F (/ж) (23)														
1 елемент															
2 елемент	O (a)			O (e)		O (и)			O (o)		O (y)			P	N
3 елемент	F	P	N	P	N	F	P	N	F	N	F	P	N	O	O
Всього	2	2	2	1	2	2	1	3	1	2	1	1	1	1	1

Таблиця 5

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/с/)

№ п/п	Структура сполук																					
	F (/с) (58)																					
1 елемент																						
2 елемент	O (a)				O (e)				O (и)				O (o)				O (y)				N	P
3 елемент	F	P	N	A	F	P	N	A	F	P	N	A	F	P	N	F	P	N	A	O	O	
Всього	4	4	2	1	1	2	4	1	5	4	5	1	4	2	4	2	4	4	1	1	2	

рідше «фрикативна + голосна + африкативна» (1). Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонemi, зокрема /i/ (14), а третім напіввідкриті фонemi. Другим компонентом не зафіксовано приголосні фонemi. Третім компонентом не виявлено голосних фонем. Слова із першою фрикативною фонемою /c'/ є, як правило, власне українськими (сів, сідь, сій, сік, сіл, сіль, сім, сін, сядь, січ, сяй, сяс, сям).

У словнику виявлено трифонемні слова (36) із першою фрикативною фонемою /ш/ (див. табл. 7) характерними серед них є поєднання таких елементів, як: «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (12), «фрикативна + голосна + фрикативна» (10) та «фрикативна + голосна + проривна» (8), рідше «фрикативна + африкативна + голосна» (3), «фрикативна + фрикативна + голосна» (2), «фрикативна + голосна + африкативна» (1), «фрикативна + голосна + голосна» (1).

Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонemi (31), зокрема /a/ (9), а третім напіввідкриті фонemi. Другим компонентом не зафіксовано проривних і напіввідкритих фонем. Слова із першою фрикативною фонемою /ш/ є, як правило, запозичені слова (шаг, шал, шаль, шан, шас, шат, шаф, шах, шед, шен, шеф, шех, шиз, шик, шин, шоп, шор, шоу, шуг, шул) і тільки окремі з них є власне українськими (шва, шиб, шил, шов, шум, ще, ці, цю), хоч і належать до периферії лексичної системи.

У трифонемній структурі із першою фрикативною фонемою /й/ (36) характерними є такі поєднання елементів (див. табл. 8), як: «фрикативна + голосна + фрикативна» (14), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10), «фрикативна + голосна + проривна» (8), рідше «фрикативна + голосна + голосна» (1) та «фрикативна + проривна + голосна» (1).

Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонemi (31), зокрема /a/

(9), а третім напіввідкриті фонemi. Другим компонентом не зафіксовано проривних і напіввідкритих фонем. Слова із першою фрикативною фонемою /ш/ є, як правило, запозичені слова (шаг, шал, шаль, шан, шас, шат, шаф, шах, шед, шен, шеф, шех, шиз, шик, шин, шоп, шор, шоу, шуг, шул) і тільки окремі з них є власне українськими (шва, шиб, шил, шов, шум, ще, ці, цю), хоч і належать до периферії лексичної системи.

У трифонемній структурі із першою фрикативною фонемою /й/ (36) характерними є такі поєднання елементів (див. табл. 8), як: «фрикативна + голосна + фрикативна» (14), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10), «фрикативна + голосна + проривна» (8), рідше «фрикативна + голосна + голосна» (1) та «фрикативна + проривна + голосна» (1).

Найчастіше другим компонентом трифонемних слів виступають голосні фонemi (35), зокрема /a/ та /y/, а третім фрикативні та напіввідкриті фонemi. Другим компонентом не зафіксовано фрикативних, африкативних та напіввідкритих фонем. Третім компонентом після проривної фонemi не виявлено приголосних фонем. Значна кількість слів із першою фрикативною фонемою /й/ є запозиченими із інших мов (йог, йод, йол. Йон, ен, юд, юг, юк, юл, юнь, ют, юх, яв, яг, яз, язь, ял, янь, яо, яс) і тільки окремі з них є власне українськими (йде, їдь, іх, ім, їй, як, ям).

У словнику зафіксовано всього 43 слова із першою фрикативною фонемою /х/ (див. табл. 9). Характерними у цих словах є такі поєднання елементів, як: «фрикативна + голосна + проривна» (16), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (10), «фрикативна + голосна + фрикативна» (10), рідше «фрикативна + голосна + африкативна» (3), «фрикативна + напіввідкрита + голосна» (1), «фрикативна + проривна + голосна» (1), «фрикативна + фрикативна + голосна» (1) та «фрикативна + голосна + голосна» (1). Другим компонентом

Таблиця 6

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/c'/)

№ п/п	Структура сполук							
	F (/c') (20)							
1 елемент	O (i)				O (a)			O (y)
2 елемент	F	P	N	A	F	P	N	N
3 елемент								
Всього	3	4	6	1	2	2	1	1

Таблиця 7

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/ш/)

№ п/п	Структура сполук																		
	F (/ш) (36)																		
1 елемент	O (a)																		
2 елемент	O (e)			O (и)			O (o)			O (y)			F	A					
3 елемент	F	P	N	F	P	N	F	P	N	F	P	N	O	F	P	N	A	O	O
Всього	4	1	4	2	1	1	1	3	3	1	2	1	1	2	1	3	1	2	3

Таблиця 8

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/й/)

№ п/п	Структура сполук														
	F (/й/) (36)														
1 елемент															
2 елемент	O (a)				O (y)			O (i)			O (e)	O (o)			P
3 елемент	F	P	N	O	F	P	N	F	P	N	N	F	P	N	O
Всього	6	2	4	1	4	3	2	2	1	1	2	2	2	3	1

Таблиця 9

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/х/)

№ п/п	Структура сполук																					
	F (/х/) (43)																					
1 елемент																						
2 елемент	O (a)					O (e)			O (и)		O (і)		O (o)				O (y)		N	P	F	
3 елемент	F	P	N	A	O	F	P	A	F	P	P	N	F	P	N	A	F	P	N	O	O	O
Всього	3	4	4	1	1	1	2	1	2	2	4	1	1	3	3	1	3	1	2	1	1	1

таких трифонемних слів виступають голосні фонемі (40), зокрема /а/ та /о/, а третім проривні, фрикативні, африкативні, напіввідкриті та голосні фонемі. Другим компонентом не зафіксовано африкативних фонем. Значна кількість слів із першою фрикативною фонемою /х/ є запозиченими із інших мов (*хаб, хад, хадж, хаз, хал, хан, хао, хат, хедж, хек, хет, хеш, хиз, хін, хіп, хіт, хна, хов, хол, хон, хот, хуг, хук, хул, хур, хус, хух*) і належать до периферії лексичної системи.

У словнику зафіксовано 57 слів із першою фрикативною фонемою /г/ (див. табл. 10). Характерними у цих словах є такі поєднання елементів, як: «фрикативна + голосна + проривна» (20), «фрикативна + голосна + фрикативна» (18), «фрикативна + голосна + напіввідкрита» (15), рідше «фрикативна + голосна + африкативна» (2) та «фрикативна + напіввідкрита + голосна» (2). Другим компонентом таких трифонемних слів виступають голосні фонемі, зокрема /а/ та /е/, а третім

Таблиця 10

Трифонемні дистрибутивні структури із початковою фонемою F (/г/)

№ п/п	Структура сполук																			
	F (/г/) (57)																			
1 елемент																				
2 елемент	O (a)			O (e)			O (и)			O (і)			O (o)				O (y)		N	
3 елемент	F	P	N	F	P	N	P	N	A	F	P	N	F	P	N	A	F	P	N	O
Всього	4	6	3	7	2	3	2	2	1	2	3	3	3	2	1	1	2	5	3	2

Таблиця 11

Зведена таблиця трикомпонентних моделей із першим компонентом фрикативною фонемою

№ п/п	Структура сполук										Всього
	F (/в, ф, з, з', ж, с, с', ш, й, х, г/)										
	O (/а, о, у, е, і/)					F	A	N	P		
	N	F	P	A	O	O	O	O	O		
/в/	10	19	12	2	1	5	2	0	0		51
/ф/	12	16	12	0	0	1	0	3	0		44
/з/	6	6	6	1	0	2	0	1	0		22
/з'/	1	2	1	0	0	0	0	0	0		4
/ж/	10	6	5	0	0	1	0	0	1		23
/с/	19	16	16	4	0	0	0	1	2		58
/с'/	8	5	6	1	0	0	0	0	0		20
/ш/	12	10	8	0	1	2	3	0	0		36
/й/	12	14	8	0	1	0	0	0	1		36
/х/	10	10	16	3	1	1	0	1	1		43
/г/	15	18	20	2	0	0	0	2	0		57
Всього	115	122	110	13	4	12	5	8	5		394

проривні, фрикативні, африкативні та напіввідкриті фонemi. Другим компонентом не зафіксовано проривні, фрикативні, африкативні фонemi. Значна кількість слів із першою фрикативною фонемою /г/ є запозиченими із інших мов (*газ, гак, ган, гап, гас, гат, гев, гег, гез, гель, гем, гес, гех, геи, гид, гич, гиз, гід, гік, Гіл, гіт, гіф, гок, гол, гот, гуд, гуж, гун*) і тільки окремі з них є власне українськими (*гав, гай, гак, гам, гей, ген, гін, гір, гну, гов, гої, гра, губ, гук, гун*), хоч і належать до периферії лексичної системи.

Як бачимо, найчисельнішими серед усіх трикомпонентних моделей із першим компонентом фрикативною фонемою є такі моделі: FOF – 122, FON – 115 та FOP – 110, менш чисельні FOA – 13, FFO – 12, FNO – 8. Найхарактернішими є такі поєднання елементів у трифонемній дистрибутивній структурі із першою фрикативною фонемою: «фрикативна + голосна + фрикативна», «фрикативна + голосна + напіввідкрита» та «фрикативна + голосна + проривна». Найбільші сполу-

чувальні можливості має фрикативні фонemi /с/ та /г/. Цікаво, що першим компонентом серед усіх фрикативних фонем найчастіше трапляються фонemi /в/, /с/, /г/.

Як бачимо, найчисельнішими серед трикомпонентних моделей із першим компонентом фрикативною фонемою є поєднання фрикативних фонем із наступними голосними та фрикативними фонемами (122 сполук).

Висновки. Отже, у сучасній українській мові серед трикомпонентних моделей із першим компонентом фрикативною фонемою найбільш типовими є такі моделі: FOF – 122, FON – 115 та FOP – 110. Характерними є такі поєднання елементів у трифонемній дистрибутивній структурі із першою фрикативною фонемою, як: «фрикативна + голосна + фрикативна», «фрикативна + голосна + напіввідкрита» та «фрикативна + голосна + проривна». Слова, у яких вони трапляються, належать як до активного словника мови, так і до периферії лексичної системи української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
2. Коптілов В.В., Нікітіна Ф.О. Число и слово. Київ : Наукова думка, 1966. С. 18–48.
3. Мельчук И.А. (1974) Опыт теории лингвистических моделей «смысл-текст». Москва : Наука. С. 310–314.
4. Пиотровский Р.Г. Моделирование фонологических систем и методы их сравнения. Москва – Ленинград : Наука, 1966. 299 с.
5. Ревзин И.И. Современная структурная лингвистика. Москва : Наука, 1997. 263 с.
6. Трубецької Н.С. Основы фонологии. Москва, 2000. 352 с.
7. Тимченко Є. Курс історії українського язика. Вступ: фонетика. (2-е вид., доп.). Київ – Харків, 1930. 212 с.
8. Перебийніс В.С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1970. 270 с.
9. Гріднева Л.М. Порождение слога в современном украинском языке. *Структурная и математическая лингвистика*. № 2. 1974. С. 32–39.
10. Савченко І.Ф. Фонемний аналіз трифонемних словоформ. *Мовознавство*. 1972. № 6. С. 37–44.
11. Старак Т.В. Особливості початкових сполучень приголосних фонем в українській мові : XXXIX наукова конференція, присвячена підсумкам науково-дослідної роботи університету за 1964 рік. *Тези доповідей. Філологія, журналістика*. Львів, 1965. С. 49–50.
12. Бусел В.Т. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 896 с.
13. Коструба П.П. Фонетика сучасної української літературної мови. Львів, 1963. 100 с.

REFERENCES

1. Ganych D. I., Oliynyk I. S. (1985) Slovnnyk Lingvistychnyh Terminiv. Kyiv : Vyshcha Shkola, 360 s.
2. Koptilov V. V., Nikitina F. O. (1966) Chyslo I Slovo. Kyiv : Naukova Dumka, S. 18–48.
3. Melnychuk I. A. (1974) Opyt Teorii Lingvisticheskikh Modeley «Smysl-Tekst». Moskva: Nauka, S. 310–314.
4. Piotrovsky R. G (1966) Modelirovaniye Phonologicheskikh Sistem I Metody ikh Sravneniya. Moskva – Leningrad : Nauka, 299 s.
5. Revzin I. I. (1977) Sovremennaya Strukturnaya Lingvistika. Moskva, Nauka, 263 s.
6. Trubetskoi N. S. (2000) Osnovy Phonologii. Moskva, 352s.
7. Tymchenko Ye. (1930) Kurs Istoriyi Ukrainskogo Yazyka. Vstup: Phonetyka. (2-e vyd., dop.). Kyiv – Kharkiv, 212s.

8. Perebyinis V. S. (1980) Kilkisni ta Yakisni Kharakterystyky Systemy Phonem Ukrayinskoyi Literaturnoyi Movy. Kyiv: Naukova Dumka, 270 s.
9. Grydneva L. M. (1984) Porozhdeniye Sloga v Sovremennom Ukrainskom Yazyke. Strukturnaya i Matematicheskaya Lingvistika, 2, 1974, S. 32–39.
10. Savchenko I. F. (1972) Phonemny Analiz Tryphonemnykh Slovoform, Movoznavstvo, 6, S. 37–44.
11. Starak T. B. (1965) Osoblyvosti Pochatkovykh Spoluchen Pryholosnykh Phonem v Ukrayinskiy Movi: XXXIX Naukova Konferentsiya, Prysviachena Pidsumkam Naukovo-doslidnoyi Roboty Universytetu za 1964 rik. Tezy Dopovidei. Philologiya, Zhurnalistyka. Lviv, S. 49–50.
12. Busel V. T. (vidp. red) (2004) Velyky Zvedeny Orphographichny Slovnyk Suchasnoyi Ukrayinskoyi Leksyky. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 896 s.
13. Kostruba P. P. (1963) Phonetyka Suchasnoyi Ukrayinskoyi Literaturnoyi Movy. Lviv. 100 s.

УДК 811.111'42
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-9>

КАТЕГОРІЯ ІНТИМІЗАЦІЇ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ СТАТУСУ

Сирко І. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри практики англійської мови
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. Леся Курбаса, 2, Дрогобич, Львівська область, Україна
orcid.org/0000-0002-7622-425X
irynasyrko@ukr.net*

Висоцька З. І.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військова академія (м. Одеса)
вул. Фонтанська дорога, 10, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8588-4009
visotskaz@ukr.net*

Ключові слова: *категорія інтимізації, статус категорії, теоретико-практичні аспекти вивчення, засоби репрезентації інтимізації.*

У статті простежено історію вивчення категорії інтимізації та осмислено її статус у сучасному мовознавстві. Зазначено, що потреба здійснення дослідження мотивована активним входженням у науковий обіг текстів із комунікативно-стильових сфер, у яких інтимізованість викладу є однією з визначальних характеристик. Вона зумовлена також урізноманітненням теоретико-практичних аспектів вивчення інтимізації та засобів її виявлення у мові й тексті. Вказано, що основними методами дослідження категорії інтимізації є контекстуально-інтерпретаційний, що дає змогу реконструювати авторський задум щодо омовлення інтимізації, та метод дискурсивного аналізу, за допомогою якого виявляються основні чинники комунікативно-мовленнєвої діяльності конкретного контексту на загальному екстралінгвальному тлі. Наголошено, що, попри багатоаспектність інтимізації як об'єкта сучасного мовознавства, статус цієї категорії до кінця не окреслено. Запропоновано кваліфікувати інтимізацію як категорію лінгвофілософську, семантичну, універсальну, граматичну, функціонально-семантичну, лінгвостилістичну, приховану, дискурсивну (тестову), комунікативну, процесуальну, прагматичну. Вказано, що до засобів репрезентації категорії інтимізації слід зараховувати фонетико-синтаксичні, лексико-фразеологічні, словотвірні та граматичні. Моделюванню інтимізації сприяють також і деякі форми непрямой комунікації. Акцентовано на потребі використання синкретичного підходу до розуміння категорії інтимізації, що передбачає врахування актуальних для сучасної лінгвістики традиційних та новітніх аспектів її інтерпретації. Наголошено, що дослідження цієї категорії в теорії лінгвостилістики, комунікації, прагмалінгвістики, лінгвоперсонології, дискурсології дасть змогу виявити як індивідуально-авторські моделі інтимізації, так і національні, специфічні моделі, характерні для кожної лінгвокультури загалом.

CATEGORY OF INTIMIZATION: HISTORY OF RESEARCH AND UNDERSTANDING OF THE STATUS

Syrko I. M.

Candidate of Philology,

Associate Professor at the Department of English Language Practice

Ivan Franko State Pedagogical University

Les` Kurbas str., 2, Drohobych, Lviv region, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7622-425X

iry nasyrko@ukr.net

Vysotska Z. I.

Candidate of Philology,

Associate Professor at the Department of Humanitarian

and Socio-Economic Disciplines

Odesa Military Academy

Fontans`ka str., 10, Odesa, Ukraine

orcid.org/0000-0001-8588-4009

visotskaz@ukr.net

Key words: *category of intimization, status of the category, theoretical and practical aspects of study, means of representation of intimization.*

The article traces the history of studying the category of intimization and explains its status in modern linguistics. It is noted that the need to carry out research is motivated by the active development of texts from communicative-stylistic spheres, in which intimization is one of the defining characteristics. It is also caused by the diversification of the theoretical-practical aspects of the study of intimization and the means of its detection in speech and text. It is indicated that the main methods of researching the category of intimization are contextual-interpretive, which makes it possible to reconstruct the author's idea regarding the interpretation of intimization, and the method of discursive analysis, which reveals the main factors of the communicative-speech activity of a specific context against the general extralingual background. It is emphasized that despite the multifacetedness of intimization as an object of modern linguistics, the status of this category has not been completely defined. It is proposed to classify intimization as a linguistic-philosophical, semantic, universal, grammatical, functional-semantic, linguistic-stylistic, hidden, discursive, communicative, procedural, pragmatic category. It is noted that to the means of representation of intimation should be included phonetic-syntactic, lexical-phraseological, word-forming and grammatical ones. Some forms of indirect communication also contribute to modeling intimization. Emphasis is placed on the need to use a syncretic approach to understanding the category of intimization, which involves taking into account the traditional and modern aspects of its interpretation. It is emphasized that the study of this category in the theory of linguistic stylistics, communication, pragmalinguistics, linguopersonology, discourseology etc. will make it possible to identify both individual-and-authorial models of intimization, as well as national specific models, which are characteristic of each linguistic culture in general.

Постановка проблеми. Теоретичне дослідження категорії *інтимізації* ґрунтується на сучасній поліфункційній парадигмі, що демонструє перехід від формальних лінгвістичних моделей

до комунікативно-прагматичних. Основними методами дослідження категорії *інтимізації* є контекстуально-інтерпретаційний, що дає змогу реконструювати авторський задум щодо омов-

лення *інтимізації*, а також метод дискурсивного аналізу, за допомогою якого виявляються основні чинники комунікативно-мовленнєвої діяльності кожного конкретного ситуативного контексту на загальному екстралінгвальному тлі.

Дослідники слушно наголошують, що «в новому тисячолітті активізація дослідницької думки до вивчення інтимізації пояснюється своєрідною експансією в інтеракціональний простір концепцій і методів когнітивної, структурно-семіотичної, аксіологічної та лінгвоаративної парадигм» [1, с. 9]. Зазначена категорія актуалізується значною мірою і в антропологічній, тексто- й дискурсоцентричній, комунікативно-прагматичній парадигмах, а також у парадигмі сучасної теорії еґо-текстів.

Проблематика, пов'язана з вивченням категорії *інтимізації*, неодноразово привертала увагу дослідників. У проєкції на мовний матеріал її частково описували вітчизняні вчені другої половини XIX – початку XX ст. Так, О. Потєбня розглядає категорію *інтимізації* через актуалізацію функцій особових займенників [2, с. 50], а І. Франко у розвідці «*Bel Parlar Gentil*» розмірковує про втілення категорії *інтимізації* в мовленні галичан, про стиль мовлення, «повний ясности, скромности і простоти» [3, т. 31, с. 261]. Аналіз мовної практики селян, здійснений автором, засвідчує насиченість їхнього мовлення значною кількістю дискурсивних (структурних) слів, що підсилюють емоційну температуру спілкування, роблять його інтимізованим, близьким співрозмовнику. Як один із прикладів, І. Франко наводить формотворчу частку *б (би)* та дискурсивні слова, похідні від неї, що в діалектному мовленні, як правило, передують дієслову (напр.: *бим пішов, бим зробив*), чи містяться в постпозиції. Окреслюючи головну функцію таких слів – вираження можливості чи необхідності дії, ввічливого побажання, прохання, що є ознакою вишуканого інтимізованого мовлення, автор доводить, що *інтимізація* – це характерна ознака мовлення українців. Вона виявляється у повсякденній комунікативно-прагматичній спрямованості їхнього мовлення, є типом суб'єктно-адресних відношень, стратегічною ознакою комунікації, сформованою на їхньому ментальному рівні.

У лінгвістичний обіг термін *інтимізація* уперше ввів у 40-х роках XX ст. академік Л. Булаховський [4, с. 571–593]. Згодом зазначена категорія частково привертала увагу Р. Якобсона, І. Білодіда, Д. Лихачова, М. Бахтіна, Н. Арутюнову, Т. Радзівєвську та інших учених, які розглядали її у зв'язку з дослідженням категорій модальності, оцінки, адресатності, наративу та ін.

Предметом детального вивчення феномен *інтимізації* став у дисертації А. Корольової, яка

розглянула його з огляду на сучасну парадигму лінгвістичних знань (щоправда лише в аспекті лінгвоаративного підходу до вивчення художньої інтеракції). На думку зазначеної авторки, ідея щодо відображення в мові категорії *інтимізації* «за постановкою питання, загальним підходом ... значно випередила свій час, але так і не знайшла послідовного продовження у вітчизняній лінгвопоетичній традиції» [1, с. 9]. Зауважимо, однак, що категорію *інтимізації* слід досліджувати не лише у фокусі лінгвопоетики, оскільки ця категорія проєктується на сучасну поліфункціональну лінгвістичну парадигму загалом.

Вагомими є дослідження вітчизняних учених Т. Космеди, А. Палійчук, Н. Фурист, С. Денисової, Т. Радзівєвської та ін., у яких здійснено узагальнення напрацювань щодо характеристики категорії *інтимізації*, зроблено спостереження за поступом мовної свідомості адресата в ракурсі теорії *інтимізації*, що проєктується на різні жанри художньої прози, визначено статус *інтимізації* як мовної універсалії, охарактеризовано явище *інтимізації* художнього мовлення автора, запропоновано комплексну методику виявлення індивідуально-авторської моделі світу як сукупності лінгвопоетичного й наративного кодів *інтимізації* в структурі художнього тексту тощо. У наукових працях ці та інші дослідники виявили специфіку мовленнєвих засобів, що використовуються для конструювання й функціонування *інтимізації* в художніх текстах, мотивували необхідність розширення теорії дослідження *інтимізації* шляхом уведення нового терміна – *інтимізований наратив* тощо. Проте, на жаль, «досі недостатньо висвітленими залишаються питання наукового статусу категорії *інтимізації* та специфіки її реалізації у текстах різних жанрів і стилів» [5, с. 234].

Мета статті – окреслити історію дослідження категорії *інтимізації* та здійснити спробу осмислення її статусу в сучасному мовознавстві.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи поняття *інтимізації*, наголосимо на відсутності чіткої категоризації терміна, про що свідчить «уживання в значенні *інтимізації* таких лінгвістичних понять, як *комунікативні форми, комунікативний прийом, комунікативний спосіб* (Г. Почепцов), *засоби вираження особи* (Р. Якобсон), *інтимізуючий прийом спілкування* (Н. Бадаєва), *мовленнєві засоби партитурності* (І. Білодід), *мовленнєві сигнали образу автора* (В. Виноградов, М. Брандер), *прихований ліризм* (Т. Булигіна), *прихована публіцистичність* (О. Швець), *авторська зверненість, адресованість* (Н. Арутюнова, О. Воробйова), *сигнали діалогічності* (Н. Сулименко), *художній діалог* (М. Бахтін), *суб'єктно-адресатні відносини* (Т. Радзівєвська), *інтимізуючий дискурс* (М. Фріман), *художній інтеракт*

(Ю. Кристева, Г. Балмер, І. Арнольд, З. Гетьман) тощо, які віддзеркалюють різні аспекти спільного підходу до вивчення авторської розповідної манери в текстах» [1, с. 61–62]. Наведені терміни вказують на різні аспекти процесу *інтимізації*, специфіки її реалізації, а їх використання мотивується дослідницькими завданнями, які зазначені вчені виконують, акцентуючи увагу на відповідних ознаках і параметрах цієї категорії.

Важливим для розуміння процесу *інтимізації* є поняття *комунікативної компетенції*, *комунікативної поведінки*, *комунікативно-прагматичної норми процесу спілкування*, причин її порушення, які призводять до комунікативних невдач. Ця ідея частково задекларована в цитованій праці А. Корольової, спорадично вона потрапляє у фокус уваги Ф. Бацевича [6; 7], хоч термін *інтимізація* при цьому не використовується.

У працях Л. Булаховського термін *інтимізація* не має чітко окресленого визначення. Дослідник розглядає *інтимізацію* динамічно й репрезентує *широке* й *вузьке* її розуміння. З одного боку, це *лінгвостилістична категорія*, завдання якої – за допомогою певних художніх засобів наблизити автора до потенційного читача, і, відповідно, читача – до автора. Письменник створює певну інтимну тональність, використовуючи для цього систему відповідних мовних засобів. Такий підхід до трактування категорії *інтимізації* отримав визначення *широкого*. Натомість *вузьке* розуміння *інтимізації* передбачає її трактування як *стилістичного прийому* для відтворення інтимної тональності висловлювання. Ця теза не викликає заперечень, однак *інтимізація* створюється не лише за допомогою лінгвостилістичних засобів, але й за допомогою системи певних мовних засобів, що не обов'язково моделюють стилістичний прийом. Тобто категорія *інтимізації* – це й функціонально-семантична категорія, що омовлюється засобами відповідних мовних рівнів.

Аналізуючи феномен *інтимізації*, репрезентований у системі поглядів зазначеного мовознавця, А. Корольова зауважує, що *інтимізація* художнього мовлення набуває у його працях стилістичної спрямованості, пов'язаної з вибором мовних засобів виключно «для створення специфічних емоційно-експресивних відтінків розповіді» [1, с. 61]. Варто, однак, зазначити, що засоби створення емоційно-експресивної тональності тексту моделюються за допомогою вербалізації категорій емотивності й експресивності, виразності. Виникає запитання і до формулювання «інтимізація створює ... ефект емоційно-інтелектуального спілкування з читачем, що постає в певних естетичних ситуаціях і формує читацьку рецепцію художнього твору» [1, с. 62], адже названа ознака не є константною, обов'язко-

вою чи специфічною ознакою категорії *інтимізації*, оскільки категорія *інтимізації* актуалізується не лише в художньому тексті. Це комунікативно-прагматична категорія, що може виявлятися в мовленні загалом, у всіх його стилях і жанрах, хоча при цьому й можна простежити певну специфіку.

Підсумувавши напрацювання сучасних учених, до засобів репрезентації категорії *інтимізації* зараховуємо:

1) систему фонетико-синтаксичних засобів – насамперед це відповідні інтимізувальні інтонації. Зауважимо, що на можливість вияву категорії *інтимізації* під час моделювання відповідного тону вказував ще О. Потебня, порівн.: «у нашому мовленні тон відіграє дуже важливу роль і часто змінює його зміст»; «слово справді існує лише тоді, коли вимовляється, а вимовляється воно повинно неодмінно певним тоном, який вловити, назвати інколи немає можливості» [2, с. 101];

2) систему лексико-фразеологічних засобів – власні назви (насамперед відповідні типи антропонімів), номінації на позначення інтимної сфери (*серце, душа, любов, ніжність* і под.), назви осіб за родинними стосунками у прямому й переносному значенні (*синочок, сестричка, братик, дідусь* і под.); фамільярна лексика (*другяка, голубчик* і под.), діалектні слова, що викликають відчуття близькості у носіїв мови через актуалізацію значення «свій» (*мамка, нянько, дідик, бабка* і под.), евфемізована лексика (замість *дурний – дуренький*) та ін. [5, с. 234]. Зауважимо, що категорія *інтимізації* виявляється більш виразно, коли зазначені класи слів поєднуються із займенниками;

3) систему словотвірних засобів – переважно це зменшено-пестливі суфікси. Слова із такими суфіксами О. Потебня окреслював як *дитячі*, вказуючи на можливість створення за допомогою цього мовного засобу інтимізованої ситуації. Учений також наголошував на специфічній рисі української мови, коли зменшено-пестливі суфікси актуалізуються не лише у формах іменників і прикметників, що типово, але й дієслів, прислівників, напр.: *спатоньки, питоньки, тамочки, тутечки, теперечки* і под. [2, с. 71];

4) систему граматичних (морфологічних і синтаксичних) засобів. Йдеться насамперед про займенники, частки, вигуки, модальні слова, дієслівні особові форми, слова категорії стану, звертання, вставні слова й конструкції, що репрезентують ставлення автора до довілля, мовлення загалом; риторичні речення, окличні й питальні речення і под., напр.: *голубонько, лебедику, на мою думку, на щастя, на жаль* і т.д.

Моделюванню *інтимізації* сприяють також і форми непрямой комунікації. Про це, зокрема, йдеться у праці І. Франка «*Bel parlar gentil*»,

дослідженнях сучасних учених – І. Сусова, Ф. Бацевича, А. Палійчук та ін. У цьому контексті слід акцентувати на *дискурсивних* словах, які відіграють особливу роль, передусім з огляду на реалізацію функції зв'язності. Їх уживання є сигналом посиленої уваги до об'єкта, актуалізованого автором мовлення; вони узагальнено вказують на ставлення мовця до дійсності, до адресата тощо. Те, що дискурсивні слова слугують також і для вербалізації категорії *інтимізації*, стверджує сучасна дослідниця функцій дискурсивних слів Т. Космеда [8, с. 216–222]. Питання вербалізації категорії *інтимізації* актуалізоване й у чинних словниках дискурсивних слів, де описані функції цих одиниць мовлення [9, с. 382].

Теорія Л. Булаховського в українському мовознавстві знайшла своє продовження у працях І. Білодіда. Зазначений учений окреслював *інтимізацію* як «художній прийом, що викликає в читача почуття інтимного, дружнього спілкування з автором. Цей прийом передусім реалізується на інтонаційно-синтаксичному рівні через інтимізувальні інтонації, що функціонують як спосіб, паралельний будові речень, при якому живе розмовне мовлення передається посередництвом риторичних запитань, окличних речень, питально-відповідних побудов, ужитих не в прямому мовленні» [10, с. 110–197]. Учений пов'язує *інтимізацію* не лише з поняттям *інтонації*, але й з поняттям *тональності*. Якщо *тональність* розуміти як суб'єктивну модальність, то *категорію інтимізації* можна вважати виявом *категорії модальності*.

Якщо Л. Булаховський, А. Корольова, І. Білодід та інші вчені розглядають категорію *інтимізації* передусім на тлі художнього тексту, то Ю. Бельчиков – на тлі тексту публіцистичного. Дослідження Ю. Бельчикова [11] вважаємо значимим, оскільки сьогодні усталеною є думка, що саме в межах публіцистичного стилю найбільш активно можна простежити розвиток мови (йдеться про сучасну літературну мову), хоч у XIX і XX століттях поступ простежувався насамперед у мові художньої літератури. Власне, на сьогодні й сформувався *прагматистичний підхід* до розуміння категорії *інтимізації*.

У вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній традиції *інтимізацію* характеризують як *культурологічну* категорію. Прихильники такого підходу кваліфікують її як *художній стиль*, що виробився ще в епоху рококо як *салонний, інтимний напрям*, що прийшов на зміну бароко [12, с. 88].

Неодноразово *інтимізація* ставала предметом уваги в процесі категоризації й структуризації дискурсу. Наприклад, американська дослідниця М. Фріман описує принципи, що є базовими для інтимізуючого дискурсу і актуалізовані насампе-

ред в іконічних структурах синтаксису. Йдеться про поняття *дистанції між автором і читачем*. М. Фріман актуалізує один із законів комунікації, проєктуючи його на художній текст і наголошуючи, що довжина синтаксичних структур (лаконічність висловлювання) безпосередньо мотивує якість сприйняття: що менший обсяг синтаксичної структури, і вона заповнена простими морфологічними і лексичними формами, то «коротшою є дистанція між автором і читачем» (комунікативно-прагматичний підхід) [1, с. 65]. На цьому положенні в сучасній теорії комунікації, як відомо, базується один із основних законів комунікації.

А. Корольова натомість подає розуміння *інтимізації* крізь призму *нарративної лінгвістики*, порівн.: «*Інтимізація* – це феномен мови художньої літератури, що характеризується комунікативно-прагматичною спрямованістю. У зв'язку з цим *інтимізація* є одним з типів суб'єктно-адресатних відношень і розглядається як художній інтеракт. Такий підхід дозволяє витлумачити *інтимізацію* як *інтегровану процесуальну текстову гіперкатегорію*, яка поєднує категорії автора, читача і суб'єктивно-оцінної модальності, співвідносні в процесі текстової діяльності, що спричиняє поєднання творення художнього тексту з його інтерпретацією. І останнє, *інтимізація* – це код індивідуальної манери письменника, спосіб, у який автор зашифрував художню інформацію у зв'язку з естетичним наміром відтворити ефект емоційно-інтелектуального спілкування з читачем. Естетичний намір автора в цій ситуації передбачає *започаткування дружніх стосунків з читачем – підтримку, продовження цих стосунків – завершальну фазу інтимного спілкування*» [1, с. 67]. Наведене визначення не відображає дефініції категорії *інтимізації* як універсальної мовної категорії, а лише окреслює її сутність насамперед як категорії художнього тексту.

А. Корольова наголошує на визначенні *інтимізації* як «динамічної ієрархічно структурованої гіперкатегорії художнього тексту, що включає категорії автора, читача й суб'єктивно-оцінної модальності, за допомогою яких організовується мовленнєвий акт (художній інтеракт) у зв'язку з естетичним наміром автора відтворити ефект емоційно-інтелектуального спілкування з читачем» [1, с. 67]. Отже, категорія *інтимізації* виражається в кожному мовленнєвому акті, що здійснюється через моделювання авторської суб'єктивно-оцінної модальності, порівн.: «Структура мовленнєвого акту репрезентована категоріями мовця / автора і слухача / читача, а також текстом / художнім мовленням автора як наслідком мовленнєвої дії. Авторська суб'єктивно-оцінна модальність якісно видозмінює розповідь, перетворюючи її на інтимізовану.

Категорія автора є основною, оскільки програмує й моделює тип мовлення автора, способи вираження основних текстових категорій. Категорія читача переважно гіпотетична. Читач є адресатом комунікативного наміру автора, який у тексті репрезентується через актуалізацію, конотацію, стилістичні прийоми, підтекст, внаслідок чого створюється естетичний ефект інтимізованого спілкування» [1, с. 68]. Актуалізація – нейтралізація компонентів лексичного і граматичного значень, відповідних смислів, моделювання конотації, відповідних стилістичних прийомів, підтексту, безперечно, є механізмами вербалізації категорії *інтимізації*, проте не спеціалізованими, оскільки за допомогою зазначених механізмів зазвичай омовлюються основні мовні категорії.

Категорія *інтимізації* має свій механізм пояснення крізь призму теорії мовленнєвих актів. Зазначена теорія стосується передусім комунікативного мовленнєвого процесу, який простежуємо в живому мовленні. Успішною комунікація буде зокрема й тоді, коли між творцем мовлення і його споживачем налагоджено відповідний контакт, що й забезпечить взаєморозуміння. Цьому сприятиме актуалізація категорії *інтимізації*, відповідні прийоми моделювання *інтимізації*, механізми її творення. Отже, майже кожне інтимізоване спілкування приречене на комунікативний успіх.

Користуючись класифікаційною схемою, репрезентованою в сучасному мовознавстві щодо означення мовних категорій, спираючись на досвід аналізу категорії *інтимізації* у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці, подамо кваліфікацію зазначеної категорії в багатоаспектному вимірі. Отже, категорію *інтимізації* можна кваліфікувати як категорію *лінгвофілософську* (внаслідок граматикалізації вона перетворюється на суто *лінгвістичну* і виявляється в мові та мовленні); категорію *семантичну* (вона репрезентує смисловий компонент загального характеру, що входить до змісту певної групи слів (фразеологізмів) і набуває відповідного вираження в мові); категорію *універсальну* (вона виявляється в усіх мовах, засвідчуючи в кожній свою специфіку); категорію *граматичну* (вона має в мові формальне грама-

тичне вираження, зреалізоване зокрема і в системі протиставлення однорідних форм, граматичних категорій, наприклад, однина і множина займенникових форм, форми різних розрядів займенника, категорія звертання і под.); категорію *функціонально-семантичну* (вона оновлюється засобами всіх мовних рівнів); категорію *лінгвостилістичну* (так її кваліфікував насамперед Л. Булаховський); категорію *приховану* (оскільки семантичні й синтаксичні ознаки слів чи словосполучень не завжди мають явне морфологічне вираження, але є суттєвими для побудови й розуміння інтимізованого висловлювання, зокрема тому, що впливають на сполучуваність слів); категорію *шифтерну* (ця категорія репрезентує значення, що вказує на ситуацію породження тексту або учасників цієї ситуації); категорію *дискурсивну /тестову* (виражає найзагальніші інваріантні парадигмальні властивості дискурсу як інтерактивного явища та його результату – тексту); категорію *комунікативну* (виражає відповідну семантику і в загальній ієрархії знаходиться над морфологічними й синтаксичними категоріями); категорію *процесуальну* (оскільки в інтимізованому спілкуванні зберігаються основні типологічні ознаки усного діалогічного мовлення); категорію *прагматичну* (вона виражає модальні, емоційно-експресивні аксіологічні смисли, пов'язанні з вираженням відповідного ставлення до об'єктів, що репрезентує інтимні стосунки між людьми).

Висновки. Урізноманітнення теоретико-практичних аспектів дослідження феномену *інтимізації* і засобів її виявлення у тексті мотивоване не лише розвитком нових парадигм пізнання мови, але й входженням у науковий обіг текстів із комунікативно-стильових сфер, для характеристики яких визначальною є ознака *інтимізованості* викладу. У процесі їх декодування доречно враховувати не лише суто мовні та мовностилістичні чи дискурсивні засоби, що вербалізують та граматикалізують категорію *інтимізації*, але й філософські, психологічні, соціальні, ментально-концептуальні, культурологічні чинники, що впливають на формування прагматичних смислів загалом, суб'єктивної та оцінної текстової модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корольова А.В. Лінгвопоетичний і наративний коди інтимізації в художньому тексті (на матеріалі української та російської прози другої половини XIX – першої половини XX століть) : дис. ... докт. філол. наук. Київ, 2003. 448 с.
2. Потєбня О.А. Значения множественного числа в русском языке. *Филологические записки*. 1888. Вып. 1. С. 45–60.
3. Франко І. Я. *Bel parlar gentil. Збір. творів : у 50 томах*. 1980. Т. 31. С. 1976–1986.
4. Булаховський Л.А. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. *Вибрані праці в 5 т.* 1977. Т. 2. С. 571–593.
5. Сирко І.М. Категорія інтимізації: традиційні й новітні аспекти інтерпретації. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3(44.3). С. 233–236.

6. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 281 с.
7. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
8. Космеда Т.А. Позитивна тональність комунікації як чинник взаєморозуміння: роль дискурсивних слів. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Харків : Вид-во ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2011. Вип. 32. С. 216–222.
9. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк : ДонНУ. 2012. 401 с.
10. Білодід І.К. Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського. *Избранные труды : в 3 т.* Київ : Наукова думка. 1986. Т. 3. С. 110–197.
11. Бельчиков Ю. Об интимизации изложения в очерках 70-80-х годов XIX века. *Исследования по славянской филологии*. МГУ. 1974. С. 64–70.
12. Шифрин Б.Ф. Интимизация в культуре. Даугава (Рига). 1989. № 8. С. 88–94.

REFERENCES

1. Korolova A. V. (2003) Linhvopoetychnyi i naratyvnyi kody intymizatsii v khudozhnomu teksti (na materialі ukrainskoi ta rosiiskoi prozy druhoi polovyny XIX – pershoi polovyny XX stolit) [Linguopoetic and narrative codes of intimation in the artistic text (on the material of Ukrainian and Russian prose of the second half of the 19th – the first half of the 20th centuries)]. Kyiv. 448 p.
2. Potebnia O. A. (1888) Znachenia mnozhestvennogo chysla v russkom yazyke [Meanings of the plural in Russian]. *Filolohichni zapysky*. Vol. 1. P. 45–60.
3. Franko I. Ya. (1980) Bel pahlah gentil [Bel pahlah gentil]. *Zibr. tvoriv: u 50 tomakh*. Vol. 31. P. 1976–1986.
4. Bulakhovskiy L. A. (1977) Movni zasoby intymizatsii v poezii Tarasa Shevchenka. Vybr. pr. v 5 t. [Linguistic means of intimacy in the poetry of Taras Shevchenko. Sel. Works in 5 vol.]. Vol. 2. P. 571–593.
5. Syrko I. M. (2017) Katehoriia intymizatsii: tradytsiini y novitni aspekty interpretatsii [The category of intimation: traditional and modern aspects of interpretation]. *Molodyi vchenyi*. № 4.3 (44.3). P. 233–236.
6. Batsevych F. (2003) Narysy z komunikatyvnoi linhvistyky [Essays on communicative linguistics]. Lviv. LNU im. Ivana Franka. 281 p.
7. Batsevych F. S. (2010) Narysy z linhvistychnoi prahmatyky [Essays on linguistic pragmatics]. Lviv. PAIS. 336 p.
8. Kosmeda T. A. (2011) Pozytyvna tonalnist komunikatsii yak chynnyk vzaiemorozuminnia: rol diskursyvnykh sliv [Positive tone of communication as a factor of mutual understanding: the role of discursive words]. *Linhvistychni doslidzhennia: Zb. nauk. prats KhNPU imeni H. S. Skovorody*. Kharkiv. Vyd-vo KhNPU im. H. S. Skovorody. Vol. 32. P. 216–222.
9. Zahnitko A. P. (2012) Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i termyny: v 4 tomah. [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms: in 4 volumes]. Donetsk. DonNU. 401 p.
10. Bilodid I. K. (1986) Mova i styl romanu «Vershnyky» Yu. Yanovskoho [The language and style of the novel «Riders» by Yu. Yanovsky]. *Izbrannye trudy: v 3 t.* Kyiv. Naukova dumka. Vol. 3. P.110–197.
11. Belchikov Yu. (1974) Ob intymyzatsii izlozheniya v ocherkakh 70-80-kh hodov XIX veka [On the intimation of exposition in the essays of the 70s and 80s of the 19th century]. *Issledovaniya po slavianskoi filolohii*. MHU. P. 64–70.
12. Shyfrin B. F. (1989) Intimizatsiia v kulture [Intimization in culture] Dauhava (Ryha). № 8. P. 88–94.

ПАРЕМІЇ ЯК ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ДЕБІТИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Струк І. М.

*кандидат філологічних наук,
асистент кафедри сучасної української мови
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-9883-8818
iv.struk@chnu.edu.ua*

Максим'юк О. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри сучасної української мови
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0003-1963-6175
o.maksymiuk@chnu.edu.ua*

Максим'юк Н. В.

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри менеджменту, міжнародної економіки та туризму
Чернівецький торговельно-економічний інститут
Чернівецького державного торговельно-економічного університету
Центральна площа, 7, Чернівці, Україна
orcid.org/0000-0002-3970-2016
danatmax1981@gmail.com*

Ключові слова: *повинність, дебітивність, модальність, предикат, пареміологічні одиниці.*

У статті проаналізовано теоретичні засади вивчення категорії дебітивності в сучасній українській мові, з'ясовано місце дебітивної модальності серед інших типів модальних значень. З опертям на ілюстративний матеріал (пареміологічні одиниці української мови) описано семантику предикатів дебітивності (доцільності, повинності, норми, вимушеності, змушеності, необхідності, неминучості тощо) та проаналізовано структурно-семантичні моделі речень із предикатами дебітивності. Зазначено, що паремії з предикатами дебітивності репрезентують різноманітні відтінки суб'єктивно-об'єктивної модальності. Семантична структура речення залежить від семантичного типу предиката та реалізації його валентних характеристик у структурних моделях.

Встановлено, що в пареміях найширше реалізовані модальні предикати дебітивності «мати», «мусити», «треба», «пора», які є засобами впливу на свідомість українського народу, відбивають його ставлення до способу життя і традицій, є дзеркалом ментальності української нації. Дієслова «мати», «мусити» в українській мові можуть передавати декілька відтінків значень дебітивності: від звичайного значення повинності до значення вимушеності.

Зафіксовано пасивні безособові формами на -но, -то («приречено», «призначено», «суджено», фразеологізм «на роду написано»)

з модальними предикатами неминучості / невідворотності, що репрезентують сакральність народної мудрості.

Звернено увагу на предикати дебітивності, що марковані безособовими дієсловами («приходиться», «годиться», «доводиться»). Спостережено, що безособові дієслова надають інфінітивам модального відтінку повинності та граматичної характеристики щодо часу й способу. Інфінітиви разом із безособовими дієсловами створюють єдину складену форму предиката дебітивності.

Проаналізовано паремії з модальним предикатом неминучості «бути». У таких конструкціях обов'язково вживаються суб'єктні детермінанти, що виражені іменниками на позначення абстрактних понять (відтворюють негативні чи позитивні явища дійсності, номінують явища природи).

Зазначено, що дебітивна модальність може послаблюватися в тих випадках, коли модальні дієслова «мати», «мусити» вживаються після інфінітива.

PAREMIES AS MEANS OF DEBIT CATEGORY IMPLEMENTATION IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Struk I. M.

*Candidate of Philological Sciences,
Assistant at the Department of Modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Kotsyubynskoho str., 2, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9883-8818
iv.struk@chnu.edu.ua*

Maksymiuk O. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Modern Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Kotsyubynskoho st., 2, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1963-6175
o.maksymiuk@chnu.edu.ua*

Maksymiuk N. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Management, International Economics and Tourism
Chernivtsi Trade and Economic Institute
of Chernivtsi State University of Trade and Economics
Central square, 7, Chernivtsi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3970-2016
danatmax1981@gmail.com*

Key words: *duty, debitability, modality, predicate, paremiological units.*

The article analyzes the theoretical foundations of the study of the category of debitability in the modern Ukrainian language, clarifies the place of debitive modality among other types of modal meanings. Based on illustrative material (paremiological units of the Ukrainian language) the semantics of predicates of debitability (expediency, duty, norms, compulsion, necessity, inevitability, etc.) are described and structural-semantic models of sentences with predicates

of debitability are analyzed. It is noted that paremias with predicates of debitability represent various shades of subjective-objective modality. The semantic structure of a sentence depends on the semantic type of the predicate and the realization of its valence characteristics in structural models.

It is established that in the paremias the most widely realized modal predicates of debitability “have to”, “must”, “it is time”, which are means of influencing the consciousness of the Ukrainian people, reflect their attitude to the way of life, traditions, are mirror of the Ukrainian nation. The verbs “have to”, “must” in the Ukrainian language can convey several shades of the meanings of debitability – from the usual meaning of duty to the meaning of compulsion. Passive impersonal forms with modal predicates of inevitability / inevitability, representing the sacredness of folk wisdom, have been recorded.

Attention is drawn to the predicates of debitability, which are represented by impersonal verbs (“have to”, “fit”, “necessary”). It is observed that impersonal verbs give infinitives a modal shade of duty and grammatical characteristics in terms of time and method. Infinitives together with impersonal verbs create a single compound form of the predicate of debitability.

Paremias with a modal predicate of the inevitability of “being” are analyzed. In such constructions, subjective determinants are necessarily used, which are represented by nouns to denote abstract concepts (reproduce negative or positive phenomena of reality, nominate natural phenomena).

It is noted that the debit modality can be weakened in those cases when the modal verbs “have to”, “must” are used after the infinitive.

Постановка проблеми. Дослідження семантичного синтаксису передбачає вивчення особливостей використання та функціонування різних типів предикатів повинності в межах категорії дебітивності. *Повинність*, на думку Н. Арутюнової, – це «модальне значення, що становить необхідний взірець, до якого варто прагнути; представлене через дію, зумовлену законами, звичаями, традиціями, правилами етикету, звичайною послідовністю подій, тобто необхідними нормами в широкому розумінні цього слова» [1, с. 300]. Категорія повинності, за словами О. Ахманової, «прямо пов’язана з категорією *дебітива* (повиннісного способу), що виділяється окремо в деяких мовах, зокрема балтійських, і виражає обов’язковість» [2, с. 125].

Мовознавці по-різному визначають роль та місце дебітивності в системі модальних значень речення. На думку Г. Золотової, модальні значення повинності, необхідності, можливості виявляються «у відношеннях між дією та її суб’єктом, а не у відношенні змісту висловлювання до дійсності», саме тому вони не є різновидами основного модального значення речення [3, с. 143]. У мовознавчих розвідках паралельно з терміном «дебітивність» використовують термін «необхідність», однак Г. Золотова розмежовує ці поняття, послуговуючись обома термінами [3]. Деякі мовознавці (наприклад, П. Лекант, І. Осетров) використовують тільки термін «*дебітивність*», ототожнюючи його з *необхідністю*. Дехто з лінгвістів (зокрема, С. Вауліна, Н. Мишкіна, Л. Фоміна) вважають *повинність* складником модального значення

необхідності, а інші (наприклад, Є. Беляєва, С. Туровська) об’єднують модальність необхідності з модальністю дебітивності та розглядають у межах вимушеності.

Аналіз різних мовознавчих студій доводить, що чітких критеріїв розмежування понять «повинність» і «необхідність» немає. Нам імпонує погляд О. Тронь, яка вважає, що варто об’єднати поняття необхідності, повинності, вимушеності й подібних під терміном «*дебітивність*» (від *дебітив* – повиннісний спосіб, англ. *debitive*), під яким варто розуміти «модальне значення, що означає приписуваність дії, зумовленої законами, звичаями, традиціями, правилами, обов’язками, інструкціями, внутрішніми потребами чи особистим досвідом мовця, звичайною послідовністю подій, тобто нормами в широкому розумінні цього слова, комусь (суб’єкту каузації, адресату або й самому мовцю)» [4, с. 8]. Відповідно, дебітивна модальність – це зумовленість ситуації тими чи іншими (об’єктивними або суб’єктивними) чинниками, які з позиції певної особи (суб’єкта модальної оцінки) вимагають неодмінного перетворення потенційного на актуальне [5, с. 142].

Мета роботи полягає в комплексному дослідженні речень із предикатами дебітивності в сучасній українській мові, а також у визначенні та описі семантико-структурних моделей цих речень.

Ілюстративним матеріалом послуговували пареміологічні одиниці української мови, що є наслідком колективної мовленнєвої діяльності народу та своєрідним духовним кодексом українців.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У структурі художнього тексту речення з предикатами дебітивності репрезентують різноманітні відтінки суб'єктивно-об'єктивної модальності. Категорія дебітивності передбачає відповідні модальні значення. Семантична структура речення залежить від семантичного типу предиката та реалізації його валентних характеристик у структурних моделях.

В українських прислів'ях і приказках конструкції з предикатами дебітивності репрезентовані такими основними семантичними виявами: 1) доцільності: *Якщо хочеш здоров'я мати, мусиш рано вставати, а звечора лягати*; 2) норми / зобов'язання / ідеалу: *Од господаря повинно пахнути вітром, а од господині – димом*; 3) вимушеності (змушеності) і змушуваності: *Хто болото місить, забруднитися мусить; Треба сто пар волів віддати, аби добру жінку мати*; 4) необхідності / потреби: *Щоб зробити заяче рагу, треба спочатку зайця піймати; Треба йому ще сім літ свині пасти*; 5) неминучості / невідворотності: *Що має бути, того не минути; Двом смертям не бути, а одній не минути*.

Центральною синтаксевою семантико-синтаксичної структури елементарного простого речення з дебітивною модальністю є предикат дебітивності, що здатний сполучатися з іншими словами. Наприклад, у реченнях із модальним предикатом неминучості *бути* обов'язково вживається суб'єктний детермінант, у позиції якого використовуються іменники, що позначають абстрактні поняття, які вказують на такі явища: 1) негативні явища дійсності: *Бути тобі угадкою!* «У мене, – каже циган, – три сини та всі три угадки: як скажуть – один, що буде дощ, другий – що сніг, третій – що сонечко, – якраз котрийсь і вгадає»; 2) позитивні явища дійсності: *Два дощики в маю, певно бути врожаю*; 3) явища природи: *Бути зими, як пташка, передвісник зими, проспівала: «Кидай віз, бери сани, та поїдем до Оксани!»*

У реченнях цієї семантики імпліцитно чи експліцитно виражена сема «впевненість суб'єкта в невідворотності дії». Показово, що часто саме суб'єктний детермінант у формі давального відмінка без прийменника вказує на те явище, існування якого об'єктивно зумовлене, наприклад: *Бути бичку на личку, а коровці на вірьовці*.

У реченнях із модальними предикативами неминучості / невідворотності, вираженими пасивними безособовими формами на *-но, -то* (*приречено, призначено, суджено*, фразеологізмом *на роду написано* тощо), позицію суб'єкта-каузатора можуть займати абстрактні, міфічні чи сакральні поняття, наприклад: *Не тому печено, кому речено, а тому, хто їсть; Що написано на роду, того не об'їдеш і на льоду*.

У пареміях активно використовуються конструкції, які утворюються шляхом поєднання інфінітивної форми дієслова, що виражає основне значення присудка, з модальними дієсловами повинності, необхідності (*мати, мусити*). Дієслова *мати, мусити* в українській мові можуть передавати декілька відтінків значень дебітивності: від звичайного значення повинності, необхідності до значення вимушеності.

Дієслово *мати*, що вживається на позначення того, що хтось повинен робити (зробити) що-небудь або є змушеним через обставини робити (зробити) що-небудь, у пареміях передає такі типи дебітивної модальності: 1) зобов'язаності (паремії закликають до обов'язковості виконання завдань, обіцянок, поставлених перед собою; репрезентують вимоги, пов'язані з громадянськими, службовими, сімейними обов'язками тощо): *Що сьогодні маєш зробити, не відкладай на завтра*; 2) доцільності: *Ніхто не знає, коли йому щастя усміхнутися має*; 3) змушуваності (паремії утверджують необхідність діяти через певні обставини, причини): *Як маєш сліпого коня водити, то вже краще пішки ходити*; 4) невідворотності (народна мудрість вказує на дії, які не можна відвернути): *Що має повиснути, те не потоне*. В останньому прикладі модальність невідворотності вживається в реченні, яке за значенням є не стверджувальним, а заперечним, тобто тут маємо значення, протилежне повинності.

Дієслово *мусити*, що вживається у значенні «повинен / повинна / повинне / повинні робити щось, мати якусь властивість або якість», також реалізується в різних видах дебітивної модальності, наприклад: *Не стало хліба – мусив калачі їсти; Хто хоче збирати, мусить добре засівати; Якщо хочеш здоров'я мати, мусиш рано вставати, а звечора лягати*.

Дебітивна модальність послаблюється вживанням модальних дієслів *мати, мусити* після інфінітива, наприклад: *Хто болото місить, забруднитися мусить; Хто вітварю служить, той з вітваря жити мусить*.

Варто зазначити, що предикат дебітивності може вживатися як у відносно самостійній позиції простого речення (*Добру не стерпиш, а злу мусиш*), так і у складній зіставній конструкції (*Кого смерть душить, той хоч не рад, а вмирати мусить; Як дурний почав питати, то розумний мусив утікати*).

У структурі паремій часто предикат дебітивності складається з двох компонентів: безособового дієслова (*приходиться, годиться, доводиться*) та інфінітива. Речення цієї моделі передають значення вимушеності, доцільності, невідворотності, наприклад: *Доведеться й свині на небо глянути, як будуть смалити; Поїхав погостювати, а при-*

йшлося горювати; Доспівалась пташка до зими, прийшлося під стріхою зимувати; Прийшлося куркулеві голосу в півня позичати.

Речення з модальним значенням невідворотності розрізняються тільки в контексті, наприклад: *Не надійся на чужухату, бо під тином доведеться умирати; Не плюй у колодязь, бо прийдеться ще з нього води напитися.*

Модальність доцільності створюється безособовим дієсловом *годиться* та інфінітивною формою, наприклад: *Самому йти мириться не годиться, а посла пошлать – будуть люди знать; Людська праця – не дурниця, розкидати не годиться; Людська кровця – не водиця, проливати не годиться.*

Безособові дієслова надають інфінітивам модального відтінку повинності та граматичної характеристики часу і способу. Разом із безособовими дієсловами інфінітиви створюють єдину складену форму предиката дебітивності.

У досліджуваних текстах виділяємо два типи речень: з предикатом іменникового походження *пора* та предикатами з виразним модальним значенням, що є спеціалізованими формами – модальними модифікаторами зі значенням повинності (наприклад, *треба, потрібно, необхідно, варто, слід, повинно, годі*). Модальний компонент *пора* функціонує в реченнях із семантикою повинності, зокрема: *Пора вставать та хліб доїдуть; Пора гостям і честь знати.*

Модального значення необхідності, доцільності, вимушеності та інших різновидів дебітив-

ної модальності надають інфінітивам предикати *треба, потрібно, необхідно, варто* (діал. *варт*), *слід, повинно, годі*, які разом із ними створюють складену основу предикатів дебітивності. Речення цієї моделі передають такі значення: а) зобов'язаності: *Треба продати хату, аби виправувати лопату*; б) вимушеності: *Що винен, віддати повинен*; в) необхідності: *Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися*; г) змушуваності: *Винен чи не винен, а терпіти повинен; Куди вороні не літати, то треба крилами махати*; г) невідворотності: *Смерти не відперти: як народився, а треба умерти*; д) доцільності: *Часами варт і в жінки розуму позичати; За добру громаду варто і головою наложити.*

Іноді фіксуємо конструкції з предикатом, що утворені через поєднання предикативних прислівників зі значенням повинності *треба, потрібно* з іменником у родовому відмінку, наприклад: *На кулак треба кулака; На круте дерево треба крутого клина.*

Висновки. Ілюстративний матеріал засвідчує, що паремії української мови можуть бути важливими засобами реалізації категорії дебітивності. Предикати дебітивності репрезентують різні відтінки значень повинності в пареміологічних одиницях та є основними компонентами простих і складних речень.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні семантико-синтаксичних особливостей речень із предикатами дебітивності в художньому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Типы языковых значений: оценка, событие, факт. Москва : Наука, 1988. 341 с.
2. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 606 с.
3. Золотова Г. О модальности предложения в русском языке. *Филологические науки. Научные доклады высшей школы*. 1962. № 4. С. 65–79.
4. Тронь О. Семантико-синтаксична структура речень із предикатами дебітивності в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2001. 20 с.
5. Цейтлин С. Необходимость. *Теория функциональной грамматики: темпоральность, модальность* / отв. ред. А.В. Бондарко. Ленинград : Наука, 1990. С. 142–156.

REFERENCES

1. Arutyunova, N. (1988). *Tipy yazykovykh znacheniy: otsenka, sobytie, fakt* [Types of linguistic meanings: evaluation, event, fact]. Moscow: Nauka, 341 p. [in Russian].
2. Akhmanova, O. (1966). *Slovar' lingvisticheskikh terminov* [Dictionary of linguistic terms]. Moscow: Sovetskaya entsiklopediya, 606 p. [in Russian].
3. Zolotova, G. (1962). O modal'nosti predlozheniya v russkom yazyke [On the modality of a sentence in Russian]. *Filologicheskie nauki. Nauchnye doklady vysshey shkoly – Philological Sciences. Scientific reports of higher education*, no. 4, pp. 65–79 [in Russian].
4. Tron, O. (2001). Semantyko-syntaksychna struktura rechen iz predykatamy debityvnosti v suchasnyy ukrainskiiy movi [Semantic and syntactic structure of sentences with debitivity predicates in the modern Ukrainian language]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk, 20 p. [in Ukrainian].
5. Tseytlin, S. (1990). Neobkhdimost' [Necessity]. *Teoriya funktsional'noy grammatiki: temporal'nost', modal'nost'* [Functional grammar theory: temporality, modality] / A.V. Bondarko (ed.). Leningrad : Nauka, pp. 142–156 [in Russian].

УДК 81'367.5:81'367.625
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-11>

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ ПОДВІЙНИМИ ПРИСУДКАМИ З ПЕРШИМ КОМПОНЕНТОМ-ДІЄСЛОВОМ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ЛОКАТИВНОГО СТАНУ

Христіанінова Р. О.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Колпакчі О. В.

*аспірантка кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
k.kolpacchi@gmail.com*

Ключові слова: *семантично ускладнене речення, предикативна ознака, лівобічна позиція, суб'єкт, автосемантичність, психічний стан, фізичний стан, психологічний стан.*

У пропонованій статті проаналізовано семантико-синтаксичну структуру речень із подвійними присудками, першим компонентом яких постають дієслова процесуально-локативного стану стояти, сидіти, лежати, висіти. Установлено, що речення з розгляданими подвійними присудками співвідносні з поліпропозиційними висловленнями, для яких характерне поєднання процесуально-локативного стану суб'єкта з його предикативними ознаками, тимчасово притаманними суб'єкту під час перебування у зазначеному стані. Виявлено, що названі дієслова здатні утворювати подвійні присудки не в усіх своїх значеннях, а лише в окремих, зазвичай прямих. Визначено семантичні типи суб'єктів у реченнях із розгляданими подвійними присудками. Констатовано, що суб'єкт у реченнях із подвійними присудками, формованими дієсловами процесуально-локативного стану, так само семантично обмежений. Акцентовано, що типовими є суб'єкти на позначення осіб. Простежено, що речення із суб'єктами-назвами осіб виявляють широкий діапазон значень другого компонента подвійного присудка, який може позначати психічний, фізіологічний чи фізичний стан суб'єкта, його характеристики за зовнішнім виглядом, віком, соціальним станом та оточенням, порядок розташування в певній системі, оцінку суб'єкта іншими людьми. Підкреслено, що суб'єкти-назви інших істот (тварин, комах) трапляються в цих реченнях значно рідше, діапазон семантики другого компонента подвійного присудка в них обмежений ознаками істот за фізіологічним станом, особливостями поведінки та зовнішнім виглядом. Виявлено, що іменники на позначення неістот лише зрідка можуть бути в ролі підмета при подвійних присудках, такі речення передають семантику локативного стану предмета та його фізичних властивостей у цьому стані. Деяким реченням із підметами-іменниками на позначення неістот та присудками, вираженими поєднанням дієслів стояти, сидіти, лежати з прикметником, властивий формально-граматичний і семантико-синтаксичний синкретизм, такі сполуки мають водночас і формальні, і семантичні ознаки як складеного іменного, так і подвійного присудків.

SEMANTIC AND SYNTACTIC STRUCTURE OF SENTENCES WITH DOUBLE PREDICATES WITH THE FIRST COMPONENT – THE VERB OF THE PROCEDURAL-LOCATIVE STATE

Khrystianinova R. O.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0045-1026
khrystianinova@gmail.com*

Kolpakchi O. M.

*Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
k.kolpacchi@gmail.com*

Key words: *semantically complicated sentence, predicative feature, left-sided position, subject, autosemantics, mental state, physical state, psychological state.*

The article analyzes the semantic and syntactic structure of sentences with double predicates, the first component of which are the verbs of the procedural-locative state to stand, to sit, to lie, to hang. It was established that sentences with the considered double predicates reflect the proposal, which is characterized by the combination of the procedural-locative state of the subject with its predicative features temporarily inherent to the subject in the definite state. It was found that these verbs are able to form double predicates not in all their meanings, but only in some, usually direct. The semantic types of subjects in the sentences with the considered double predicates were determined. It is stated that the subject in sentences with double predicates formed by the verbs of the procedural-locative mood is also semantically limited. It is emphasized that the subjects denoting persons are typical. It has been traced that sentences with subjects-names of persons reveal a wide range of meanings of the second component of the double predicate, which can denote the mental, physiological or physical state of the subject, its characteristics in appearance, age, social status and environment, the order of location in a certain system, the assessment of the subject by other people. It is emphasized that the subject-names of other beings (animals, insects) occur in these sentences much less frequently, the range of semantics of the second component of the double predicate in them is limited to the characteristics of beings by physiological state, behavior and appearance. It was found that nouns denoting non-beings can only occasionally be the subject in double predicates; such sentences convey the semantics of the locative state of the object and its physical properties in this state. Some sentences with noun subjects denoting non-beings and predicates expressed by a combination of verbs to stand, to sit, to lie with an adjective are characterized by formal-grammatical and semantic-syntactic syncretism; such compounds have both formal and semantic features of compound nominal as well as double predicates.

Постановка проблеми. Присудок як центральний компонент формально-граматичної структури простого двоскладного речення та предикат як визначальний компонент семантико-синтаксичної структури постійно перебувають у полі зору дослідників української мови. Натепер виокрем-

лено й досліджено кілька формально-граматичних типів присудків та семантико-синтаксичних типів предикатів як семантичних відповідників присудків (І. Вихованець, А. Загнітко, О. Межов, Р. Христіанінова, К. Шульжук та ін.). У цій системі найдискусійнішим постає подвійний, або

складний, присудок, який і донині не має чіткого окреслення ні щодо формальної структури, ні щодо семантики. Останнім часом в україністиці з'явилося кілька наукових публікацій, присвячених проблемі вивчення основних ознак подвійного (складного) присудка та його відмежування від складених присудків [2; 4; 5]. Проте семантико-синтаксична структура речень із зазначеними присудками детально не описана й на тепер, що визначає актуальність цієї наукової розвідки.

Мета пропонованої статті – вивчення семантико-синтаксичної структури речень із подвійними присудками з першим компонентом, вираженим особливими формами дієслів на позначення процесуально-локативного стану (*стояти, сидіти, лежати, висіти*).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Семантико-синтаксичну структуру речень визначають через дві граматичні категорії – категорію предикатності та категорію субстанційності. Важливою постає категорія предикатності, оскільки саме предикат структурує пропозицію, окреслюючи кількість і характер її учасників. Речення з подвійними присудками являють собою семантично ускладнене речення, утворене внаслідок злиття двох семантично елементарних речень в одне на основі спільного суб'єкта. Суб'єкт у таких простих ускладнених реченнях, з одного боку, зберігає семантико-синтаксичні відношення з обома компонентами предиката, тобто вступає у подвійні семантико-синтаксичні відношення з двома елементами присудка як двома різнорідними предикатами [1, с. 89], а з іншого боку, подвійний присудок передає складну предикативну ознаку, утворену поєднанням значень обох компонентів цього присудка. Предикативна ознака, названа другим компонентом розгляданого присудка, обмежена періодом реалізації предикативної ознаки (дії, стану, процесу), названої його першим компонентом [4].

Речення з подвійними присудками, розглядаються в цій статті, співвідносні з поліпропозиційними висловленнями, для яких характерне поєднання процесуально-локативного стану суб'єкта з ознаками, тимчасово притаманними суб'єкту під час перебування в названому стані. Актуальною інформацією в таких реченнях є не тільки повідомлення про процесуально-локативний стан суб'єкта, але й акцент на тих його ознаках, які властиві суб'єкту під час перебування в цьому стані і постають для адресатів мовлення важливими.

Найчастотнішими, за нашими спостереженнями, є речення з подвійними присудками, першим компонентом яких постає дієслово *стояти*. Словник української мови подає 19 значень цього дієслова [3, т. 9, с. 742–745]. Але лексема *стояти* може утворювати подвійні присудки, коли вона

вживана у своїх основних значеннях: 1. «Бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця (про людину і тварину)». 2. «Не рухатися, залишатися на тому самому місці // Не переміщатися (про засоби пересування)». Саме ці значення можна охарактеризувати як прямі, непереносні для названого дієслова. Вони мають стрижневу сему 'залишатися на тому самому місці, не переміщатися', яка й визначає процесуально-локативний стан. У філософії поняттям «стан об'єкта» позначають такі його властивості, що мають непостійний характер, змінюються (Арістотель, І. Кант, Г. Гегель), тобто той чи той стан має тимчасовий характер, а тому дієслово *стояти* може позначати процесуально-локативний стан лише в реченнях із підметами на позначення суб'єктів, здатних змінювати цей стан, тобто не тільки *стояти*. Зазвичай у такому значенні дієслово *стояти* відкриває лівобічну позицію для суб'єкта на позначення істоти – особи чи тварини: *Брати стояли бліді й перелякані* (В. Шевчук); *Коні стояли біля воріт змилені та зморені*.

У ролі другого компонента подвійного присудка, формованого дієсловом *стояти*, здебільшого використовують прикметники (власне-прикметники, дієприкметники, займенникові прикметники, порядкові прикметники) в називному відмінку: *Євгеній стояв обернений до нього плечима і говорив далі* (І. Франко). Крім називного, можлива форма орудного відмінка: *Хан стояв непорушним посередині кімнати у вичікувальній позі...* (Р. Іванчук). Зрідка в позиції другого компонента трапляються іменники в непрямих відмінках, синтаксично нерозкладні словосполучення та фразеологізми: *Фактор стояв... із переможним усміхом на вустах...* (В. Шевчук); *Чув віддалений гомін весільний, а перед очима весь час стояла вона в усій своїй яскравості – білозуба, червонощока* (О. Гончар); *...він стоїть ні в сих ні в тих і дивиться на неї...* (М. Коцюбинський); *Вона стояла ні в сих ні в тих...* (І. Нечуй-Левицький).

У реченнях із підметом-назвою особи другий компонент подвійного присудка при процесуально-локативному дієслову *стояти* позначає різні тимчасові ознаки суб'єкта, акцентовані мовцем у момент реалізації названого дієсловом стану:

1) психічний стан, зокрема: а) емоційний (радість, задоволення, гордість, здивування, сум, беззахисність, страх, злість, душевний дискомфорт тощо): *Вітер гойдав уже нижче нього обривок сталевого троса, а хлопець стояв усміхнений – усміхався звідти Тоні: ось, мовляв, де я, твій Впередсмотрящий...* (О. Гончар); *Вона стояла горда, схвилювана...* (В. Підмогильний); *Люцина стояла здивована* (І. Нечуй-Левицький); *Він довго стояв заворожений у густому лісі й роззирався навдookіл* (В. Шевчук); *Сагайда*

якусь мить **стояв приголомшений і засліплений** блиском вранішньої природи (О. Гончар); **Боєць стояв ошелешений...** (О. Гончар); **Стояла перед ним беззахисна і журна, немов стеблина в росі...** (М. Стельмах); **Василь стояв сумний і іноді шукав когось очима...** (В. Винниченко); **Я стояв серед двору скриванілий і печальний** (В. Шевчук); **Стратон стояв біля постелі чорніший від ночі...** (Р. Іванчук); **Брати стояли бліді й перелякані** (В. Шевчук); **Стояв серед келії блідий як смерть, і з його зіплених вуст виривалися всі прокляття, які знав** (В. Шевчук); **Але він стояв серед хати холодний, начебто скриванілий** (В. Шевчук); **Селім, але не зачинав воріт, стояв скований безумним похмурий** (В. Шевчук); б) вольовий (готовність до виконання тих чи тих завдань, зосередженість): **...біснுவатий схопив велетенську ломаку і стояв готовий відбити напад мужів, що знамірилися супроти нього** (В. Шевчук); **...я стояв навпроти виструнчений і готовий до послуху** (В. Шевчук); **Вони стояли супроти мене загрозово спокійні і тільки усміхалися, зсовуючи вуста набік** (В. Шевчук); в) інтелектуальний (усвідомлення/нерозуміння того, що треба робити в тій чи тій ситуації): **Кожен стоїть замислений, зібраний, мов перед смертельно небезпечним стрибком** (О. Гончар); **Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана** (М. Стельмах); **Капітан Дорошенко задумався, стояв посуворілий, серйозний** (О. Гончар); **Олізар стояв сторонілий** (В. Шевчук); **Хлопець стояв зняковілий і, мені здалося, розгублений** (В. Шевчук); **Вони стояли коло дверей, трохи розгублені, знетямлені гамором і задимленістю...** (П. Загребельний); **Маруся стояла безрадна, не знаючи, що почати** (Г. Хоткевич);

2) зовнішні ознаки за: а) кольором обличчя чи всього тіла: **Пан стояв серед того листя весь жовтий, хоч була така темна ніч!** (В. Шевчук); **Володимир стояв білий як стіна, з лоба йому котилися краплі поту, а все тіло побивав зрадливий трем** (В. Шевчук); **Петро стояв серед покою блідий і випитий, здавалося, не лишилось у ньому ні кровинки** (В. Шевчук); б) параметрами тіла: **Високий та тонкий стояв перед нею син...** (І. Нечуй-Левицький); **Вона стояла там, серед зілля й трави, в зеленому морі, зарослім квітами, вища і стрункіша, ніж завжди...** (В. Шевчук); **Офіцер стояв перед нами так само високий, як я...** (П. Загребельний); **Мотря стояла коло тину висока та здорова...** (І. Нечуй-Левицький); б) поставою: **Фактор стояв покійно зігнутий...** (В. Шевчук); **Духнович стояв перед ним зігнутий, мовби нав'ючений більше за всіх...** (О. Гончар); **Кількасот сейменів стояли вишикувані півмісяцем перед ханським наметом** (Р. Іванчук); **Після того встав і довго стояв нерухомий, як свічка**

(В. Шевчук); **Петро стояв серед хати сухий, виструнчений і напружений** (В. Шевчук); в) наявністю чи відсутністю певних деталей одягу: **Освітлена місяцем, вона боса стояла посеред хати і шулилась під його поглядом** (М. Стельмах); г) іншими додатковими зовнішніми ознаками: **А Барть стояв мокрий і посміхався своїм прискаленим оком** (Василь Земляк);

3) фізіологічний стан: **Друг мій, босий, цибатий, стоїть заспаний серед кімнати...** (О. Гончар); **І коли стояла отак заплющена, нечутно вилетіла їй із серця голуба богиня, скромно завмерши в найтемнішому кутку кімнати** (В. Шевчук);

4) фізичний стан: **Мати перед ним стояла стомлена;**

5) оцінку суб'єкта: **Дмитро стояв перед нею якийсь інший, чужий; Ляпка <...> стояв святий та божий, як Адам у раю перед гріхопадінням** (П. Загребельний);

6) порядок розташування суб'єкта в певній системі: **... але дівчина стояла першою...** (П. Загребельний);

7) вікові характеристики: **... а ти зрілим студентом стоїш ось перед нічним, незникаючим видом собору** (О. Гончар);

8) характеристики за соціальним станом та оточенням: **Зараз уся земля йому стала хиткою кладкою, а він старцем стоїть на ній перед своєю долею** (М. Стельмах); **Так, ніби він уже з'їхав з тієї гори й стояв самотній на сірій рівнині** (В. Підмогильний).

Дискусійним є питання про діапазон іменників на позначення суб'єкта-підмета в реченнях із подвійними присудками. І.Р. Вихованець підкреслював, що саме семантична природа іменника-підмета постає головним чинником розмежування подвійного і складеного іменного присудка з першим компонентом, вираженим дієсловом *стояти*, та обстоював думку про те, що підмет у реченнях із подвійним присудком має називати особу [1, с. 90]. Уважаємо за можливе дещо корегувати цю думку. Фактичний матеріал, зібраний нами, загалом засвідчує переважне використання в ролі підмета в таких реченнях назв осіб, проте зрідка трапляються аналогічні речення з підметами-іменниками на позначення тварин. Прикметниковий компонент у цих реченнях указує на:

1) фізичний стан тварини: **Корова в хліву стояла худа й замучена;**

2) її зовнішній вигляд: **Пес перед ним стояв зіщулений; Коні стоять заволохачені памороззю; Комунівський кінь стояв не розсідланий...** (Василь Земляк);

3) психічний стан тварини: **Кінь стояв схарпануджений; Два [воли] лежали ремигаючи, а третій, Тунгус, голландської породи, нахромивши**

на роги місяць, **стояв замислений і надміру поважний**, як для тварини (Василь Земляк).

Отже, семантика таких речень дає всі підстави трактувати поєднання «*стояти* + прикметник» як подвійний присудок.

Підтримуючи думку Н.В. Кобченко, що головною диференційною ознакою подвійного присудка є автосемантичність його дієслівного компонента, на відміну від десемантизованої зв'язки складеного іменного присудка, а також його подвійний синтаксичний зв'язок із підметом [2, с. 15], висловимо такі міркування щодо можливості використання в ролі підмета в реченнях із подвійним присудком іменників на позначення неістот. Як відомо, слова поєднуються між собою у синтаксичні одиниці на основі граматичного зв'язку й узгодження семантики. Дієслово-присудок відкриває лівобічну валентно зумовлену позицію суб'єкта, яку посідає не будь-який іменник, а лише той, що може семантично з ним поєднатися. Оскільки ж дієслово *стояти* багатозначне, то коло іменників, які з ним поєднуються семантично, досить широке. Серед них не тільки ті, що позначають назви істот, які можуть перебувати в процесуально-локативному стані *стояти*, а й іменники-назви неістот, для яких поняття «стояти» має певною мірою інший сенс. Саме в поєднанні з такими іменниками і відбувається десемантизація дієслова *стояти* і наближення його до зв'язки. У реченнях із підметами на позначення неістот дієслово *стояти* зазвичай утрачає свою первинну семантику та набирає ознак зв'язки, тому поєднання його з прикметником цілком правомірно в українському синтаксисі розглядають як складений іменний присудок: ... **день навколо стояв сонячний і теплий** (В. Шевчук); ... **ніч стояла чорна навколо...** (В. Шевчук); **Весна стояла суха і вітряна** (М. Коцюбинський). Проте фактичний матеріал дає підстави стверджувати, що у сполуках із деякими іменниками-назвами неістот розглядане дієслово все-таки зберігає своє основне значення. Можна виокремити дві лексико-семантичні групи таких іменників:

1) назви засобів пересування (*машина, велосипед, човен, корабель* тощо). Дієслово *стояти* в поєднанні з такими іменниками не десемантизується, воно зберігає значення «не рухатися, залишатися на тому самому місці // не переміщатися»: **Мащини довкола стоять чорні від кіптяви й понівечені; Човни, що стоять прикуті ланцюгами в затоці, здебільшого мають наймення...** (О. Гончар);

2) назви нерухомих предметів, які перебувають у вертикальному положенні. Такі іменники підтримують у дієслові *стояти* значення «бути у вертикальному положенні»: **Він простяг слоїка, який стояв відкритий тут-таки, на столі...** (В. Шевчук).

Уважаємо за можливе в розглянутих реченнях визначати подвійні присудки, на користь чого свідчить можлива трансформація розчленування: **Мащини довкола стоять, вони чорні від кіптяви й понівечені; Човни стоять в затоці, вони прикуті ланцюгами; Слоїк стояв тут-таки, на столі, він був відкритий.** Такі речення передають семантику локативного стану предмета та його фізичних властивостей у цьому стані.

Деякі зі сполучень дієслова *стояти* з прикметником при підметах-назвах неістот, на нашу думку, виявляють формально-граматичний і семантико-синтаксичний синкретизм, оскільки мають водночас і формальні, і семантичні ознаки як складеного іменного, так і подвійного присудків: **Його ліжко стояло прибране й застелене** (І. Нечуй-Левицький); **Каштан серед двору стояв незмінний, незмінний був і малинник** (В. Шевчук); **Потім Данько іще бігав по ярмарку, та коли дістався до комунівського рундучка вдруге, той уже стояв порожній...** (Василь Земляк). Поєднуючись із подібними іменниками-підметами, дієслово *стояти* не втрачає свого первинного значення «залишатися на тому самому місці у вертикальному положенні», про що свідчить можлива трансформація: **Його ліжко стояло (а не лежало розібране) і було прибране й застелене; Каштан серед двору стояв (а не лежав зламаний, зрізаний тощо) і був незмінний; Рундучок стояв (а не був перекинутий), він був порожній.** Проте це значення не таке чітке й виразне, як у наведених у попередньому абзаці реченнях із підметами-назвами неістот, дієслово *стояти* в розглянутих реченнях можна замінити зв'язкою *бути*, що дає підстави говорити про наявність у сполуках взірця **стояло прибране, стояв незмінний, стояв порожній** ознак складеного іменного присудка: **Його ліжко було прибране й застелене (І. Нечуй-Левицький); Каштан серед двору був незмінний, незмінний був і малинник (В. Шевчук); Потім Данько іще бігав по ярмарку, та коли дістався до комунівського рундучка вдруге, той уже був порожній...** (Василь Земляк).

Уживаними також є речення з подвійними присудками, першим компонентом яких постає дієслово *сидіти*. Словник української мови фіксує 10 значень цього слова, але тільки у своєму прямому значенні воно здатне функціонувати в ролі першого компонента подвійного присудка – «Перебувати в положенні, при якому тулуб розміщується вертикально, спираючись на що-небудь сиднищами (про людину)» // «Розміщуватися нерухомо у певний спосіб (з обставинними словами, що вказують на його характер, особливості)» // «Займати вертикальне положення, при якому тулуб спирається на що-небудь нижньою своєю частиною і підтримується передніми лапами (про собаку, кішку,

вовка і т. ін.)» // «Перебувати на чому-небудь, на якійсь поверхні не переміщуючись (про птахів, комах)» [3, т. 9, с. 159]. У такому значенні дієслово *сидіти* відкриває валентно зумовлену лівобічну позицію підмета лише для іменників-назв істот.

У проаналізованому фактичному матеріалі подвійні присудки виявлені лише в реченнях із підметами на позначення осіб. У позиції другого компонента подвійного присудка в цих реченнях ми зафіксували переважно лексеми (зазвичай прикметники, зрідка іменники в непрямих відмінках, фразеологізми) на позначення:

1) психічного стану особи, зокрема: а) емоційного: *Нема метушливості, загукування, він сидить майже суворий біля своїх розмальованих виробів...* (О. Гончар); *Миколка сидить насуплений* (В. Слапчук); *... а вона сиділа сумна, як сам сум...* (М. Коцюбинський); *Але Ковальський уже не сміявся, сидів так само блідий і так само смутний...* (В. Шевчук); *... тільки пономар сидів пригнічений, змалілий і, здалося дякові, з прогризеною головою...* (В. Шевчук); *Ярина сидить бліда, непорушна, з слідами переляку та боротьби на обличчі...* (М. Коцюбинський); *Я сидів ні в сих, ні в тих* (П. Загребельний); *... зараз він сидів за столом кислий і понурий, ніби вимотаний...* (В. Шевчук); *Той сидів за столом роздратований й нетерпляче ламав перо* (В. Шевчук); *Гайсин ще довго сидів ошелешений* (П. Панч); *Я сидів навпроти урочистий і поважний, повний робленого співчуття й готовності вислухати всі скарги* (В. Шевчук); б) інтелектуального: *Знову сидів загаданий, заплющивши очі...* (В. Шевчук); *Дяк сидів загаданий...* (В. Шевчук); *... він сидів над столиком напружений та зосереджений* (В. Шевчук); *... Марта якийсь час сиділа теж замислена коло теплої грубки...* (В. Підмогильний); *Він сидів довго ще замріяний...* (В. Підмогильний); *Сидів бездумний серед тиші своїх стін, як мрець у просторій домовині...* (В. Підмогильний);

2) фізичного стану особи: *Сидів заціпенілий, безсилий порушити м'язом* (В. Шевчук); *Іван Тимофійович уже, видно, добре витверезившись, сидів блідий, перемучений* (О. Гончар);

3) зовнішніх ознак особи за: а) поставою: *Зупинила Мальва коня, побачивши матір, що сиділа згорблена на містку і блаженно усміхалася* (Р. Іванчук); *Ганна сиділа в бідарці випростана, спокійна й бліда, як перед стратою* (О. Гончар); б) розмірами тіла: *Сиділа темна й маленька <...> і хлопцеві здалося, що вона мусить знати бозна-скільки таємниць, оця його прабаба* (В. Шевчук); *Отих безіменних рабів, що на мармурових стелах зображені такими маленькими супроти царя, що один сидить на троні надутий, великий...* (О. Гончар); в) виглядом: *Коли Валерик*

повернувся до Мурашка з готовим букетом, садівник уже сидів у кущах мокрий як хлющ... (О. Гончар); г) наявністю чи відсутністю певних елементів одягу або взуття: *Ту зиму сиджу в хаті б'осий, бо мати кудись пішла і ч'оботи взула* (Григор Тютюнник);

4) ознаки особи за її поведінкою: *... він довго сидів непорушний у жовтому світляному колі* (В. Шевчук); *Дівчата сиділи за столом нерушні, загадані...* (В. Шевчук); *Розенрох все ще сидів незрушний* (В. Шевчук); *... вона сиділа незвично притихла* (О. Гончар);

5) ознаки за порядком розташування особи в певній системі: *Розпочали з лівого флангу; я сидів крайнім праворуч* (В. Слапчук);

6) характеристики особи за оточенням: *Софія сиділа одна в плетеній кріслі, на самому сонці, нерухомо задерши голову вгору...* (О. Гончар).

Як ми вже зазначили вище, серед підбраного фактичного матеріалу нам не трапилося речень, у яких підмет позначає тварину. Проте заперечувати таку можливість немає жодних підстав, пор.: *Собака сидів під дверима весь мокрий і тремтів від холоду*. У наведеному реченні з підметом-назвою тварини констатуємо подвійний присудок, у якому другий компонент вказує на тимчасову ознаку тварини за її зовнішнім виглядом під час реалізації процесуально-локативного стану *сидіти*.

Дієслово *лежати* формує речення з подвійними присудками, коли воно вживане в значеннях: 1. «Перебувати в горизонтальному положенні, бути розпластаним усім тілом на чому-небудь (про людей та деяких тварин)»; 2. «Бути покладеним або перебувати на якій-небудь горизонтальній поверхні» [3, т. 4, с. 469].

У реченнях із підметом-назвою особи другий компонент подвійного присудка позначає:

1) ознаку особи за: а) наявністю чи відсутністю елементів одягу чи інших засобів прикриття тіла: *Тепер Велика Ступня лежав перед нами на дивані напівголий, порослий волоссям...* (О. Токарчук); *Павло лежав відкритий, отожд я відтяг його до паркану у затінок...* (В. Шевчук); *В ту мить Марта невиразно відчула холод, бо лежала горілиць розкрита, зібгавши в ногах ковдру й підпокривало* (В. Підмогильний); б) кольором обличчя чи всього тіла: *Нимидора лежала жовта, як віск* (І. Нечуй-Левицький); *Тесля засміявся, гадаючи, що Явтушок грає, але той не подавав ніяких ознак життя, лежав блідий, зуби йому звело...* (Василь Земляк); в) положенням тіла: *Той лежав скоцюрблений, підігнувши коліна до грудей...* (О. Гончар); *Полегли товариші, що лежали розпростерті на траві, зворушили багатьох з них до сліз* (Джордж Орвелл); *Мрець лежав зіщулений, у химерній позі...* (О. Токарчук);

2) фізичний стан особи: ... *а вдова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі...* (М. Коцюбинський);

3) фізіологічний стан людини: *Керлі лежала мертва на заюшеному кров'ю снігу* (Джек Лондон); *Олізар лежав напівмертвий* (В. Шевчук); *Павка лежав на узбіччі непритомний* (Г. Шкляр);

4) ознаку особи за виконаною над нею дією з боку інших осіб: *Ваш Михайло лежить в «сусіднім» лісі застрілений* (О. Кобилянська); *Біле Ікло лежав зв'язаний, як той невільник, увесь у пластирах і пов'язках...* (Джек Лондон); ... *він таки справді зараз несвідомий і лежить зв'язаний у холодному підвалі...* (В. Шевчук); ... *усі, хто тільки є, кидаються на дівчину, шматують її, топчуть ногами, і от знову вона лежить перед ним покалічена...* (В. Підмогильний); ... *і той, що лежить поранений біля надломленого знамена...* (О. Гончар); ... *батько давно вмер і лежить похований в землі* (І. Нечуй-Левицький);

5) емоційний стан особи: *Обоє лежать уже горілиць на воді заспокоєні, Тоня бризкає водою вгору* (О. Гончар); *Мала таке відчуття, ніби лежить вона відкрита для всього світу* (Є. Гуцало); *Він лежав на ліжку якийсь урочистий, умиваний, виголений Фабіаном, у білій сорочці, яка ніколи на ньому не м'ялась, висотаний сухотами і любов'ю* (Василь Земляк);

6) ознаки особи за соціальним станом: *Чи не в огнище втупивши очі, лежав він повстанцем-юнаком, спочиваючи після кривавих пригод на взліссі, де стовбури здавались ворожою чатою?* (В. Підмогильний);

7) ознаки особи за оточенням: ... *мав я багато вільного часу для міркувань, коли лежав самотній у хліві...* (Джордж Орвелл).

У реченнях із підметом-назвою тварин, риб чи комах другий компонент подвійного присудка позначає:

1) ознаки істоти за особливостями поведінки: *Ви уважно розглядаєте скорпіона, а він лежить прищухлий, тихий і тільки злегка задирас хвіст...* (Дж. Даррелл);

2) ознаки істоти за виконаною над нею дією: *Іншим доводиться пугати, тримати, а під нею вівця лежить собі розв'язана, як дитина в купелі...* (О. Гончар);

3) ознаки істоти за її фізіологічним станом: *Це був старий комар, що цілу довгу зиму пролежав задубілий у сухій колоді, а тепер під весняним сонцем відтанув до життя* (Джек Лондон).

Сполучення дієслова *лежати* з прикметниками, які вказують на стан предмета за виконаною над ним дією, у реченнях із підметами-назвами неістот зараховуємо до синкретичних із формально-граматичними і семантико-синтаксичними ознаками і складених іменних, і подвійних при-

судків: *Під деревом шишо розсипане лежить* (Л. Глібов); ... *дрова на зиму лежать складені вигадливими стосами, що нагадують спіраль* (О. Токарчук); *Залізне колиця так і лежало неприбране посеред подвір'я...* (Василь Земляк); *Баранячі шкури та роги так і лежали тут неприбраними, на видному місці...* (О. Гончар); ... *каміння, що вони з таким трудом били й тягали, лежало розкидане довкола* (Джордж Орвелл).

Речення із подвійними присудками, першим компонентом яких постає дієслово *висіти*, вживані досить рідко. Зазначене дієслово в цих реченнях має значення: «Не маючи опори знизу, триматися на чому-небудь або бути прикріпленим до чогось, зачепленим за щось» [3, т. 1, с. 485]. У реченнях із підметом-назвою особи другий компонент подвійного присудка вказує на тимчасові зовнішні ознаки особи: *Маруся висіла гола* (Г. Хоткевич). У реченнях із підметом-назвою неістоти другий компонент такого присудка вказує на фізичний стан предмета. Такі підмети кількісно обмежені – у цій функції можливі лише назви конкретних предметів, що можуть триматися зачепленими за щось, не маючи опори знизу: ... *моя «хата» ... прикрашена крем'яхами з різнокольорової цегли та колицатами з годинника, що висіть у хаті над скринєю порожній...* (Григорій Тютюнник); *Конем ніхто не правив, ремінне повіддя висіло порване і било по передніх ногах...* (Григорій Тютюнник). У реченнях із іменниками-назвами інших предметів маємо складений іменний присудок: *Місяць над головою висів великий, як відро.*

Висновки. Речення з подвійними присудками, першим компонентом яких є дієслова процесуально-локативного стану *стояти, сидіти, лежати, висіти*, відображають інформацію про щонайменше дві ситуації об'єктивної дійсності – процесуально-локативний стан суб'єкта та ознаку, тимчасово притаманну йому під час перебування в названому стані, що постає важливою для слухача чи читача. Здатність функціонувати в ролі першого компонента подвійного присудка для дієслів процесуально-локативного стану є семантично обмеженою – лише в окремих своїх значеннях, зазвичай прямих, вони можуть утворювати подвійний присудок. Суб'єкт у реченнях із подвійними присудками, формованими дієсловами процесуально-локативного стану так само семантично обмежений. Типовими засобами його вираження є іменники на позначення осіб. Речення з такими підметами виявляють широкий діапазон значень другого компонента подвійного присудка. Значно рідше в ролі підмета вживані іменники на позначення інших істот (тварин, комах), діапазон семантики другого компонента подвійного присудка в цих реченнях обмежений ознаками істот за

фізіологічним станом, особливостями поведінки та зовнішнім виглядом. Іменники на позначення неістот лише зрідка можуть бути в ролі підмета при подвійних присудках. Деяким реченням з підметами-іменниками на позначення неістот та присудками, вираженими поєднанням дієслів *сто-*

яти, сидіти, лежати з прикметником, властивий синкретизм форми і значення. Стаття відкриває перспективу дослідження семантико-синтаксичної структури речень із подвійними присудками, першим компонентом яких постають дієслова інших семантичних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.
2. Кобченко Н. Диференційні ознаки подвійного та складеного іменного присудків. *Лінгвістичні студії*. 2016. Вип. 31. С. 14–20.
3. Словник української мови: в 11 т. Київ. 1970–1980.
4. Христіанінова Р. Подвійний присудок у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2015а. № 2. С. 237–249.
5. Христіанінова Р.О. Речення з подвійними присудками: формально-граматичні та семантико-функційні особливості. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Філологічні науки*. 2015б. Вип. VIII. С. 75–82.

REFERENCES

1. Vykhovanets, I.R. (1992). *Narysy z funktsionalnoho syntksysu ukrainskoi movy [Essays on Functional Syntax of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Naukova dumka, 224 p.
2. Kobchenko, N. (2016). Dyferentsiini oznaky podviinoho ta skladenoho imennoho prysudkiv [Differential features of double and compound nominal predicates]. *Linguistic studies*. Issue 31, pp. 14–20.
3. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1970–1980).
4. Khrystianinova, R. (2015a). Podviinyi prysudok v suchasni ukrainskii movi [Double Predicate in the Modern Ukrainian Language]. *Typology and functions of language units*, 2, 237–249.
5. Khrystianinova, R.O. (2015b). Rechennia z podviinymy prysudkamy: formalno-hramatychni ta semantyko-funktsiini osoblyvosti [Sentences with double predicates: formal-grammatical and semantic-functional features]. *Scientific papers of Berdiansk State Pedagogical University. Philological Sciences*. Issue 8, 75–82.

УДК 811.161.1'36:811.161.1'38
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-12>

ФОРМУВАННЯ НАДСУПЕРЛАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ В МАРКОВАНИХ ФОРМАХ ПОРІВНЯННЯ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

Четверик В. К.

*аспірант кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
вул. Алчевських, 29, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-2137-2095
chetverik.victor@gmail.com*

Ключові слова: *маркованість, ступені порівняння, актуалізація мовних одиниць, прикметник, мова поезії, лінгвокреалогія, граматична форма, градуальність, ознака.*

У представленій роботі розглядається питання формування потенційного надсуперлативного значення маркованих одиниць на основі синтезу їхньої граматичної форми, внутрішньої семантики й текстового контексту (у просторі поетичного твору). Була поставлена мета вибрати й описати приклади, у яких присутнє потенційне надсуперлативне значення як один із способів актуалізації лінгвокреативного потенціалу ступенів порівняння в структурі поетичного тексту. Вивчення й опис таких структур є актуальним, оскільки граматичний рівень мови сьогодні зазнає значних змін, особливий інтерес дослідників викликають нестандартні граматичні форми й оказіональні словотворчі процеси, а вивчення мови поезії як простору найбільшого прояву мовного потенціалу одиниць всіх рівнів – один із пріоритетних напрямів дослідження лінгвістики, що став особливо значущим останнім часом у зв'язку з розвитком лінгвокреалогії. Дослідження цього явища також дозволить заповнити певні лакуни при системному описі поетичної граматики мови, зокрема при описі функціонування категорії ступенів порівняння і її значень.

Матеріалом дослідження стали фрагменти російськомовного віршованого тексту періоду ХХ–ХХІ століть, відібрані методом суцільної вибірки. У роботі розглянуті найбільш сміливі й цікаві приклади (з погляду теми дослідження), що ілюструють процес формування надсуперлативного значення; аналізуються значення, яких набувають у текстовому контексті марковані структури з компаративними та суперлативними формами; виділяються характерні риси подібних структур і форм, а також пропонується короткий опис умов і процесів, що сприяють формуванню такого значення в поетичних текстах.

Зроблено висновок про те, що процес формування надсуперлативного значення в площині поетичного тексту дозволяє виявити прихований креативний потенціал мовних одиниць, актуалізувати їхній креативний і експресивний потенціал, виділити значення, які перебувають на периферії семантичного поля.

FORMATION OF SUPER-SUPERLATIVE MEANING IN MARKED FORMS OF COMPARISON IN THE POETIC TEXT

Chetveryk V. K.

*Postgraduate Student at the Department of Foreign Literature
and Slavic Languages*

H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Alchevskykh str., 29, Kharkiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-2137-2095

chetverik.victor@gmail.com

Key words: *markedness, degree of comparison, actualization of linguistic units, adjective, language of poetry, linguocreatorics, grammatical form, graduality, quality.*

In the presented work, the issue of the formation of a potential super-superlative meaning of marked units based on the synthesis of their grammatical form, internal semantics and textual context (in the space of poetry) is considered. The goal was to select and describe examples in which there is a potential super-superlative meaning as one of the ways to actualize the linguocreative potential of the degrees of comparison in the structure of a poetic text. The study and description of such structures are relevant because the grammatical level of the language today is undergoing significant changes, the special interest of researchers is caused by non-standard grammatical forms and occasional word-formation processes, and the study of the language of poetry as a space for the greatest manifestation of the linguistic potential of units of all levels is one of the priority areas of research in linguistics, which has become especially significant in connection with the development of linguocreatorics. The study of this phenomenon will also make it possible to fill certain gaps in the systematic description of the poetic grammar, particularly in the description of the functioning of the category of comparison degrees and its meanings. The material of the research was the fragments of the Russian-language poetic text of the XX–XXI centuries, selected by the continuous sampling method. The paper considers the most extraordinary and interesting fragments (in light of the research topic) illustrating the process of formation of super-superlative meaning; the meanings are analyzed, which are acquired in the text context by the marked structures with comparative and superlative forms; the characteristic features of such structures and forms are highlighted, and a brief description of the conditions and processes that contribute to the formation of such meaning in poetic texts is offered.

It is concluded that the process of forming a super-superlative meaning in the space of a poetic text makes it possible to reveal the hidden creative potential of linguistic units, to actualize their creative and expressive potential, to highlight the meanings that are on the periphery of the semantic field.

Вступ. Для функціонування сучасної мови характерна лібералізація мовних процесів, порушення традиційних заборон та нормативних мовних регламентів, формування нових лінгвістичних шаблонів. Дослідники у сфері сучасної комунікації наголошують на тісному взаємозв'язку між станом мови та сучасним суспільством. Наприклад, зазначається, що для нинішнього етапу розвитку соціуму характерний своєрідний «цивілізаційний злам», значна соціальна рухливість, динаміка, збільшення обсягів інформації, на що, зі свого боку, активно реагує людська свідомість, і, як наслідок цього, і сучасна мова, її розвиток [1, с. 3]. Модифікація й персоналізація мовних процесів знаходить відображення в різноманітних формах мовних експериментів, у яких виявляється креативна основа носія мови. Подібні процеси активно проявляються в мові поезії як на лексичному, так і на граматичному рівні. Так, М.Н. Епштейн, говорячи про «граматичну творчість», констатує, що грамати́ка, яка традиційно була менш схильна до змін, у порівнянні з лексичним рівнем мови на сучасному етапі зазнає змін, як ніколи раніше. Темпу та спрямованості таких змін, на думку дослідника, сприяє синтез мовної творчості практиків і теоретиків мови [14, с. 253–254]. З іншого боку, мовна

фікація й персоналізація мовних процесів знаходить відображення в різноманітних формах мовних експериментів, у яких виявляється креативна основа носія мови. Подібні процеси активно проявляються в мові поезії як на лексичному, так і на граматичному рівні. Так, М.Н. Епштейн, говорячи про «граматичну творчість», констатує, що грамати́ка, яка традиційно була менш схильна до змін, у порівнянні з лексичним рівнем мови на сучасному етапі зазнає змін, як ніколи раніше. Темпу та спрямованості таких змін, на думку дослідника, сприяє синтез мовної творчості практиків і теоретиків мови [14, с. 253–254]. З іншого боку, мовна

динаміка пов'язана з активними трансферними процесами. Мова ж поезії відображена в художньому просторі, що синтезує в собі різноманітні мовні явища та формує узгоджену єдність, найбільш ємно та показово ілюструє мовні процеси та їхні зміни. У цьому контексті важливо зазначити, що для сучасної поезії характерна мовна рефлексія, вивчення потенціалу мовних знаків у просторі віршованого тексту, що відображають граматичне значення та регулюють логічні закономірності організації судження про навколишній світ [6, с. 6]. Простір віршованого тексту та мова поезії як площа максимального прояву мовних можливостей найбільш показово ілюструє процеси, які є типовими для мовного розвитку певного історичного періоду, у тому числі й формування додаткових значень у традиційних граматичних формах. У нашому випадку це *надсуперлативне* значення маркованих форм порівняння через лексико-граматичні модифікації.

Постановка проблеми. Одиниці різних мовних рівнів, функціонуючи в поезії та просторі віршованого тексту, здатні ставати експресивними центрами (елементами), вибудовувати художню взаємодію з іншими структурними одиницями, ставати засобом формування поетичних смислів, сприяти вирішенню тих чи інших поетичних завдань. Функціонуючи у віршованому тексті, мовні одиниці здатні як актуалізувати загально-мовне значення, так і нейтралізувати його, транслювати свій імпліцитний потенціал через реалізацію багатозначності, впливати на оформлення художнього змісту.

Морфологічні одиниці є також активними учасниками цих процесів. На нинішньому етапі в лінгвопоетичному руслі детально розглянуто категорії та розряди іменника, деякі категорії дієслова, службові частини мови (наприклад, частки). Однак у цьому напрямі практично не розглянуто залишається категорія ступенів порівняння (ступенювання), її можливості та значення, які вона формує. Нормативно ця категорія притаманна прикметнику та прислівнику, однак, за нашими спостереженнями, вона тісно пов'язана з градуальністю ознак/характеристик включених до семантичного поля лексичних одиниць. Тому ступені порівняння (компаративні форми) потенційно можуть бути утворені і від інших частин мови, семантика яких допускає наростання або зменшення інтенсивності ознак властивих об'єктам / предметам порівняння. Дослідження особливостей функціонування компаративних форм та їхніх значень у межах віршованого тексту дає змогу виявити межі їх загально-мовного функціонування, проаналізувати їхній естетичний та лінгвокреативний потенціал, поетичні можливості. Саме тому розгляд деяких аспектів функціо-

нування категорії ступенів порівняння та значень, які вона формує, актуалізація її морфологічних значень у віршованих текстах в умовах тісноти віршового ряду, безперервності, граматичної та смислової композиційності, віршової симетрії залишається перспективним завданням сучасної лінгвопоетики. Варто зазначити, що це дасть змогу знайти вирішення певних питань при створенні поетичної граматики мови, зокрема, при описі функціонування категорії ступенів порівняння та їхніх значень як на загально-мовному, так і в індивідуально-авторському просторі [11, с. 132–135].

Метою статті є виявлення потенційного *надсуперлативного* значення в маркованих формах порівняння та аналіз його реалізації як одного із способів актуалізації лінгвокреативного потенціалу ступенів порівняння в структурі поетичного тексту; а також виділення виразно-образотворчих можливостей подібних форм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мовні зміни найчастіше досліджуються з погляду утворення нових слів, тому величезний пласт робіт присвячений саме словотвірній системі та її потенціалу. Серед лінгвістів, які працюють у цьому напрямі, варто виділити таких, як О.А. Земська, Р.Ю. Намітокова, Л.К. Нікітіна, Н.А. Ніколіна та багатьох інших. Останнім часом особливу увагу привертає проблема функціонування в мові нестандартних граматичних форм. Цю проблему активно розглядають такі вчені, як К.О. Борзенко, Я.И. Гін, Б.Ю. Норман, О.М. Ремчукова, М.Н. Епштейн та багато інших.

Важливо зазначити, що на сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки активного розвитку зазнала сфера граматики, що залучає до меж свого впливу різноманітні форми й методи актуалізації лінгвокреативного потенціалу, які спрямовані на розуміння значення і функції одиниць [7; 8; 9; 14]. Наприклад, К.А. Рогова, розмірковуючи щодо перспектив такої граматики, зазначає, що граматична семантика займає значні позиції у вивченні сучасного мовного пласта – перебуваючи в тісній взаємодії мови та мислення [10, с. 6]. На сучасному етапі морфологія починає мислитися «як складна система відповідностей між смислами, що становлять зміст мови, і зовнішніми формами вираження цих смислів, формальними показниками» [5, с. 69].

У вітчизняній лінгвістиці дослідженням проблем та особливостей функціонування морфологічних одиниць у художніх та поетичних текстах займалися такі вчені-мовознавці, як О.О. Скоробогатова, Н.С. Мініна, О.В. Бувалець, О.М. Голікова, О.А. Олексенко, Н.І. Самсоненко, О.В. Халіман та інші, роботи яких присвячені питанню віршової актуалізації різних частин мови та категорій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У поданому дослідженні під маркованими формами розуміються елементи граматичної парадигми, які, функціонуючи в мові, набувають складнішого прояву та оформлення (в порівнянні з базовим елементом) як на лексичному, так і морфологічному рівнях. Маркована одиниця відрізняється від немаркованої насамперед складнішим оформленням (складною морфемною структурою), наприклад, додатковим формоутворюючим суфіксом. Ми можемо говорити, що матеріальна наявність формотворчого суфікса в структурі одиниці стає «причиною» її маркованості на кількох мовних рівнях: фонетичному, морфологічному, лексичному (семантичному), стилістичному. На думку багатьох дослідників, немаркований член опозиції розглядається як базовий (нульовий); маркований, зі свого боку, передбачає наявність додаткового елемента/компонента [15, с. 290]. Марковані елементи граматичної опозиції «базовий елемент – маркована форма» мають більш сильний акцентуаційний і виразний потенціал, зокрема, при матеріалізації в просторі віршованого тексту, оскільки складніший морфемний устрій розширює й поглиблює семантику таких одиниць, роблячи її точнішою і вужчою, що допомагає поетові безпосередньо передати всі бажані аспекти свого світовідчуття [12].

Звичайна форма ступенів порівняння, яка виражає ступінь **ознаки**, що відповідає нормі, сприймається носіями мови як звичайне – нормативне явище мови. Для мови цілком достатньою є присутність одиниць, що мають семантику, що вказує на наявність тієї чи іншої якості / ознаки / властивості без будь-яких додаткових засобів підкреслення можливих характеристик.

Говорячи про найвищий ступінь прояву ознаки, зазначимо, що мова постійно перебуває в пошуку нових засобів її вираження, для чого використовується чимало традиційних та експериментальних можливостей. У межах нашого дослідження також варто сказати про те, що мова поезії, намагаючись сформувати *надсуперлативне* значення одиниці, продукує низку номінацій вищого чи навіть граничного ступеня, значення яких виходить за межі нормативної семантики або має певну ірреальність. На подібне спостереження натрапляємо й у роботі В.Д. Девкіна, присвяченій німецькій лексикографії. Дослідник указує на те, що мова на шляху пошуку подібних значень вдається до експлуатації гіпербол, алогізму, гротеску тощо [4, с. 342]. Проте зрушення семантики одиниць у бік потенційних *надсуперлативних* значень у вигляді граматичних трансформацій (зокрема, у просторі поетичного тексту) не піддавалося детальному розгляду з морфологічного боку, що також свідчить про актуальність запропонованої теми.

Отже, нормативне значення, яке передає форма суперлатива, часто перестає задовольняти креативних носіїв мови, насамперед поетів, і спонукає до пошуку своєрідних засобів, які б рівнем свого прояву перевершували вже наявні засоби та їхні можливості; сприяли посиленню ознаки і значно інтенсифікували семантику одиниць. Таким засобом можуть стати й нормативні форми ступенів порівняння, які за певних умов на семантичному рівні формують *надсуперлативне* значення компаративних конструкцій, чому можуть сприяти: ускладнення семантики за допомогою морфологічної маркованості – лексико-граматичні модифікації, оформлення *співпозиції* як активного засобу актуалізації внутрішнього потенціалу мовних одиниць, оскільки співставлення однокоренових одиниць актуалізує їх приховані можливості та кореневу семантику [13].

Яскравим прикладом формування *надсуперлативного* значення на семантичному рівні в нормативно оформленому ступені порівняння може послугувати фрагмент вірша «Один день життя» Т.К. Галушка: «*Воспламененный светом. / Святее Христа лучистое / Тело твое раздетое, / Любимый...*» [2, с. 44]. У наведеному прикладі виділяється порівняльна конструкція «*Святее Христа*», оформлення якої супроводжується стандартними для ступенювання процесами формоутворення – основа звичайного ступеня прикметника + суфікс *-ее* (суфіксальний спосіб). За звичайних умов значення такого формоутворення (у прикладі «*святее*» будь-кого) вказувало б лише на перевищення ознаки в предмета / об'єкта в порівнянні з іншим однорідним та його виділення на підставі тієї чи іншої ознаки. Однак у конструкції об'єктом порівняння є «*Христос*», образ якого досить часто використовується у творчості російськомовних поетів минулого та нинішнього століть і здебільшого сприймається носіями мови як еталон 'святості', що потрактовується як 'виразник' максимального прояву подібних якостей. У наведеному фрагменті цікавий механізм формування *надсуперлативного* значення. Автором «об'єкт» порівняння обраний для формування ірреальної семантики, оскільки порівняння будується на зіставленні прикметника «*святее*» – «*святой*» («*святіше*» – «*святой*») у значенні 'наділений вищою, божественною досконалістю' з носієм максимально можливого прояву такої якості. У такій конструкції лексико-граматична семантика всіх елементів, поєднуючись, формує значення надякості з відтінком «неможливого», оскільки слово «*святой*» має семантику, що потенційно обмежує утворення, навіть компаративу.

На основі синтезу семантики одиниць, що беруть участь у формуванні конструкції, та морфологічного формоутворення створюється ірре-

альне значення, яке можна розглядати як *надсуперлативне*, оскільки семантика конструкції для реципієнта значно перевищує межі нормативно можливих градацій ознаки, закладеної в семантиці такої лексеми спочатку.

У творчості Т.К. Галушко знаходимо кілька подібних утворень, так, наприклад, у поданому нижче фрагменті, насамперед виділяється одиниця «мертвей»: *«Ах, мы пьем, не остановимся, / Лишь спокойнее становимся. / Нет, не мягче, не печальной – / Отчужденной и мертвей / Перед красными печами / Вечной памяти своей»* [2, с. 148]. Одиниця «мертвей» традиційно не схильна до градуальних зрушень у своїй семантиці, оскільки пряме значення вказує на відсутність життя – ‘позбавлений життя’, а при переносному значенні – це ‘той, що не використовується; не вживається; покинутий’, яке також у нормі не сприяє інтенсифікації значення, оскільки ці показники сприймаються носіями мови як гранично можливі. Важливо зазначити, що нестандартній авторській формі («мертвей») передують низка нормативних одиниць у порівняльній формі, утворених за традиційною моделлю – автор за зразком нормативних одиниць, які передують оказіональній, створює авторську форму за наявною в мові та представленою раніше у вірші моделлю. Такий відбір одиниць та їхня граматична форма утворює особливий граматичний і смисловий малюнок вірша, що розглядається, і дає змогу нам говорити про морфологічну домінанту фрагмента, яка сприяє актуалізації морфологічних форм і значень. Це створює певні зв'язки між фрагментами вірша, слугує поглибленню образності та додаткової ритмізації тексту на граматичному рівні. Такі конструкції посилюють семантику одиниць, що оформляють їх, служать засобом актуалізації смислового, естетичного та експресивного потенціалу грами. До такого прийому поетеса звертається для посилення значення одиниці, оскільки утворення конструкцій на основі таких складників, що не мають градуальних ознак, сприяє формуванню *надсуперлативного* значення, оскільки що-небудь не може бути більшою мірою ‘позбавленим життя’ або ‘безжиттєвим’ у порівнянні з іншим об'єктом навколишнього світу.

Цікавою видається й така конструкція із запропонованого вище фрагмента вірша: *«Нет, не мягче, не печальной»* [2, с. 148], яка утворена за допомогою одиниць у формі вищого ступеня. У наведених прикладах допускається ослаблення або інтенсифікація названих ознак, які включені в їхню семантику, проте поєднання маркованої нормативної компаративної форми з негативною часткою «не» впливає на формування в цієї лексеми *суперлативного* значення. Оскільки така конструкція відкидає будь-яку можливість зістав-

лення, а «характеристика» категорично стверджується як безумовна та абсолютна у своєму прояві, а це формує своєрідне алогічне та ірреальне значення всього фрагмента. Отже, можна говорити про те, що такі компаративні форми використовуються в значенні *надсуперлатива*, що допускається простором віршованого тексту.

Так, у фрагменті вірша В. Гандельсмана: «... спиною к *финишнейшей* ленточке / на *финишнейшей* из прямых, / по Малой Невке (той же Леточке), / при чувствах праздничных, при них» [3, с. 233], натрапляємо на суперлативну форму «*финишнейшей*». Варто зазначити, що семантика відносного ад'єктива «*финишный*» не передбачає посилення якостей, які включені в його семантичне поле, оскільки одиниця мотивована іменником (рос. «финиш») «*фініш*», що має значення ‘закінчення, завершення чогось’, ‘кінцевий пункт’ або ‘заклучна частина чогось’. Логічно припустити, що за нормативного функціонування мотивований прикметник не здатний до градації своїх внутрішніх семантичних характеристик, оскільки це певною мірою алогічно, адже що-небудь не може бути ‘більш останнім / фінішним’. Утворена автором від прикметника «*финишный*» за регулярною словотворчою моделлю форма найвищого ступеня «*финишнейшей*» із семантичної точки зору є оказіональною і служить засобом створення виразності та експресивності, завдяки своїй незвичайності та новизні привертає увагу читача, стаючи лінгвокреативним центром вірша – формуючи нові відтінки значення традиційної одиниці – поглиблюючи початкову словесну семантику.

Формування потенційного *надсуперлативного* значення можемо спостерігати й у такому фрагменті «*Лицо, которое в часы любви / Становится прекраснее красивых»* [2, с. 323]. Можна припустити, що конструкція «*прекраснее красивых*» на семантичному рівні виявляє *надсуперлативні* властивості, оскільки має порівняно ірреальне суперлативне значення. Конструкція вказує на найвищий ступінь прояву якості, яка пов'язана з ознакою “гарний” та несе оцінне значення. Автор рядків утворює конструкцію за допомогою поєднання форми вищого ступеня порівняння прикметника «*прекрасный*» – «*прекраснее*» та форми звичайного ступеня порівняння якісного прикметника «*красивый*» – «*красивых*». Такий синтез граматичних і лексичних засобів актуалізує внутрішній потенціал одиниць, ідентифікує їхню семантику, виділяє конотативний контекст, що на рівні сприйняття реципієнтом цих рядків формує своєрідне ірреальне значення конструкції, оскільки автор вказує, що «*Лицо*» («*Обличчя*») в «*часы любви*» («*години кохання*») стає «*прекраснее красивых*», тобто найпрекраснішим із вродливих. Оскільки в одиниці ‘прекрасный’ (‘прекрасний’) одне з

можливих значень ‘дуже красивий/вродливий’ або ‘чудовий, дуже хороший’, то це підтверджує наші міркування про те, що таке поєднання формує найвищий ступінь порівняння з певним відтінком ірреальності, оскільки це слово певною мірою семантично вказує на граничну й навіть неможливу якість ознаки, проте проявляється в контексті наведеного вірша. Хоча подібне виділення обмежується групою «красивых» («гарних», «вродливих»), можна зробити припущення, що автор за допомогою одиниці «прекраснее» виділяє конкретний для ситуації об’єкт із можливих ‘красивых’ (‘красивих’) у цьому контексті, наділяючи його потенційно інтенсифікованими якостями для конкретного випадку та контексту. Тому важливо зробити припущення, що подібні *надсуперлативні* значення можуть формуватися лише в певному текстовому і смисловому контексті, оскільки важливо знати і розуміти які саме якості та ознаки закладав автор в одиниці, що беруть участь у тій чи іншій конструкції, що має потенційне *надсуперлативне* значення.

Висновки. У контексті розглянутої проблеми можна зробити висновок про те, що завдяки синтезу морфологічних формоутворень, семантики та порушення мовних традицій формується гіперболізація та алогізм сприйняття дійсності, відбувається зрушення в мисленні реципієнтів мови, що сприяє формуванню *надсуперлативних* значень. Такі процеси дають змогу розкрити внутрішній потенціал лексичних одиниць, реалізувати прихований поетичний та експресивний потенціал, виявити та висунути на передній план значення, що перебувають на периферії семантичного поля.

Вивчення *надсуперлативного* значення маркованих форм порівняння може стати ланкою в комплексному описі функціонування категорії ступенів порівняння в ідіостилі того чи іншого поета; характеристики прикметника та інших частин мови (здатних до градації ознак, включених до їхньої семантики), які мають велику вагу у формуванні морфологічної специфіки та оригінальності поезики автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бушуев А.Б. Русская лексика в динамике XXI века. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*: материалы IV Международной научной конференции (Днепропетровск, 9–10 апреля 2009 г.) / сост. Т.С. Пристайко. Днепропетровск : Пороги, 2009. С. 3–7.
2. Галушко Т.К. Стихотворения и поэмы / вступ. ст., сост., подг. текста, комментарии Т. Ф. Нешумовой ; послесл., сост. М.В. Бокариус. Санкт-Петербург : WINDROSE, 2018. 496 с.
3. Гандельсман В. Ода одуванчику. Москва : Русский Гулливер / Центр современной литературы, 2010. 340 с.
4. Девкин В.Д. Немецкая лексикография : учеб. пособие для вузов. Москва : Высшая школа, 2005. 670 с.
5. Зиндер Л.Р., Маслов Ю.С. Л.В. Щерба – лингвист-теоретик и педагог. Ленинград : Наука, 1982. 104 с.
6. Зубова Л.В. Языки современной поэзии. Москва : Новое литературное обозрение, 2010. 384 с.
7. Норман Б.Ю. Грамматика говорящего: От замысла к высказыванию. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 232 с.
8. Норман Б.Ю. Игра на гранях языка. Москва : Флинта. Наука, 2012. 344 с.
9. Ремчукова Е.Н. Креативный потенциал русской грамматики. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 224 с.
10. Рогова К.А. На пути к новой Академической грамматике. Мир русского слова. 2018. № 2. С. 5–12.
11. Скоробогатова Е.А. Исследование имплицосферы морфологических категорий как задача современной поэтики. *Грамматичні студії: Зб. наук. праць / Донецький національний університет імені Василя Стуса* ; наук. ред. А.Н. Загнітко. Вінниця : Дон НУ імені Василя Стуса, 2017. Вип. 3. С. 132–135.
12. Четверик В.К. К вопросу о маркированности сравнительной степени имени прилагательного. Русская филология. *Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды*. 2017. № 3(62). С. 20–26. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1044286>
13. Четверик В.К. Соположение как способ актуализации форм компаратива в пространстве русскоязычной поэзии. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2020. № 44. С. 70–73. URL: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.44.16>
14. Эпштейн М.Н. От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир. Москва; Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив, 2016. 480 с.
15. Schane S.A. Phonological and Morphological Markedness. *Progress in Linguistics*. The Prague; Paris : Mouton Publishers, 1970. P. 286–294.

REFERENCES

1. Bushuev, A.B. (2009). Russkaya leksika v dinamike XXI veka [Russian Vocabulary in the Dynamics of the XXI century]. In T.S. Pristajko (Ed.), *Lexico-Grammatical Innovations in Modern Slavic Languages: Conference Proceeding of the IVth International Scientific Conference* (Dnipropetrovsk, 9–10 April, 2009) (pp. 3–7). Porogi [in Russian].
2. Galushko, T.K. (2018). *Stihotvoreniya i poemy* [Poetry and Poems]. Windrose [in Russian].
3. Gandel'sman, V. (2010). *Oda oduvanchiku* [Ode to Dandelion]. Russkij Gulliver / Centr sovremennoj literatury [in Russian].
4. Devkin, V.D. (2005). *Nemeckaja leksikografija: ucheb. posobie dlja vuzov* [German Lexicography: Textbook for Universities]. Vysshaja shkola [in Russian].
5. Zinder, L.R., & Maslov, Yu.S. (1982). *L.V. Shcherba – lingvist-teoretik i pedagog* [L.V. Shcherba – Linguist-theoretician and Teacher]. Nauka [in Russian].
6. Zubova, L.V. (2010). *Yazyki sovremennoj poezii* [Languages of Modern Poetry]. Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
7. Norman, B.Yu. (2011). *Grammatika govoryashchego: Ot zamysla k vyskazyvaniyu* [Speaker Grammar: From Concept to Statement]. Publishing House «LIBROKOM» [in Russian].
8. Norman, B.Yu. (2012). *Igra na granyah yazyka* [Play on the Edges of the Language]. Flinta – Nauka [in Russian].
9. Remchukova, E.N. (2011). *Kreativnyj potencial russoj grammatiki* [The Creative Potential of Russian Grammar]. Publishing House «LIBROKOM» [in Russian].
10. Rogova, K.A. (2018). Na puti k novoj Akademicheskoi grammatike [Towards the New Russian Academic Grammar]. *The World of the Russian Word*, 2, 5–12 [in Russian].
11. Skorobogatova, E.A. (2017). Issledovanie implikosfery morfolozicheskikh kategorij kak zadacha sovremennoj poetiki [The Research of Implicosphere of Morphological Categories as the Modern Linguopoetics Challenge]. *Grammar Studies*, 3, 132–135 [in Russian].
12. Chetveryk, V.K. (2017). K voprosu o markirovannosti sravnitel'noj stepeni imeni prilagatel'nogo [To the Problem of Markedness of the Comparative Degree of an Adjective]. *Russian Philology. Bulletin of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, 3(62), 20–26. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1044286> [in Russian].
13. Chetveryk, V.K. (2020). Sopolozhenie kak sposob aktualizacii form komparativa v prostranstve russkoyazychnoj poezii [Juxtaposition as Mean of Actualization of Comparative Forms in Russian-Language Poetry]. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 44, 70–73. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2020.44.16> [in Russian].
14. Epshtejn, M.N. (2016). *Ot znaniya – k tvorchestvu. Kak gumanitarnye nauki mogut izmenyat'mir* [From Knowledge to Creativity: How the Humanities Can Change the World]. Centr gumanitarnyh iniciativ [in Russian].
15. Schane, S.A. (1970). Phonological and Morphological Markedness. In M. Bierwisch, & K.E. Beidolph (Eds.), *Progress in Linguistics* (pp. 286–294). Mouton Publishers [in Russian].

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-31'06.09

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-13>

РИСИ ОДЕСЬКОГО МІСЬКОГО ТЕКСТУ В РОМАНІ Й. КОЗЛЕНКА «ТАНЖЕР»

Орманжи В. Є.

*аспірантка філологічного факультету
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-4362-4393
victoriamatveev@gmail.com*

Ключові слова: ідентичність, одеський міський текст, топос, урбаністичне середовище, художній простір.

Міський текст як одне з основних явищ урбаністичного дискурсу постійно еволюціонує та переосмислюється, несучи в собі символіку різних культурно-історичних періодів. Останнім часом в українській літературі значна увага приділяється творенню локальних текстів: крім традиційних київського і львівського, активно формуються харківський, одеський, слобожанський, івано-франківський міські тексти.

У статті окреслено ключові риси одеського тексту та особливості їх трансформації в романі Й. Козленка «Танжер». У творі пропонується авторське бачення образу міста, яке ґрунтується на творах української літератури, зокрема роману Ю. Яновського «Майстер корабля». Звідси – романтизація одеського простору, сприйняття його як осередку свободи в межах тоталітарної державницької системи, космополітизм поряд із транзитністю. Однак звичний погляд на Одесу в масовій літературі дуже спрощений: митці часто відмовляють місту у праві на трагічне минуле, серйозну проблематику та виразний національний контекст.

Й. Козленко відверто полемізує з прихильниками стереотипно легковажного образу міста, вказуючи на його українську ідентичність. Письменник акцентує на іншій іпостасі Південної Пальмири: він звертається до прадавньої національної історії, заперечуючи первісність великодержавної ідентичності. Рецепція письменника поєднує цілком полярні світи – сакральну давнину та вульгарну сучасність – у єдине й неподільне ціле. Водночас усвідомлюється потреба у формуванні нового тексту, нового погляду на місто й містян, зокрема, за умови включення в контекст усіх питомих культурних традицій.

У статті також зосереджено увагу на подвійності образу Одеси та поєднанні таких рис, як природність і штучність, трагізм і поверховість, вітаїстичність та тотальне розчарування. Пошук локальної ідентичності межує з процесом самопізнання й дорослішання: головний герой проходить ініціацію, пізнаючи місто. У розвідці акцентовано на цьому процесі, оскільки він розкриває сутність персонажів, топосу, а через них і самого буття. За результатами дослідження виділено ознаки одеського міського тексту, проаналізовано відтворення їх у романі Й. Козленка «Танжер». Оскільки процес освоєння українським мистецтвом одеського простору не завершено, то й міський текст досліджений поверхово та вимагає перепрочитання.

FEATURES OF THE ODESSA URBAN TEXT IN Y. KOZLENKO'S NOVEL "TANZHER"

Ormanzhy V. Ye.

*Postgraduate Student at the Faculty of Philology
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4362-4393
victoriamatveev@gmail.com*

Key words: *identity, Odesa urban text, topos, urban environment, artistic space.*

The urban text, as one of the main phenomena of the urban discourse, constantly evolves and is reinterpreted, carrying the symbolism of different cultural and historical periods. Recently, much attention has been paid to the creation of local texts in Ukrainian literature: in addition to traditional Kyiv and Lviv texts, Kharkiv, Odesa, Slobozhan, and Ivano-Frankivsk urban texts are being actively formed.

The article outlines the key features of the Odesa text and the peculiarities of their transformation in Y. Kozlenko's novel "Tanzher". The work offers an author's vision of the image of the city, which is based on the works of Ukrainian literature, in particular the novel by Yu. Yanovsky "The Master of the Ship". Hence the romanticization of the Odesa space, its perception as a center of freedom within the totalitarian state system, cosmopolitanism along with transitivity. However, the usual view of Odesa in popular literature is very simplified: artists often deny the city of the right to a tragic past, serious problems and a distinct national context.

Y. Kozlenko openly argues with supporters of the stereotypically frivolous image of the city, pointing to its Ukrainian identity. The writer focuses on another hypostasis of South Palmyra: he turns to the ancient and national history, denying the primacy of the great-power identity. The reception of the writer combines completely polar worlds, sacred antiquity and vulgar modernity, into a single indivisible whole. At the same time, the need for the formation of a new text, a new view of the city and its citizens is realized, provided that all specific cultural traditions are included in the context.

The article also focuses on the duality of the image of Odesa and the combination of such features as naturalness and artificiality, tragedy and superficiality, vitalism and total disappointment. The search for a local identity borders on the process of self-discovery and growing up – the main character undergoes initiation, getting to know the city. Intelligence focuses on this process, as it reveals the essence of the characters, the topos, and through them, existence itself. Based on the results of the research, the characteristics of the Odesa urban text were identified, and their reproduction in the novel "Tanzher" by Y. Kozlenko was analyzed. Since the process of development of Odesa space by Ukrainian art has not been completed, the urban text has also been studied superficially and requires re-reading.

Постановка проблеми. Усталена традиція одеського міського тексту починає формуватися у другій половині XIX ст., коли образ Одеси з'являється в численних художніх творах, листах українських і зарубіжних (найчастіше польських, російських, єврейських) письменників. До таких творів зараховуємо повість І. Нечуя-Левицького «Над Чорним морем», повість М. Коцюбинського «Fata morgana», цикл поезій Лесі Українки «Подорож до моря», сонети А. Міцкевича та Ю. Словацького, вірші О. Пушкіна тощо.

У результаті формуються два панівні дискурси: гротесково-гумористичний та елегійно-романтичний. Перший, що тісно пов'язаний із гумористичними, пригодницькими картинками народного життя, реалізується у творчості І. Бабеля, І. Ільфа, Є. Петрова, Шолом-Алейхема та інших. Звідси походить «єврейський», або «бандитський», образ

рож до моря», сонети А. Міцкевича та Ю. Словацького, вірші О. Пушкіна тощо.

міста – найбільш стереотипний і засвоєний мистецтвом. Ідеться про наративи простонародні, часто авантюрні, у яких умовний одесит стає чи то трикстером, чи то благородним ошуканцем, здатним вийти переможцем із будь-якої ситуації. Другий дискурс часто сприймається як «великоруський». Варто згадати К. Паустовського, А. Чехова, у чиїх творах змальовується привабливий портрет курортного портового міста. Саме цей «погляд ззовні» формує стереотипну асоціацію з одеським простором. Із цієї позиції Одеса в межах імперії стає порівняно вільним простором, куди можна втекти, де контроль владного ока (цензури, поліції) значно слабший, тобто протиставляється Москві чи Санкт-Петербургу, залишаючись при цьому частиною імперії та ідентифікуючись із нею.

Що істотно: українська ідентичність Одеси залишається поза увагою більшості митців. Спроби порушити цю традицію були наймасовішими на початку ХХ ст., коли з'явилися твори О. Вишні («Враження від Одеси»), П. Тичини (поезія «Пляж», спогад «Подорож з капелою К.Г. Стеценка»), Гео Шкурупія (поезія «Одеса»), Ю. Яновського (роман «Майстер корабля») та інших авторів. Поряд із зображенням красивого й вільного (хоча знов-таки в межах тоталітарної імперії) міста та його стереотипного мешканця – хитрого одесита-пройди-світа – з'являється глибше осмислення простору. Для митців Розстріляного відродження Голівуд на березі Чорного моря стає «генієм місця»: надихає, впливає, формує світогляд. Місто зі складною суперечливою історією, багатими культурними традиціями, неповторним романтичним ореолом постає в художніх творах, листах, мемуарах; більше того, саме тут формується українське кіно. Проте ця тенденція була абортована, і до останнього часу одеський текст здебільшого розвивався у двох окреслених вище дискурсах.

Одна із сучасних спроб введення міста в національний контекст та переформатування одеського міського тексту – роман Й. Козленка «Танжер» (2007 р., 2017 р.). Перевидання 2017 р. було доопрацьоване, у ньому з'явилися важливі для розуміння історичного й культурного контексту свідчення – уривки оповідання «Майстер залізної троянди» М. Бажана, спогаду «Все, що залишилось» Г. Островського та новели «В листопаді» Ю. Яновського. Й. Козленко намагається осмислити проблему емблематичного сприйняття міста та пропонує альтернативний погляд, чітко усвідомлюючи складність своєї місії.

Вихід роману Й. Козленка «Танжер» був очікуваною подією літературного життя, тож опинився в полі уваги критиків, однак отримав неоднозначну оцінку, оскільки не виправдав очікувань і не став сенсацією. Наукові публікації, присвячені твору, поодинокі (їх авторами є І. Ткаченко,

І. Томбулатова, О. Шупта-В'язовська) та стосуються насамперед першої версії роману, тож ми не беремо їх до уваги.

Показовою є рецензія Т. Калитенко, у якій авторка звертає увагу на особливості поетики «Танжера» та виділяє три сюжетні лінії: авантюрну (сучасність), літературно-богемну (20-ті рр. ХХ ст.) та історично-революційну (1919–1921 рр.). Вона позитивно оцінює мовні експерименти Й. Козленка, його спробу витворити одеський міф, спираючись на доробки митців Розстріляного відродження. Однак, на думку критикині, роман вийшов фрагментарним: «Справа в тім, що низка складників роману в доброму об'єднанні могли би розвинутися у глибокий психологізм, медитацію, магічний реалізм тощо. Проте, на жаль, текст Й. Козленка не зупиняється на жодному із цих шляхів» [1].

Відсутність стилістичної єдності, психологічної вмотивованості (зокрема, діалоги названо «пластиліновими»), покликання-примітки, які зміщують акцент з особистої на історично-революційну сюжетну лінію, значно ускладнюють сприйняття твору. Т. Калитенко пише: «Йван Козленко багато знає та прагне ділитися знаннями – і в цьому найбільший недолік книжки... Адже кожна нова деталь чи згадка уповільнює розвиток сюжету. Через це режисер тут не займається кіно, а якщо й займається, ми не зрозуміємо, чому саме в такий спосіб і чим умотивована розв'язка цієї історії... Тут творення міфу лишається на стадії ідеї, теорії, яка не переходить у практику» [1].

У рецензії Г. Улюри йдеться про семіотичну та сюжетотвірну роль Одеси. Це місто є чинником змін, які відбуваються з головним героєм, проте водночас воно ілюзорне, навіть вигадане. Літературознавиця зазначає: «Його Одеса – це насправді заповідник. Усе в цьому Козленковому “другому Танжері” – штучно культивоване: хоч і плекане, але лабораторне» [2]. Однак «штучність» і «культивованість» не вважаються недоліками міста, як і твору загалом. Г. Улюра доходить висновку, що він перегукується з романом-вихованням та фактично є урбаністичною комедією.

Образ Одеси став предметом дослідження І. Монолатія. В есеї «Одеса як мнемонічний символ» він розглядає місто як топос контрастів, детально зупиняючись на космополітичності та водночас чітко усвідомлюваній ідентичності: «Це місто-трикутник, якому не притаманна історична хронологія: майже українське, совєцьке, сучасне. Перший кут: майже українським його робить уява головного героя – наратора. Другий кут: совєцьке місто існує лише у “форматі” пам'яті... Третій кут: сучасне місто – це таке собі хитросплетіння тоталітарної пам'яті, постсовєцького простору з його ментальними установками й пошук/вигаду-

вання “іншого” міста» [3, с. 35]. Кожен із «кутів» посідає своє місце в сучасному прочитанні міста та позначається на одеському міському тексті. Не можемо погодитися хіба що з тезою про існування «майже української» Одеси лише в уяві наратора: українська ідентичність тривалий час заміщувалася російською та радянською, однак не зникла, а лише призабулася на догоду панівній ідеології.

Мета розвідки полягає у визначенні основних складників одеського міського тексту та його рецепції в романі Й. Козленка «Танжер».

Виклад основного матеріалу. За сюжетом студентові Оресту надходить пропозиція знятися у фільмі, сценарій якого є вільною інтерпретацією роману Ю. Яновського «Майстер корабля»: Ю. Яновський (Гео), О. Довженко (Сашко) та Іта Пензо (Тайях) закохані, талановиті й шукають себе. Сценарному трикутнику відповідає реальний: Орест, режисер Сева та його дружина Марта. Однак саме «реальний» трикутник виявляється талановитою маніпуляцією і цілковитою ілюзією. Герой мусить подорослішати, щоб віднайти справжнього себе.

За суперечливим сюжетом приховано ключовий образ усього твору – образ міста, який концентрує на собі увагу як автора, так і читача, виступаючи каталізатором змін і свідком безперервності поколінь.

Одеса стає осердям оповіді, паралельно зі створенням «українського одеського міфу» (на протизага російському) автор формулює ключові риси одеського тексту. І. Монолатій стверджує, що Одеса «лише тепер вписується на пам’яткову мапу української літератури», однак «Одеса й міф, або “міф Одеси”, парадоксально тотожні» [3, с. 33]. Маються на увазі російський міф, а також мандрівний міф; вони обидва є «зовнішніми», далекими від повсякденного міського життя. Однак завдяки впізнаваності й поширеності вплив цих міфів на ідентичність міста, сукупність його текстів і знаків колосальний. Міф переростає в карнавальну маску, трансформуючи реальність. І. Монолатій зазначає: «Одеса – це місто з “капіталом розмаїтості” (вислів Б. Рубла), історія та культура яких завжди балансувала між взаємодією “своїх” і “чужих”, етнічною (національною) належністю та космополітизмом, суперництвом і толерантністю» [3, с. 32]. Сукупність цих ознак витворює строкатий топос, у якому співіснують різні ідентичності й семіосфери.

У післямові Й. Козленко зазначає, що «писав текст про багатонаціональний та строкатий мегаполіс, такий собі атавізм у зануреній у морок націоналізмів міжвоєнній Європі; приречене на загин благословенне місто, що відчайдушно захищає свої кордони... Трагічно уніфіковане й тотально радянське, на зламі століть воно стало без-

барвним і анемічним, втратило нестримну творчу снагу» [4, с. 194]. Ці акценти посилює й назва роману: Танжер – марокканське портове місто, яке, переходячи від однієї держави до іншої, постійно змінювало свою ідентичність і зрештою стало осередком вільнолюбства. Недарма епіграфом до роману вибрано витримку з «Інтерзони» В.С. Берроуза: «Танжер, здається, існує одночасно в кількох вимірах... Тут дійсність переходить в сон, а сни вивергаються в реальність. Ніхто в Танжері не є тим, на що він зовні схожий. Танжер – це безмежна каторга. Проте особливу принагідність Танжера можна описати одним словом: звільнення» [4, с. 9].

Так само вільним простором із роздвоєною ідентичністю в романі Й. Козленка «Танжер» є Одеса. Вона приймає до себе всіх, кому потрібен прихисток, і вона ж випробовує, трансформує кожного персонажа. Т. Калитенко зазначає: «Одеса й Танжер – це два метафізичні міста, які водночас існують тут і не-тут, які під товстим шаром видимого мають ледь відчутний флер давно прожитих життів» [1]. Тож іще в назві спостерігаємо таку рису одеського тексту, як ілюзорність. Й. Козленко свідомо проводить цю паралель, творячи новий культурний міф на національних засадах.

«Ледь відчутний флер прожитих життів» пов’язаний насамперед з образом Ю. Яновського. Життя цього митця (зокрема, події 1927 р., що описані в автобіографічному експериментальному романі «Майстер корабля»), його погляди та манера письма захоплюють Ореста ще до знайомства з режисером. На думку головного героя, твори Ю. Яновського та О. Довженка мають стати основою для творення української національної ідентичності Одеси й одеситів (на перевагу російсько-єврейській). Асоціюючи себе з Гео, Орест намагається втілити в життя альтернативну (проукраїнську) культурну парадигму: «Якщо вже творити новий міф, то треба чітко казати: це місто – українське... Коли один міф помирає, його має заступити інший, але в усій тягlostі хронологічної вісі» [4, с. 32]. Тож логічно, що сучасна рецепція одеського тексту в багатьох аспектах ґрунтується на зображенні «міста біля моря» Ю. Яновським у його романі «Майстер корабля».

До усталених у народній свідомості та культурній традиції рис належать романтизація міста, сприйняття його як вільної території, відкритої для творців і бунтарів, здатність змінювати людське життя, природність міського буття й поведінки мешканців. Й. Козленко, зображуючи Одесу, слідує традиції, однак значно переосмислює її, охоплюючи національний контекст.

Головна особливість зображеного топосу – включеність в урбаністичну семіосферу природних об’єктів: місто стає витвором природи, а не

людських рук. У парадигмі одеського тексту вагоме значення надається образу моря: воно зображене одночасно як символ свободи, ізоляваності та невід'ємний складник естетичної картини світу.

Наприклад, знайомство з головним героєм у «Танжері» починається зі сцени його купання. Образ моря, пов'язані з ним відчуття межують з еротичними: «Морська вода пестила його, голубила кожен пуп'янок на шкірі, що випинався від холоду. Рука вабила під воду повітряні бульбашки, які, боячись потонути, спливали догори й, підхоплені течією, совгали по тілу, шукаючи прихистку» [4, с. 11–12]. В описах, пов'язаних із морем, багато тілесності, а занурення у стихію – завжди інтимний і навіть дещо сакральний процес. Під час першої зустрічі Сева говорить Орестові, що вважає «контакт із морем містичним» [4, с. 12–13]. Тож море, степ, пляжі, зокрема й нудистський, – це територія природна, і природність у художньому просторі роману є перевагою. Так, на початку твору Орест збиває пиху з дівчат-москвичок самим виглядом голого тіла, причому зверхність росіян пояснюється ніяковістю «перед провінційною тілесною щирістю місцевих» [4, с. 17]. Тобто напускна бравада й позірне презирство враз зникають, зіткнувшись із чимось справжнім (у вищенаведеному випадку – з відвертою красою голого тіла).

Образ моря існує також у символічному вимірі: постійно переслідує Ореста у снах і мареннях як тло страшних та прекрасних подій, мовчазний свідок швидкоплинного людського життя. Попри сакральність, недоступність для «звичайних» людей, цей образ належить урбаністичному середовищу, через що й сама Одеса набуває таємничих рис. Водночас юне й давнє (цей контраст посилюється розлогими екскурсами в минуле та динамічними картинами відпочинку «золотої молоді») місто сприймається не лише як просторовий реальний об'єкт, а й як метафізичний простір із власним характером. Зрештою, близькість до моря формує Одесу, спосіб життя її мешканців тощо.

Інша природна зона, включена до системи міського топосу, – степ, наділений іншими значеннями відтінками. Це арена, театр бойових дій: «Він [Орест] лишився сам у порожньому чорному степу, який коли-не-коли осявали далекі спалахи герців. Тоді було холодно й самотньо» [4, с. 137]. Особливої сили образ степу набирає у сценарії, який Сева передає Орестові для ознайомлення. Головний герой – Ю. Яновський – ототожнює степ і море, наче дві неоглядні й непереборні стихії: «Море і степ видавалися мені близнюками. Спокійні чи збурені, висхлі чи залиті сонцем – це брати, що не можуть злитися назавжди, подолати вузьку піщану смугу берега. Степом, як і морем, завжди пливають мандрівники, каравани, загарб-

ники» [4, с. 42]. Простежується візуальна й семіотична подібність цих топосів, межі між ними практично стираються.

Однак степ, на відміну від моря, підтримує, а не поглинає; це ґрунт під ногами в усіх сенсах. Відповідно, цей образ пов'язаний із реальним плином подій, адже тут народжуються й помирають покоління, тут же будується місто, належне матеріальному світу: «Степ дарує те, чого не може дати море, – він дає відчуття очуднення: по ньому можна ступати...» [4, с. 43]. Безмежжя та свобода впливають на світогляд мешканців, що формує характер самого міста.

Одеса не описується й не осмислюється як індустріальний топос – цей аспект урбаністичного середовища їй абсолютно не властивий (див., наприклад, романи Й. Козленка «Танжер», Ю. Яновського «Майстер корабля», Д. Застрія, К. Тур-Коновалова, О. Лісовикової «Режисер»). Заводи, фабрики, котрі часто є маркерами техногенного міста, не належать до типового одеського краєвиду. Водночас багатолюдність – характерна риса міста, однак і вона не сприймається позитивно. На протигагу величній естетиці природного пейзажу, людні місця сповнені фальші, зайвих розмов, брудних натяків. І лише наодинці з природою (й із собою) можна побачити сутність речей.

Від метафізичних просторів, які фактично не належать міській території, проте впливають на формування її образу й характеру, увага читача звужується та спрямовується на саму Одесу. Автор активно вживає різні урбаноніми (від назв кварталів до назв історично значущих будинків), у такий спосіб створюючи впізнаваний опис міста та наголошуючи на його історії. Частина локусів, згаданих Й. Козленком, належить історичному центру міста та має багату біографію: колишні будинки Лібмана, Руссова, ресторація Печескаго, що в Горсаду, Олександрівський парк тощо. Ці об'єкти є своєрідними маркерами стереотипної Одеси минулих століть і викликають водночас захоплення й відразу.

«Сучасні» простори – місця розваг і марнування життя. До таких належать Ібиця, пляжі, кав'ярні та клуби, де, до речі, відбуваються всі соціальні взаємодії. Вони формують картинку сучасного міста, сприйняття якого поєднує комплекс нашарувань, далеких від реального стану речей. Насамперед Одеса описується як середовище для відпочинку, при цьому саме життя відбувається десь-інде. Парадоксально: попри любов до Одеси, Орест відчуває відсутність бодай якихось перспектив для свого розвитку: «Це місто спустошує мене. Я заручник, приречений лишатися там, де все нагадує про мою нереалізованість. А зреалізованість в Одесі принципово неможлива: у цьому, власне, сутність цього міста» [4, с. 93]. Та

й Славкові зусилля сприяти культурному відродженню самі ж хлопці сприймають як від початку приречені на провал. Тобто нічого серйозного тут відбуватися просто не може.

Навіть самі одесити неначе перебувають в очікуванні «справжнього» життя, будучи чи то у вічній відпустці, чи то в чистилищі, з якого прагнуть вирватися: «Мене нудить від самовдоволеності й гонору місцевих, від їхньої збоченської віри у власну унікальність. Вони титулюються одеситами, але ніколи не зводять очей догори й не бачать, серед яких красот живуть» [4, с. 93]. Легендарна матеріалістичність містян контрастує зі сприйняттям міста як курорту. Через це одеський текст наділений відтінком ілюзорності, наче йдеться про простір, що перебуває в іншій площині та застиг у перехідному стані.

З одного боку, уявлення про місто-свято, місто-відкриття створює цілком позитивний імідж, а з іншого – після завершення свята залишається пустка. Недарма в «Танжері» всі події встигають відбутися впродовж курортного сезону – періоду пробудження й активної динаміки. До осені всі ілюзії неминуче розбиваються: «Він [Сева] отримав, що хотів (ідеться про обман Ореста й Марти та їх приниження – В. О.). Мрії скінчились, Орку» [4, с. 180].

Оскільки наголошено на «курортності» міста, обов'язковими елементами його пейзажу стають розважальні центри «для дорослих». Їхні описи завжди пов'язані з тілесними відчуттями, часто еротичними, відверто звабними. Якщо вдень основним місцем спілкування молоді є пляж, то ніч відкриває значно більше можливостей для тих, хто шукає нових вражень. Так, у нічному клубі «голоторсі спортивні парубки в нарцисичному запамороченні спітнілими руками мацали свої та дівочі груди. Час від часу вони заступали одне одного, щоразу з'являючись у ще відвертішому і несподіванішому вбранні. Блазнювання перетворювалось на травестію» [4, с. 180]. Нічне життя Одеси – це постійна гонитва за відчуттями, гострота емоцій; воно протиставляється розмірній буденності, заперечуючи будь-яку рефлексію. Відповідно, сприйняття міста, як і повсякденність героїв, двоїсте, адже відбувається в різних площинах, часто взаємовиключних. Однак завжди це фантазмагорія, котрій складно віднайти себе в реальному (сучасному) житті.

Ще одна «відчуттєва» риса одеського міського тексту – галасливість, наповненість різноманітними звуками. У цьому відзначаються не так локуси барів, як справді масові місця – пляжі та «товчок». Прогулянка ринком стає відкриттям для Ореста, адже відчиняє дверцята до «справжньої» Одеси, у якій все продається й купується. Для головного героя вона виявляється новим світом із

власною історією, топографією та міфотворчістю: «Цілком можливо, що цим переліком “Сьомий кілометр” не вичерпувався, адже з року в рік *товчок* дедалі захланніше поглинав навколишні поля. Сам Орест чув принаймні один топонім, що свідчив про існування невідомої йому зони, – “Милка”, за переказами – спеціалізований ринок побутової хімії» [4, с. 81]. Й. Козленко наголошує на самотійності та природності явища: базар живе наче сам по собі, а нестримні людські потоки асоціюються з річковою течією: «На Синій вулиці течія була стрімкішою, ніж біля входу на майданчик... Швидкість руху залежала суто від щільності потоку» [4, с. 81]. Нагромадження звуків передається ампліфікаціями, адже «сотнями голосів бринів натовп» [4, с. 82]. Матеріальний вияв міста оглушує та засліплює, вражає всі органи чуття, відрізняється цілковитою практичністю й націленістю на вдоволення фізичних потреб. Однак тут немає місця для аналізу – переважає інтуїтивне, а почасти й інстинктивне сприймання.

«Інший» простір, Одеса 20-х рр. ХХ ст., зображений прекрасним і культуроцентричним, сповненим романтичним пафосом. Це «втрачений рай», у якому немає місця тваринним інстинктам. «Інша» Одеса естетизується, саме вона є прагненням та ілюзією – Танжером, який існує в декількох вимірах.

Легендарні споруди, які постають свідками минулого (уже названі будинки Лібмана й Русова, ресторація), згадуються здебільшого в ретроспективних уривках (марення Ореста, сценарій про 20-ті рр. ХХ ст. тощо). Це фактично місця пам'яті (термін запроваджений П. Нора), символічні об'єкти, які значною мірою зумовили сучасний образ і характер міста. Водночас персонажі, включно з головним героєм, недбало ставляться до історичних пам'яток Одеси: «Він [Орест] цокнувся пляшкою об ніс холодної жінки. Раптом ніс статуї відколовся від кам'яного обличчя й полетів донизу» [4, с. 146]. Символічна відмова від батьківської історії та власної приналежності до неї – це водночас спроба виробити нові орієнтири, створити новий стереотип Одеси. Для продукування «нової» культури конче необхідно заперечити вже наявну, перетворити її на ґрунт, від якого, зрештою, можна відштовхнутися. Філософськи налаштований Славко бідкається: «Спершу ми мусимо вrostати в українську традицію, яка майже вимерла, задля того, аби заперечити її й прискорити її конання» [4, с. 149–150].

У творі постійно підкреслюється роль Одеси в боротьбі України за незалежність, події національної історії, що підтверджують питому українськість Південної Пальміри, вказують на її законне місце в загальнонаціональному культурно-політичному дискурсі (це доводять численні історичні вставки, а також розлогі примітки, у яких

розкривається не «бандитське» чи «дворянське», а культурне обличчя міста). Через це одеський текст у рецепції Й. Козленка постає нащадком декількох традицій, жодна з яких не дає повноцінне уявлення про реальне місто та видається лише рафінованим міфом про ту чи іншу сторінку його історії.

Однак акцент на героїчному (а то й ганебному) минулому виводить одеський текст на новий семіотичний рівень, додаючи йому глибини й трагічності. Місто з багатою історією, змушене виживати в буремних подіях ХХ ст., перетворюється в народній уяві на анекдотичний бурлесковий простір, у якому все плинне, крім сміху. Як захисний механізм, це явище в українському мистецтві активно розвивається із середини ХVІІ ст. та приховує в собі глибинну й досі не вирішену проблему втрати ідентичності. Й. Козленко вказує на парадоксальне співіснування відкритості іншим культурам та затиснення національної культурної традиції як на ще одну сталу ознаку одеського тексту.

Сучасне місто приховує свою давню велич і трагедію за зовнішньою бездумністю, яскравим мерехтінням нічного життя. Не випадково гротескові стосунки – пародія на справжні почуття – стають його уособленням: погоня за епатажем та екзотичністю поряд із нехтуванням реальністю й неминучим розчаруванням також належать до особливостей одеського тексту.

Висновки. Отже, у романі Й. Козленка «Танжер» одеський міський текст має цілком упізнані риси. Обов'язковими елементами міського простору традиційно стають степ і море, вони мають глибоке символічне значення та постійно романтизуються. Якщо морський простір традиційно асоціюється зі свободою, то домінантою в

сприйнятті степу є відтінок боротьби, а через це – тривоги, самотності, неможливості вплинути на власне життя.

Важливий аспект творення одеського тексту – увага до його історії та ролі у творенні української державності. З одного боку, це транзитне місто (зокрема, з огляду на події 20-х рр. ХХ ст.), а з іншого – глибоко трагічне, оскільки лише формує власний, а не нав'язаний зовні голос. Такий погляд на Одесу незвичний, проте спроба розкриття психології цього оманливо безтурботного топосу не змінює й притаманні йому зовнішні характеристики: гамірність, багатолюдність, постійний рух і комунікацію. Проте йдеться про природність цього руху як питомої ознаки живого міста. Бачимо, що кожен елемент образу Одеси стереотипно звичний (чи то море, чи то степ, чи то базар, чи то Дерибасівська вулиця), однак водночас набуває інтимного значення, кожен пов'язаний із тривалим культурно-історичним контекстом та введений у текст як самостійна одиниця.

Автор у творі докладно описує міські локуси, які відвідує головний герой, однак наголошує насамперед на історичному значенні міста, його багатій традиції, зокрема й літературній. Попри романтичність, авантюризм, властиві одеському тексту загалом (ідеться про численний пласт творів від сонетів А. Міцкевича й оповідань Й. Бабеля до романів Ю. Яновського та сучасних авторів), Й. Козленко спрямовує увагу на інертність «веселого міста», на відчуття безвихідності та бездуховності, яке пронизує творчі пошуки культурної еліти. У такий спосіб відбувається трансформація одеського міського тексту, включення його в загальноукраїнський культурний контекст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калитенко Т. Де Одеса, а де Танжер? Новий роман Йвана Козленка. *Комора* : вебсайт. 2017. URL: <https://komorabooks.com/de-odesa-a-de-tanzher-novuj-roman-jvana-kozlenka/> (дата звернення: 05.01.2022).
2. Улюра Г. «Танжер»: полювання у заповіднику. *LB.ua* : вебсайт. 2017. URL: https://lb.ua/culture/2017/08/12/373787_tanzher_polyuvannya_zapovidniku.html (дата звернення: 04.04.2022).
3. Монолатій І. Одеса як мнемонічний символ. *Монолатій І. Від Донецька до Перемишля. Як сучасна література «пам'ятає» українські міста*. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2019. С. 31–42.
4. Козленко Й. Танжер : роман. Київ : ВД «Комора», 2017. 252 с.

REFERENCES

1. Kalytenko, T. (2017). De Odesa, a de Tanzher? Novyi roman Yvana Kozlenka [Where is Odesa, and where is Tangier? A new novel by Yvan Kozlenko]. *Komora: vebsait – Pantry: website*. Retrieved from: <https://komorabooks.com/de-odesa-a-de-tanzher-novuj-roman-jvana-kozlenka/> [in Ukrainian].
2. Uliura, H. (2017). “Tanzher”: poliuvannia u zapovidnyku [“Tanzher”: hunting in the reserve]. *LB.ua: vebsait – LB.ua: website*. Retrieved from: https://lb.ua/culture/2017/08/12/373787_tanzher_polyuvannya_zapovidniku.html [in Ukrainian].
3. Monolatii, I. (2019). Odesa yak mnemonichniy symvol [Odesa as a mnemonic symbol]. *Vid Donetska do Peremyshlia. Yak suchasna literatura “pamiataie” ukrainski mista [From Donetsk to Przemyśl. How modern literature “remembers” Ukrainian cities]* / ed. by I. Monolatii. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, pp. 31–42 [in Ukrainian].
4. Kozlenko, Y. (2017). *Tanzher: roman [Tanzher: novel]*. Kyiv : VD “Komora”, 252 p. [in Ukrainian].

УДК 821.161.2:316.485.26»2022»
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-14>

ЗАМОВЛЯННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ЧАСІВ ГЕНОЦИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Поліщук О. Б.

*кандидат філологічних наук, учений секретар
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
вул. Михайла Грушевського, 4, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-0621-9321
olena.polishchuk.37@gmail.com*

Ключові слова: Україна, війна, замовляння, колискова, відьма, прокляття, ворог.

У статті розглянуто поетичні твори – «замовляння ворога», «колискові для ворога», а також окремі роботи сучасних художників, що у них українські митці відреагували на повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Здійснено спробу охарактеризувати мовну та образну специфіку, зокрема символіку, а також з'ясувати практичну та художню функції новітніх замовляльно-закликальних текстів.

Авторка статті звертає увагу на мистецькі твори (поезії, музичні композиції та інші), які здобувають особливу популярність на самих початках повномасштабної війни Росії проти України. Розвідка прояснює природу цієї масової популярності, випрозорює терапевтичну роль сучасного мистецтва війни. У статті доведено, що твори нового мистецтва протистояння відіграють важливу функцію психологічної підтримки з перших тижнів повномасштабного вторгнення.

У роботі приділено увагу поезії Людмили Горової «Сію тобі в очі, сію проти ночі...» (поетичний твір; музична композиція у виконанні гурту «Angy Kreйда»), поезіям Наталки Маринчак (замовляння, колискові), мистецьким роботам українських художників Костянтина Зоркіна (скульптура, інсталяція), Максима Паленка (малюнок, карикатура) та ін. Доведено, що символіка сучасних поезій – замовлянь, колискових для ворога (жанрово близьких між собою) виростає на простій, відкритій фольклорній образності, народнопоетичній символіці. У аналізованих текстах спостережено чітку поляризацію, кардинальне протиставлення українського та російського як відповідно: добра/зла, світла/темряви, життя/смерті. У студії приділено увагу образу відьми, доведено його синонімічний зв'язок із життєствердними образами жінки-захисниці, українки-матері, підкреслено непов'язаність із семантикою образу відьми-руйнівниці, закоріненим у низьку народну демонологію. У статті спостережено зокрема прагматичну функцію сучасного терапевтичного мистецького слова як дії, що у ній відлунує первісна, праісторична функція ритуалу.

INCANTATION OF THE ENEMY IN UKRAINIAN ART DURING THE GENOCIDAL WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE

Polishchuk O. B.

Candidate of Philological Sciences, Scientific Secretary

Taras Shevchenko Institute of Literature

of National Academy of Sciences of Ukraine

Mykhailo Hrushevskyyi str., 4, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-0621-9321

olena.polishchuk.37@gmail.com

Key words: *Ukraine, war, incantation, lullaby, witch, curse, enemy.*

The article examines specific pieces of poetry – “incantation of the enemy”, “lullabies for the enemy”, as well as particular artworks by contemporary artists, in which Ukrainian author respond to the full-scale invasion of the Russian aggressor in Ukraine. An attempt was made to characterise the poetics, in particular symbolism, as well as to reveal practical and artistic functions of the contemporary incantatory texts.

The author of the article focuses on the works (poetry, musical compositions, etc.) that have been gaining especial popularity since the very beginning of Russia’s full-scale war against Ukraine. The research clarifies the nature of such mass popularity and reveals the therapeutic role of contemporary wartime creativity. The article proves that works of the new confrontation art have been fulfilling the important function of psychological support since the first weeks of the full-scale invasion.

The attention is dedicated to Lyudmila Horova’s work “Sowing in your eyes, sowing against the night” (a piece of poetry; a musical composition performed by the band “Angy Kreyda”), Natalia Marynychak’s poetry (incantations, lullabies), art works by Ukrainian artists Kostyantyn Zorkin (sculpture, installation) and Maksym Palenko (visual artworks: painting, caricature).

It is demonstrated that the symbolism of contemporary zamovliannia-poetry (poetic incantations) and lullabies for the enemy, which are two similar genres, stems from simple and transparent folklore imagery, from Ukrainian folklore symbolism. The analysed texts reveal clear and polar opposition of Ukrainian and Russian as, respectively, good/evil, light/darkness, life/death. The article looks into the image of the witch, proving its connection with the life-affirming images of the woman-defender, Ukrainian mother. At the same time, this image is not related with the one of the witch-destroyer, rooted in folk demonology.

It is stated in the article that contemporary poetry of spell and incantation features “formulaic structure” that contains the same elements as in ancient folk genres of spells and curses. The latest “incantations of the enemy”, “lullabies for the enemy” are characterised by wishes and comparisons, appeals or requests (either to the forces of nature or to certain supernatural power). Almost all of them contain a significant final element – a “closure” phrase, or, as in the case of works of sculpture and visual texts, – an image of “closure”.

The study highlights that the incantatory texts of contemporary confrontation art – therapeutic, curative – are an echo of primitive ritual practices of protecting the psyche from destructive evil. Similar to the ancient formulaic structures of incantations, today’s spontaneous texts, which appeared in the extreme conditions of shock and threat, are distinguished by their simplicity. Based on cultural archetypes and folklore symbolism, contemporary spells, lullabies, curses of the enemy are aimed at a symbolic action – the destruction of the foe. The newest “protective” texts internalise deep archaic belief in the power of the word. Similar to the ritual and practical actions of our ancestors, who did not “negotiate” with the plague, but destroyed and burned it, today’s “lullabies for the enemy”, “incantations of the enemy” call to clearly name, counteract / destroy the disease: the ulcer, the plague, the cancer which Putin’s Russia has become for the whole world.

Постановка проблеми. Перші місяці повномасштабного вторгнення Росії в Україну стали для українського суспільства за силою горя, болю, втрат психологічно найважчими. Після звільнення Київщини почали виходити на яв злодіяння росіян, вчинені у Бучі, Ірпені, інших численних містах і селах. Факти катувань висвітлювалися очевидцями, оприлюднювалися у репортажах українських фотокореспондентів, журналістів. Реакції у соцмережах посвідчили загальний суспільний шок і межове заціпеніння українців: горе не дозволяло дихати, неможливо було навіть плакати чи проговорити свій біль, гнів, було замало всіх відомих досі слів, аби передати свої почуття.

На цій хвилі з'явилися тексти нового мистецтва протистояння, які відіграють важливу функцію психологічної підтримки з перших тижнів повномасштабного вторгнення. У лаконічних, містких, влучно-образних інтернет-мемах, гаслах, слоганах, у поезіях чи музичних текстах українці сміються над ворогом, висловлюють свій гнів чи свідчать про всенародну єдність. Так окреслюються, а по тому швидко множаться в різний спосіб образи-знаки опору, героїзму, нескореності: котик з Бородянки, півник, шафка, паляниця, насіння соняшника, конотопська відьма, бавовна та бавовнятко, пес Патрон, «русській военний корабль, іді...», «Доброго вечора, ми з України!», «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже!» – це лише деякі з упізнаних знаків культури протистояння.

Наукові заходи, конференції, форуми, які після 24 лютого 2022 року висвітлюють питання місця і ролі мистецтва для українського суспільства в екстремальних обставинах повномасштабного вторгнення, свідчать про вагоме значення «культурного фронту». Мистецтво, яке твориться тут і зараз, є своєрідним літописом війни, адже фіксує злочини ворога для історії, наступних поколінь, а також свідчить про сильну Україну, про наш цивілізаційний вибір. **Метою** цієї студії, яка бере до уваги актуальний мистецький матеріал, зокрема той, який здобув особливу популярність і масову прихильність українського суспільства на самих початках повномасштабної війни Росії проти України, є випрозорення деяких особливостей, ролі та окремих функцій сучасного мистецтва війни, насамперед мистецтва поетичного слова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підтримуючу, терапевтичну функцію виконують нині новітні замовляння ворога. Як-от вірш Людмили Горової «Сію тобі в очі, сію проти ночі...» («Враже»), який здобув масову популярність у виконанні музичного гурту «Angy Kreyda». На самих початках Великої війни текст звучав суголосно загальноукраїнському гніву, озвучив у найболючішу мить суспільну потребу відплати ворогу. У соцмережах серед українських користувачів твір

поширився миттєво, його популярність не згасає. Слова «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» вже стали частиною масової культури. Суспільна необхідність у подібному зцілюючому замовлянні спричинила спонтанну появу і своєрідного психологічно підтримуючого «мерчу»: поезія Людмили Горової лягла в основу волонтерського календаря, текст уже здобувся на власні стилізації, а також варіації-гасла на кшталт «Буде тобі, враже, як Залужний скаже!». Загальноупізнані слова «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» щедро використовують художники як підпис до авторських ілюстрацій – патріотичних зображень, послуговуються ним і виробники в оздобленні одягу.

З іншою силою звучало прокляття ворогу, що його проговорила-виспівала ще у 2019 році у «Колисковій для ворога» Анастасія Шевченко (Стасік), а слова «Ти ж хотів землі цієї, тож тепер змішайся з нею» не лише утвердилися як популярний слоган, а й здобулися на нову рецепцію.

Вага слів, які відбивають загальнонаціональну силу злості, гніву, потребу справедливої відплати окупанту, виростає на прозорій, народнопоетичній символіці, відкритій образності, а також на універсальній символіці протистояння добра і зла. Сучасні замовляння та колискові для ворога кардинально поляризують українське і російське в космогонічній системі протистояння базових всесвітніх сил, як, відповідно, світло – темряву, життя – смерть, добро – зло.

Це, зокрема, чітко проявлено у поезії Людмили Горової:

Сію тобі в очі, сію проти ночі.
 Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже.
 Скільки в святу землю впало зерен жита –
 Стільки разів буде тебе, враже, вбито.
 Скільки, враже, півень вночі кукуріка –
 Стільки днів у тебе доживати віка.
 Богові – Боже. Ворогу – вороже.
 Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже.
 Скільки зробиш, враже, кроків по Україні –
 Стільки твого ляже роду в домовині.
 Стане на півсвіту чорного пристріту,
 Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже.
 Писанку розпишу, люльку заколишу,
 Матір твою, враже, без дітей залишу,
 Батька твого, враже, смертю заспокою,
 Жінку твою, враже, висушу ганьбою.
 Богові – Боже. Ворогу – вороже
 Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже [2].

У фразі, яка поляризує добро та зло: «Бого ві – Боже / ворогу – вороже», ворог-росіянин займає чітко протилежну Богові сторону. Ворогу належить лише смерть, фізичне зникнення. Як і всьому його роду.

Вітаїстична образність маркує світлий бік, а життєствердна сторона проявлена у жіночому

«дереві роду»: постатях української жінки, матері, дружини, доньки, дівчини, дитини. У ритуальній дії їхня сила наповнена семантикою «живої» образності: «зерен жита», «писанки», дитячої «люльки».

Відьма зокрема у творі Людмили Горової ні в який спосіб не пов'язана із тінню, із темною стороною лихих сил, із «відьмою» як руйнівницею, що прагне заподіяти шкоди заради самої шкоди – з образом, закоріненим у низьку народну демонологію. Володимир Гнатюк у своїх етнографічних дослідженнях народної міфології на самих початках ХХ століття спостерігає причини переслідування народом відьом і чарівників як «істот з надлюдською силою» [7, с. 229], котрі передусім «могли шкодити добробуту», та підкреслює, що «Се переконане опирало ся на вірі в реальну силу чарів, як і у всяку иншу силу, що могла викликати реальні наслідки. Така віра удержувала ся між народом постійно...» [8, с. 5]. Різниця між ustalеним у народній традиції поглядом на відьму як служницю темних сил та образом, який підтримано українським суспільством у час війни ХХІ століття – кардинальна. Зокрема, у поезії Людмили Горової відьма пов'язана із життєверним, світлим жіночим началом, із образами захисниці, а також матері, яка прагне вберегти дітей від загибелі, чи беззбройної дівчини, яка шукає сили, аби оборонитися від згвалтування.

Відьма у тексті «Враже» втілює жінку-захисницю, яка закликає та збирає на дієву боротьбу сили жіночого роду, могутність предків свого народу, духовні світлі сили української землі.

Загублені життя усіх невинно вбитих росіянами українців вимагають справедливого покарання злочинців. У замовлянні Людмили Горової така швидка кара виливається у «символічну» (практичну) здатність жінки не лише проклясти вбивцю, а приректи його на страждання, від яких спокою немає навіть після смерті. Смерть для ворога вготована страшна, та й після неї ката чекає не звільнення, а перехід у вічне страждання. Ритміка повторів, множинності ритуальної дії утворює вираз, «замикає» і стверджує, зміцнює результат. Замовляння стоїть на прадавній вірі у силу слова, слова як реального вчинку.

Варто зауважити, що в нинішній культурі українського спротиву актуалізується героїка української народної казки – як архаїчно-древня, закорінена у дохристиянські часи, так і водночас живлена християнським світовідчуттям. Архетипна ж символіка давньоукраїнської казки, загадки, замовляння, коліскової нині відсилає нас у часи, коли території прапрадавньої України так само боронилися від диких ворожих вторгнень.

Потреба захиститися замовляннями ворога від дикунських злодіянь Росії повертає нас до

первісних духовних практик наших пращурів, які намагалися віднайти «символічні» способи захисту від руйнівних сил, на які не могли впливати прямо. Хіба нинішні поетичні практики замовлянь не відбивають у собі ті «старання людства», подібні до праісторичних, що їх окреслив К.-Г. Юнг, як такі, що тисячоліття тому були спрямовані на зміцнення та захист свідомості, психіки? «Цій меті служили обряди, “representations collectives”, догми: вони були дамбами і мурами, спорудженими супроти небезпек несвідомого, “perils of the soul”. Тому примітивний ритуал складається з вигнання духів, звільнення від чар, запобігання недобрим знаменням, викуплення, очищення і аналогічного, тобто магічного, впливу задля корисного перебігу подій» [1, с. 36].

Замовляння ворога, подібні у своїй простоті, прозорості до первісних колективних символічних обрядів, нині виконують базову функцію психологічного і психічного захисту, терапевтують [2].

У своєму виступі на Львівському книжковому форумі (жовтень, 2022) про «Мову війни» український культуролог, письменник, науковець та воїн ЗСУ Олександр Михед зауважив: «Мова війни – це потік мовлення, у якому говорить травма. Травма не може мовчати. Мова війни – це про повернення до найпростіших засобів комунікації» [3]. Мова мистецтва так само виконує нині базові, часом дуже практичні функції.

«Зазвичай я не пишу так просто» сказала у своєму виступі на інтернет-форумі «Музи не мовчать!» [4] Наталка Маринчак, коментуючи свій твір «Коліскова ворогові». Цей твір, написаний у березні 2022 р., серед поезій Наталки Маринчак зайняв окрему нішу. Творчості поетки характерна яскрава індивідуальність, густа змістовна образність, розкішна глибока символіка, яка постає великою мірою на особистісному досвіді. «Коліскова ворогові» стала винятком, інтуїтивно народженим текстом у мить, коли душа потребувала говорити прадавньою генетичною мовою простих символів-кодів:

Вороже вороже закривай очки
 вороже вороже не доживи ночки
 вороже вороже хай матір чекає
 вороже вороже і правди не знає
 баю бай баю бай
 баю бай баю бай
 баю бай баю бай
 баю баю баю бай
 вороже вороже засинай навечно
 вороже вороже тебе смерть кличе
 кличе ой кличе кличе та й гукає
 вороже вороже там смерть чекає
 баю бай баю бай

баю бай баю бай
 баю бай баю бай
 баю баю баю бай
 чекала чекала та й дочекалась
 ворожа доріженька та й обірвалась [4].

Володимир Антонович у дослідженні юридично задокументованих судових свідчень про чари в Україні XVIII–XIX століть зауважував: «Загалом смертоносну силу приписувано прокляття, особливо коли його повторювано уперто і часто» [5, с. 78]. Циклічність, повторення слів, фраз, зокрема дієслів наказового способу «закривай *очки*», «не доживи», «засинай *навічно*» в цьому творі свідчать, що із «колискової» це творче слово переросло у спрямоване на реальну дію, на фактичний результат прокляття. Слова-замикання, якими завершено текст і які у замовлянні традиційно носять найважливіший смисл, – це слова-дія, остаточний підсумок, звершена подія: «ворожа доріженька та й обірвалась».

Творчість Наталки Маринчак – це тонка, глибинна своєю образністю, ніжна та водночас сильна, довірлива, прониклива поезія. Ліричність, мелодійна ритміка її творів дозволяє проговорювати їх як саундпоезії, виконувати під музичний супровід. Наповнена лагідними, ніжними пестливими словами, словами любові, м'якими інтонаціями творчість цієї поетки презентує оригінальне явище авторських замовлянь, колискових XXI століття. Після 24 лютого 2022 року ця творчість, як і серця мільйонів українців, пронизано гострим болем, але водночас силою і стійкістю:

...
 наші вишивки
 наче насічки червоні на білому тілі
 наче рани посічені склом
 уламками залізнички
 шматками бетону
 ось тут бачиш пташечка є
 червона
 це мені прилетіло
 і пам'ятає про це моя прабабця
 ось тут чорна риска
 довга така боріздка
 чорного опіку чорної посівної
 чорної туги моєї прапращурки

за мою тугу
 а отут каже моє коріння
 над червоним посіченим
 над чорним обпеченим
 як над тілом понівеченим і вбитим
 висадимо найкращі
 найболючіші квіти
 і я опираюсь недовго
 беру до рук нитку і голку
 і вишиваю

ось земля моя
 ось довга моя дорога
 ось пагорб у квітах
 ось вода якої треба було не згубити
 ось талий сніг який ми пили
 ось вогонь який дав нам жити
 ось кров моя
 долилась до старого світу
 ось тіло моє
 схилилось

Господи
 я буду й надалі
 вишивати
 всі болі мого народу
 проживати
 на цю нитку ми всі нанизані
 ось слід червоний моєї нескореності
 ось слід чорний моєї сили
 і всі мої переможні квіти
 що зможуть і землю і серце вкрити
 ніжними пелюстками
 тонкими пагонами гнучкими стеблами
 прозорими покривалами
 міцними ребрами
 (6 квітня 2022) [9].

За день до поезії «...наші вишивки наче насічки червоні на білому тілі» на фейсбук-сторінці Наталки Маринчак з'явився її твір 2020 року, присвячений жінкам роду. Розмова, звертання до них були потребою знову проговорити написане раніше. Рід постає опорою, жінки творять коло захисту, сховку, турботи. Пам'ять поколінь, родини, досвідів, прожитих раніше виструнчується у неперервний, суцільний зв'язок життя, який предметно є з тобою тут і зараз, який не зникав ніколи.

У поезії «...наші вишивки наче насічки червоні на білому тілі» неперервність життя – і в тонкій, болючій «нитці», яка пов'язує людину сьогоднішню зі світом, це також зв'язок людина-природа, людина-рід, народ, людина – її тіло, людина – її культура як генетичний код вишивки у крові. Це повторюваність горя у попередніх досвідах, повторюваність травми, яка звучить одним болем одного тіла у різних людях: я – це і моя прабабця, прапращурка. У попередніх досвідах – досвід нинішній, і навспак. Глибинна метафорика поезій Наталки Маринчак співмірна з кодом, генетичною мовою, записом культурної пам'яті, захованій у нашому ДНК. У візерунку цієї живої вишивки слів, вишивки з крові, болю, пам'яті досвідів, горя й любові, сучасне існує поряд з живими пращурами. Попередні покоління не минулі, вони реально присутні, надають живу силу тут і зараз: «ось кров моя долилась до старого світу», «на цю нитку ми всі нанизані».

У поезій Наталки Маринчак утверджено багатомірний гармонійний зв'язок людини зі світом. Це ключ до розуміння її творів: поезії розкривають нерозривний зв'язок людини, зрощення, закоріненість, злиття як з живою природою, так і світом, твореним людиною. Як-от у поезії «наші вишивки...» вишивка – ідентифікатор українського народу, культури, символічно зрощена з тілом і навколишнім живим світом. У цій єдності Україна-я-світ загалом пульсує творчість Наталки Маринчак.

«Пишу колискові ворогу, не одну уже склала <...> Присипаймо воріженьків. Ця магія – вона звільняє від внутрішньої руйнуючої сили: відправила зло до зла і сидиш хороша» [6] – в одному зі своїх інтерв'ю говорить про свої «колискові ворогу» Наталка Маринчак.

У поезії-замовлянні «мої будинки й мої слобожанські хати...» слова любові, поваги до своєї землі, турботи до рідного світу (адже «Ми націлені на перемогу більше, ніж на шкоду ворогу» [6]) у природний спосіб перетікають у слова, які виштовхують ворога з трепетно дорогої, тендітної та вразливої землі, виштовхують ворога-вбивцю.

...

мої будинки й мої слобожанські хати
в цій війні оголюють свої хребти
дістають із глибин своїх ребра
стоять і похитуються від вітру неначе стебла
кожен дім мій кожна хата моя
в кожній сходила і лягала зоря
кожен камінчик і кожна моя порошокина
я їх заговорюю ніби це хвора дитинка
ось дивись уночі над тобою зійшли зорі
вітер вимітає з усіх майданів і площ горе
місяць осяє все своїм світлом
смуга загоїться й стане знов злітна
слухай вдень кожен шелест і як росте збіжжя
слухай як трава обирає напрямом на роздо-
ріжжі

слухай птахів слухай як всесвіт співає
тільки ти можеш чути це інші про це не зна-
ють <...>.

Потужні архетипи формують художню тканину цього поетичного твору. Жива природа і жива частка її – людина, облаштований теплий світ дому так само живий. Ці космоси перетікають один в інший, витворюючи потрібні метаморфози. Персоніфікується, стає живим космосом дім, він має зболене тіло, кістки, має власні космічні світила, а камінчики зруйнованого дому потребують захисту і піклування, тож їх огорнуто турботою авторки, наче хворих дітей. Це заспокійливе замовляння спершу заколисує, загоює, зцілює поруйнований, вражений світ. І кожна часточка цього світу знає ким її вражено, знає хто її «враже»:

<...>

кожен камінчик і кожен хребет і кожне реберце
кісткою в горлі ворогу відіб'ється
кісткою в горлі гірким полином сухою землею
навіть вона не захоче щоб ворог мішався з нею
навіть земля не прийматиме ваше тління
згине кожного хто ступив на неї насіння
згине розвіється розітрється розмажеться
страшною бувальщиною-казкою розкажеться
нічними жахами темними вікнами нічними
примарами

смерть являтиметься і на землі і попід хмарами
смерть приходиме пастися й їсти
ворог не знатиме чи лягти чи сісти
хоч сиди хоч біжи хоч лети хоч лежи
для смерті немає межі
кожна сльозинка моєї землі моєї дитинки
цвяхом лягатиме ворогу в домовинку
обухом по голові страшними ранами
хрипами гортанними
зникни з моєї землі згинь з неї вийди
не знай нічого в житті своїм окрім біди
не знай нікого в своїм житті окрім зради
не знай навіть легкої смерті й чого заради
вона станеться вона відбудеться і прийде
хай все життя твоє крізь око вийме
крізь око що не вміло красу зобачити
страчай їх всіх жодного не жаль страчай
страчай за мої сльози мої будинки й мої хати
страчай повільно вони не гідні легко з землі іти
(22 квітня 2022) [9].

Зболене, лагідне замовляння-зцілення перетікає у прокляття. Потужні фольклорні образи поезії «мої будинки й мої слобожанські хати...» транслюють усвідомлене прокляття, мета якого – стерти, виштовхнути навіки звіра / ворога. Це замовляння наказове, закликає до конкретної дії: «зникни» «згинь», «вийди», «не знай нічого окрім біди», «зради» «не знай навіть легкої смерті й чого заради». Образ смерті так само антропоморфний, як інші образи живого навколишнього світу. Смерть так само діє, однак отримує дозвіл покарати ворога: «страчай повільно вони не гідні легко з землі іти». Ворога у творчості Наталки Маринчак розлюднено. Він сприймається як хвороба, як стихійне лихо, як чужорідне тіло навіть для землі, яка відштовхує його: «навіть земля не прийматиме ваше тління», «навіть вона не захоче щоб ворог мішався з нею». Важливо для міфопоетичної структури замовляння те, що дія спрямована не всередину, не транслює саморуйнівної ненависті. Дія спрямована на заперечення ворога, на знищення його, виштовхування як об'єкта, який несе тільки смерть.

Відомий харківський художник, скульптор, графік, майстер перформансу, ленд-арту Костянтин Зоркін у перші місяці після повномасштаб-

ного вторгнення, окрім інших мистецьких творів, які символічно-ритуально пропрацюють біль, гнів, створив «маску ганьби» для ворога. Як посвідчив сам майстер під час виступу на інтернет-форумі «Музи не мовчать!», цей образ бере свої початки з часів Середньовіччя: «маскою ганьби» карали злодіїв [4]. Для художника подібна робота стала вирішенням питання трансформації агресії в роботу, яка би з позиції переможця, не жертви, надавала би шаманської сили. Створена митцем «маска ганьби» дозволяє матеріалізувати гнів, біль, страждання у предметно-символічне покарання ворога. Маска замикає голову вбивці всередині себе навечно, вона ніколи не знімається. Залізна квітка проростає залізним корінням у горло ворогу, на потилицю націлена гігантська сколопендра, вуха ворога гризуть черепи тварин, очі видзьобують птахи. Світ рослин, комах, тварин навіть постмортально об'єднується зі світом людей у діях, спрямованих на знищення злочинця. Так само, як колискові, замовляння, ця мистецька робота вибудована на повторенні дії («заціклена»), замкнута. Залізна маска – ритуальний акт мистецтва, націлений на практичну дію. Процес покарання замкнутий і неперервно вічний. Цікаво те, що манекеном для цієї маски митець використав дерев'яне погруддя, голову, яка умовно повторює плакатний образ радянської «ідеальної» людини. В такий спосіб «маска ганьби» пов'язує покарання ворога за злочини ХХІ століття з потребою відплатити Росії за зло, заподіяне Україні у попередні епохи.

Для сучасної замовляльно-заклинальної ритуальної творчості, яка віддалена від первісних, базових захисних текстів тисячолітньою історією та сучасними авторськими досвідами, спонтанно-інтуїтивно властиві «формульна побудова» й ті ж структурні елементи, які характеризують архаїчні ритуальні тексти. Практично всі вони містять побажання та порівняння, звертання чи прохання (до сил природи, до вищої сили чи надприродної). Майже всі вони мають важливий прикінцевий елемент – завершуються словами-фразою «замикання» чи, як у випадку творів скульптури, візуальних текстів – образом «замикання».

Художник Максим Паленко, який у своїх роботах для зображення ворога часто використовує образи матеріально-тілесного низу, обценну лексику, створює подібну «маску ганьби» для

нинішнього президента Росії. В одній з його робіт голову злочинця вміщено у «маску» – залізний кавун, замкнутий на ланцюг та нашійник. У цій карикатурі ворога символічно покарано зокрема за розтерзану, скалічену Херсонщину. У численних роботах карикатуриста окупантам висловлено єдине побажання – побажання смерті. Символічною зброєю для знищення ката стають різні образи національної культури (писанка, вишивка). У роботі Максима Паленка, яку можна назвати «Не я б'ю, верба б'є» (17.04.22) [10] російський президент починає шлях крізь стрій українців, котрі уже на початку тої дороги до крові відшмагали злочинця вербовим гіллям, накресливши на спині літеру «Z». Лікувальний контагіозний обряд замовляння-биття «Вербової неділі» (на щастя, на здоров'я) тут переростає у смертельне покарання. Шпіцрутени-вербові гілки для імперського вбивці підсилюють карикатуру інтелектуальним натяком, культурно-історичною алюзією.

Висновки. Замовляльно-закликальні тексти сучасного мистецтва протистояння – терапевтичні, лікувальні – є відлунням первісних, базових ритуальних практик захисту психіки від руйнівного зла. Подібно до перших формульних структур замовлянь, сучасні спонтанні тексти, які з'явилися у граничних станах потрясіння й загрози, відрізняються простотою. Вибудовані на культурних архетипах, на фольклорній символіці сучасні замовляння, колискові, прокляття ворогу спрямовані, як і століття тому, на «магічну» (практичну) дію – знищення вбивці, ворога, ката. Новітні «захисні» тексти виростають на глибинній архаїчній вірі у дію слова, як і на впевненості у достеменній силі того, хто їх промовляє. Тож для українського суспільства вони набувають дієвого терапевтичного значення. За допомогою новітніх замовлянь українська людина може реагувати на зло не у гніві, саморуйнівній, деструктивній ненависті, а відсторонено: бачити ворога як стихію руйнування, хворобу, чуму, як сторонню силу, яку необхідно перемогти передусім заради того, аби вижити. Подібно до ритуально-практичних дій наших пращурів, які не домовлялися з чумою, а знищували, спалювали її, сучасні «колискові для ворога», «замовляння ворога» закликають чітко називати, протидіяти / руйнувати хворобу: виразку, чуму, що нею для всього світу стала путінська Росія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме / переклала з нім. Катерина Котюк. Львів, 2018. 608 с.
2. Вірш «Враже» був написаний у «чорний» день як терапевтичний – Людмила Горова. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynyy-marafon/virsh-vrazhe-bulo-napysanyu-uchornyyu-den-iak-terapevtychnyy-liudmyla-horova>
3. Олександр Михед. Мова війни. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iq2acnFyKXU>

4. Науково-мистецький форум «Музи не мовчать!». Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 23.06.2022, День 3. URL: https://www.youtube.com/watch?v=UIEBF_GKiFQ&t=11060s
5. Володимир Антонович. Чари на Україні / пер. В. Гнатюк. Львів : З друк. НТШ. 1905. 78 с.
6. Наталка Маринчак: «Як кожна порядна відьма, я маю бути в спокої». *Kyiv Daily*. 8 квітня, 2022. Інтерв'ю взяла Ганна Улюра. URL: <https://kyivdaily.com.ua/natalka-marynchak>
7. Володимир Гнатюк. Нарис української міфології. Львів, 2000. 263 с.
8. Володимир Гнатюк. Купанє й паленє відьм у Галичині. Бібліотечний фонд Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. 1902. 24 с.
9. Наталка Маринчак. URL: <https://uk-ua.facebook.com/vetra.smi/>
10. Maksym Palenko. URL: <https://www.facebook.com/max.palenko/>

REFERENCES

1. Yunh K.-H. (2018). *Arkhetypy i kolektivne nesvidome* (K. Kotyuk, Trans.) [The Archetypes and the Collective Unconscious] Lviv: Vydavnytstvo "Astroliabiia" P. 36.
2. Horova, L. (n.d.). *Virsh «Vrazhe» bulo napysano u «chornyi» den yak terapevtychnyi* [The poem "Enemy" was written on a rainy day as a therapeutic one]. Retrieved from: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynyy-marafon/virsh-vrazhe-bulo-napysanyy-u-chornyy-den-iaak-terapevtychnyy-liudmyla-horova>
3. Mykhed, O. (n.d.). *Mova viiny* [The language of war]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=iq2acnFyKXU>
4. *Naukovo-mystetskyi forum «Muzy ne movchat!»*. *Instytut literatury im. T.H. Shevchenka NAN Ukrainy, 23.06.2022. Den 3* [Scientific and artistic forum "Muses are not silent!", Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, 23.06.2022. Day 3]. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=UIEBF_GKiFQ&t=11060s
5. Antonovych, V. (1905). *Chary na Ukraini* (V. Hnatiuk, Trans.) [Magic in Ukraine]. Lviv: Z druk. NTSH.
6. *Natalka Marynchak: «Iak kozhna poriadna vidma, ya maiu buty v spokoii»* (H. Uliura, Interviewer) [Natalka Marynchak: "Like every decent witch, I must be calm"] (2022, April 8). *Kyiv Daily*. Retrieved from: <https://kyivdaily.com.ua/natalka-marynchak>
7. Volodymyr Hnatiuk. (2000). *Narys ukrayinskoyi mifolohiyi*. Lviv, 263 p.
8. Volodymyr Hnatiuk. (1902). *Kupanye i palenye vidm u Halychyni*. [Archive library fund of the Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine]. 24 p.
9. Natalka Marynchak. Retrieved from: <https://uk-ua.facebook.com/vetra.smi/>
10. Maksym Palenko. Retrieved from: <https://www.facebook.com/max.palenko/>

УДК 821.111-225.09 Неш
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-15>

ІТАЛІЯ ТА ІТАЛІЙЦІ В РЕЦЕПЦІІ АНГЛІЙСЬКОГО РЕНЕСАНСНОГО САТИРИКА ТОМАСА НЕША: СПЕЦИФІКА АВТОРСЬКОЇ ІМАГОПОЗИЦІЇ

Торкут Н. М.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри німецької філології, перекладу та світової літератури
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0002-8905-6769
nataliya.torkut@gmail.com*

Федоряка Л. Д.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу і слов'янської філології
Криворізький державний педагогічний університет
просп. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, Україна
orcid.org/0000-0003-0987-9544
fedoryaka.lyudmila@gmail.com*

Ключові слова: *Томас Неш, імагопозиція, Італія, соціальний вимір, психологічний аспект, інформаційний формат, памфлети, роман «Нещасливий мандрівник».*

У статті розглянуто специфіку імагопозиції англійського ренесансного сатирика Томаса Неша (1567–1601?) щодо Італії. Використовуючи теоретико-методологічний досвід учених-імагологів, автори статті визначають соціальний, психологічний та інформаційний виміри, які детермінують рецепцію Італії та італійців у творчому доробку письменника. У розвідці продемонстровано, що релігійно-політичні і морально-етичні особливості позиції Т. Неша щодо Італії були зумовлені такими чинниками, як стійкі протестантські переконання, враження від перекладів італійської літератури, навчання у Сент-Джонс коледжі, поїздка до Італії, а також загальна суспільна атмосфера в елизаветинському соціумі, де італоманія сусідить з гострою критикою католицизму. Аналітичне прочитання сатирично забарвлених фрагментів памфлетних творів письменника, у яких засуджуються морально-етичні вади і ментальні установки італійців, дає підстави кваліфікувати психологічний вимір імагопозиції Неша як емоційно-забарвлений і суб'єктивно тенденційний. Інформаційний вимір імагопозиції Т. Неша сформований його лектурою та суспільними дискусіями елизаветинців щодо користі італійського досвіду для представників англійського соціуму. Імагопозиція Томаса Неша зумовлена чіткою приналежністю до англійства, що породжувало гостре неприйняття моральних приписів католицизму, а також його письменницьким амплуа. Як літератур-сатирик він приділяє значну увагу критиці італійського стилю життя, при цьому іпостась мандрівника виявляється в його творах менш значимою, ніж іпостась сатирика-моралізатора.

THE ENGLISH RENAISSANCE SATIRIST THOMAS NASHE'S VIEWS ON ITALY AND ITALIANS: SPECIFICITY OF THE AUTHOR'S IMAGOPOSITION

Torkut N. M.

*Doctor of Philology, Professor,
Professor at the Department of German Philology, Translation
and World Literature
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0002-8905-6769
nataliya.torkut@gmail.com*

Fedoriaka L. D.

*Ph.D. in Philology,
Associate Professor at the Department of Translation and Slavic Philology
Kryvyi Rih State Pedagogical University
Gagarin Ave., 54, Kryvyi Rih, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0987-9544
fedoryaka.lyudmila@gmail.com*

Key words: *Thomas Nashe, imago position, Italy, social aspect, psychological context, informational format, pamphlet, novel "The Unfortunate Traveller".*

This article explores the specificity of Thomas Nashe's imago position as for Italy, which is viewed on the example of the works by this English Renaissance satirist. Using the theoretical and methodological experience of the imagologists the authors of the article determine the social, psychological, and informational levels of Italy and the Italians' reception in the writer's pamphlets and novel. The research demonstrates that the religious, political, and moral peculiarities of Nashe's position concerning Italy were caused by such points as his Protestant beliefs, the impressions after reading Italian literature in translations, his study at St. John's College in Cambridge, the trip to Italy, and the general atmosphere in the Elizabethan society where "italomania" coexisted with sharp criticism of Catholic doctrine. Analytical reading of satirically coloured fragments from the pamphlets where Nash condemns the moral defects of the Italians gives the grounds to qualify the psychological level of his imago position as highly emotional, expressive, subjective, and tendentious.

The books about/from Italy circulating in England in 16-th century and the discussions about the use of the Italian experience for Elizabethans shaped the informational level of T. Nashe's imago position

In general, the writer's imago position was motivated by his belonging to Protestantism, which stimulated his opposition to Catholic moral principles and his professional credo. As a writer-satirist, he paid much attention to criticizing the Italian lifestyle; meanwhile, the role of a traveler in his imago position was less meaningful than that of a moralistic satirist.

Постановка проблеми. Творчість англійського ренесансного прозаїка Томаса Неша (1567–1601?), за яким справедливо закріпилася слава неперевершеного майстра гострої в'їдливої сатири, неодноразово вибиралася об'єктом наукової уваги. Дослідникам вдалося досить повно реконструювати біографію письменника та висвітлити його вплив на суспільну атмосферу й літературні смаки

єлизаветинського соціуму (Е. Бейкер, Дж. Стін, Л. Привалова, Л. Федоряка, Н. Власенко та ін.). На сьогодні створено вже цілу бібліотеку літературознавчих праць, в яких поліаспектно проаналізовано поетику творів Неша, окреслено основні вектори його творчих пошуків та виявлено специфіку художніх новацій (Дж. Гіббард, С. Гілліард, Дж. Стін, Л. Федоряка).

Втім у нешезнавчому дискурсі залишаються й окремі дослідницькі лакуни, до яких, зокрема, належить імагологічний аспект. Загальновідомо, що за часів Відродження відбувалося формування європейських держав та кристалізувалася національна ідентичність європейських народів. Ставлення ренесансних англійців до країн континентальної Європи було доволі специфічним, що зумовлювалося як особливостями острівної ментальності, так і складним перебігом Реформації на теренах Британії [докл. див: 7]. Тож цілком природно, що питання, пов'язані з рецепцією Іншого, для Томаса Неша – доволі впливової публічної особи, не могли залишатися поза увагою. Оскільки «англійський Ювенал» відігравав помітну роль у житті суспільства, а його твори завжди викликали бурхливу реакцію співвітчизників, можна припустити, що він не тільки відображав певні етноментальні стереотипи ставлення до іноземців, але й активно долучався до формування уявлень англійців про інші країни та народи. З огляду на це, доцільним бачиться перепрочитання творів Томаса Неша крізь призму імагології, стрімкий розвиток якої у XXI столітті (Н. Беллер, П. Брюнель, Г. Гачев, Дж. Лірсен, Д.-А. Пажо, Д. Наливайко, Т. Денисова, І. Пупурс та ін.) призвів до появи нових продуктивних аналітичних стратегій.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб, використовуючи термінологічний інструментарій та дослідницькі алгоритми сучасної імагології, виявити специфіку імагопозиції Томаса Неша та окреслити її кореляцію з уявленнями про італійців у елізаветинській Англії. Під імагопозицією, слідом за І. Пупурс, маємо на увазі соціально-психологічний кут зору на Інше, «який проявляється певними поетикальними і семантичними ознаками у створених іміджах *Іншого* й *Свого*» [3, с. 34].

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто нагадати, що «рецепція Італії та італійців в англійському соціумі доби Ренесансу була настільки неоднозначною, а інколи амбівалентною, що її можна кваліфікувати як імагологічний парадокс. Сутність цього парадоксу полягає в тому, що, попри відверту публічну вербалізацію негативного ставлення до італійців як «носіїв розбещеної моралі» та підкреслено демонстративну критику італоманії як небезпечної суспільної виразки, у тогочасній масовій свідомості англійців домінувала схильність до визнання італійського взірцевим і вартим апологетичного наслідування» [5, с. 426].

Отже, позиція Томаса Неша в одній із кардинальних дискусій тогочася (а саме питання про те, продуктивними чи деструктивними для англійського соціуму можуть/мають бути різноманітні контакти з Італією) заслуговує на дослідницьку увагу, а її з'ясування постає важливим кроком

на шляху формування імагологічної парадигми англійського Ренесансу. Під імагологічною парадигмою, згідно з концепцією сучасної української дослідниці І. Пупурс, мається на увазі комплекс уявлень і текстуальних стратегій, які зумовлюють картину Іншого культурного простору [докл. див. 3]. Водночас слід зауважити, що згадана парадигма не лише зумовлює, тобто детермінує чи задає, але і структурує, аксіологічно забарвлює та естетично увиразнює цей цілісний гетерогенний «ансамбль уявлень та ідей про Іншого, не-свій світ і культуру, що неминуче виводить цей образ, – як наголошує Д. Наливайко, – на перехрестя проблем ідеологічних, культурологічних, нерідко й політичних» [2, с. 17]. З огляду на це літературознавчий аналіз окремих текстових пасажів Томаса Неша, у яких йдеться про Італію, будемо співвідносити не лише з біографією автора, але і з широким соціокультурним контекстом доби.

Дослідницький алгоритм з'ясування імагопозиції літератора, на нашу думку, має вибудовуватися на поєднанні соціокультурного підходу і стратегії пильного читання. Цей алгоритм включає окреслення загальної панорами стосунків між Англією та Італією за часів життя Томаса Неша, реконструкцію онтологічного простору, у якому здійснювалося формування особистості письменника і його безпосереднє знайомство з Італією, а також інтерпретацію пов'язаних із нею текстових фрагментів. У теоретико-методологічному плані продуктивним бачиться запропоноване І. Пупурс виокремлення трьох вимірів імагопозиції: соціального, психологічного та інформаційного [3, с. 34].

Соціальний вимір імагопозиції, як наголошує дослідниця, пов'язаний із авторським статусом (мандрівник, паломник, науковець, невільник і т. ін.); він визначає читацькі експектації, а також закладає певний модус сприйняття інформації [3, с. 58]. Думається, що коли йдеться про добу Відродження, до перелічених І. Пупурс соціальних ролей автора імагологічного нарративу варто додати такі статуси, як колонізатор, дипломат, купець, військовий і місіонер. Для кожної історико-культурної епохи характерним є домінування певних соціотипів у структуруванні уявлень про інші світи. А це, своєю чергою, формує певні мисленнєві орієнтації та ментальні настанови на сприйняття й оцінку Чужого. За часів Середньовіччя, приміром, провідну роль у процесах імаготворення в Європі відігравали паломники й військові (учасники хрестових походів), а в епоху Великих географічних відкриттів на авансцену вийшли мореплавці, колонізатори та учасники дипломатичних і торговельних місій.

Соціальний вимір імагопозиції Томаса Неша можна окреслити, спираючись на

реконструйований біографами життєпис письменника. Достеменно відомо, що народився він у жовтні 1567 р. у сім'ї протестантського пастора і це, очевидно, і зумовило підвищений інтерес до питань віросповідання та міжконфесійних стосунків. Релігійний дискурс присутній у багатьох творах Неша, а в релігійно-політичному памфлеті «Мигдаль для папуги» (1590) натрапляємо навіть на пряме відлуння конфліктів на релігійному ґрунті. Отже, є підстави вважати, що ставлення англійського сатирика до Італії як осердя католицизму не в останню чергу детермінувалося його щирими і послідовними англіканськими переконаннями. Однак соціальна позиція письменника у зображенні Італії при цьому виявляється досить далекою від місіонерської (тобто від пропагандистськи просвітницької щодо демонстрації переваг англіканства над католицизмом): у ролі оповідача він постає, скоріше, таким собі провідником читачів у просторах чужих країв, які він споглядає й оцінює як мандрівник.

Після навчання у Сент-Джонс коледжі Кембриджського університету (1582–1588), отримавши ступінь бакалавра, молодий літератор-початківець, як припускають дослідники, протягом двох років подорожував Європою і точно відвідав Німеччину та Італію. Як слушно наголошує В. Шереметьєва, дослідниця творчості іншого відомого елізаветинця Філіпа Сідні, «кожен юнак, що вирушав у “grandtour”, рано чи пізно мав відвідати Італію. І не тільки через те, що ця країна славилася своїми античними пам'ятками, а й тому, що Італія була своєрідним уособленням нового духу – духу Ренесансу. Саме в італійських містах зародилася і досягла своєї довершеності ренесансна культура, надбання якої згодом поширилися за географічні межі країни» [10, с. 48]. Як бачимо, особистий досвід відвідин Італії, спілкування з мешканцями цієї країни, долучення до їхніх культурних практик, звичаїв і побуту, по суті, заклали надійне фактографічне підґрунтя для імагологічного нарративу англійського літератора.

Томаса Неша глибоко хвилювали радикальні зміни у церковному житті, що були викликані Реформацією, остання стадія якої в Англії припала саме на лондонський період його життя і творчості. Він мав сформовані ще в дитинстві чіткі протестантські погляди і був упевнений, що релігійну позицію людина має вибирати свідомо. Саме тому на сторінках власних літературних творів він намагався переконати співвітчизників, апелюючи як до їхнього *ratio*, так і до сфери суто емоційної. Мешкаючи у Лондоні (1589–1599), письменник постійно опинявся у вирі напруженої релігійно-політичної боротьби трьох християнських течій – англіканства, католицизму і пуританізму. Після того, як Папа Римський Пій V 25

лютого 1570 р. видав буллу про відлучення Єлизавети та всіх англіканців від католицької церкви, ситуація в Англії ще більше загострилася, а ставлення до Риму й відповідно до Італії погіршилося. Це, безперечно, впливало на світобачення тогочасних митців і привертало їхню увагу до тем, що пов'язані з релігійним дискурсом, образами королеви Єлизавети, релігійних очільників англіканської церкви, а також представників католицизму й пуританізму. Рим доволі часто змальовувався письменниками-протестантами крізь призму міжконфесійної боротьби, при цьому італійці поставали як послідовні прибічники й апологети католицизму, а їхні вади інтерпретувалися як наслідки неправильного релігійного виховання.

У соціально-побутовому памфлеті «Пірс Безгрошовий» (1592), приміром, Італія представлена Нешем як осердя пороків і суспільних вад, при цьому на перший план виходить моралізаторська інтенція автора. Головні герої твору – Пірс і Диявол – постають як своєрідні образи-емблеми у стилі середньовічного письменника Вільяма Ленгленда, і у їхньому диспуті-протистоянні йдеться про сім смертних гріхів (гординю, переїдання, пияцтво, лінощі, гнів, розбещеність, заздрість). У композиційній будові цього памфлету дається взнаки вплив трактатної стихії, що проступає у розподілі текстового масиву на розділи, наявності рубрикації, певній уніфікації викладу матеріалу, логічній послідовності розташування окремих частин та наявності прикладів, які ілюструють певну тезу [докл. див. 8]. Гостросатиричне зображення суспільних вад і людських пороків, що є породженням Диявола, Томас Неш вкладає у вуста протагоніста Пірса як «звинувачення». Автор поєднує критику етичних вад і недоліків та детальний опис соціальних реалій, які, на його погляд, стали причиною занепаду суспільної моралі. Саме в такому амплуа (як осердя соціальних негараздів і морального зла) і постає у цьому Нешевому творі Італія.

У розділі «Звинувачення в Заздрості» автор памфлету вітає Італію, використовуючи красномовні, але негативно забарвлені метафоричні перифрази: «О Італія! Академія вбивств! Місце, де займаються ними, як спортивними забаганками, аптечний магазин, де продають отруту для кожної нації. Якої зброї ти вже наробила, щоб зігнати нею свою злість?...» [14, с. 40]. Цей критичний пасаж про Італію дозволяє читачам зрозуміти ставлення автора до описуваних проблем і демонструє його глибоку переконаність у тому, що ця континентальна країна негативно впливає на сусідні держави і нації.

Народжені в Італії ідеї, які поширюються за посередництвом релігії і культури, Неш кваліфікує як своєрідну загрозу для своїх співвітчизни-

ків. Така позиція виглядає дещо дивною, адже італійський вплив на всі мистецтва, зокрема й літературу та освіту, тривалий час вважався в англійському соціумі доволі позитивним. За часів правління Генріха VIII, попри те, що реформаційний рух стрімко набирив обертів, Італія залишалася законодавицею мод у придворних колах. Це стосувалося також і музики, скульптури, живопису та архітектури. За словами дослідника С. Лі, «у тюдорівській Англії музичне мистецтво сприймалося з великим ентузіазмом, а найпопулярніші музичні зразки (приміром, мадригал) були продиктовані не французькими прикладами, а модою на все італійське» [13, с. 54]. Серед тюдорівської аристократії спостерігалось тотальне захоплення мистецтвом фехтування, яке удосконалили, на думку Дж. Гейджа, саме італійці [11]. Однак варто зауважити, що протягом правління династії Тюдорів апологетика Італії поступово послаблювалася. З одного боку, англійці взорували на Італію, намагаючись наслідувати мешканців Апеннінського півострову у повсякденних практиках, розвагах і навіть політичному житті. Королева Єлизавета, приміром, називала себе «наполовину італійкою». Як стверджує О. Дживелегов, вона «читала по-італійськи, ... як на рідній мові, любила Аріосто і Тассо, у своєму захопленні нарядами вона не поступалася двом найбільшим модницям італійського раннього чинквеченто Ізабеллі д'Есте і Лукреції Борджіа» [1, с. 90]. Крім того, у своїй політичній діяльності королева нерідко використовувала ідеї Н. Макіавеллі, твори якого більшість англійців вважали компендіумом аморальних політичних приписів. З іншого боку, після репресій над протестантами, здійснених католицькою Марією Тюдор, за якою міцно закріпився метафоричний вердикт «Кривава Мері», у 1560–1570 рр. стрімко зростає ненависть до католицизму й прибічників Риму, адже пересічні англійці, за влучним висловом М. Гелдмана, панічно боялися потрапити «між Сціллою інквізиції та Харибдою єзуїтських інтриг» [12, с. 13].

Особистий досвід Неша як мандрівника, що відвідав Італію, знайшов ефектну художню репрезентацію в романі «Нещасливий мандрівник» (1594). Головний герой роману королівський блазень Джек Вілтон разом із Генріхом V подорожує країнами континентальної Європи, зокрема й Італією. За досить тривалий період перебування у країні (майже два роки) Джек познайомився з корінними мешканцями, дізнався більше про їхні звичаї, традиції, історію і зробив висновки щодо соціального устрою й культурних орієнтирів італійців. Втім пріоритетним завданням для автора роману є не тільки й не стільки опис звичаїв та норм поведінки італійців, скільки формування критичного ставлення співвітчизників до італо-

манії, яка тривалий час домінувала у сприйнятті Італії англійцями.

Ключова особливість оповіді у цих фрагментах зумовлюється авторським творчим амплуа і позицією Джека в романі [докл. див. 9]. Тут, як і в памфлеті «Пірс Безгрошовий», Неш не зраджує собі й продовжує виконувати роль критичного спостерігача дійсності, а Джек постає ретранслятором його висновків про побачене під час подорожі. Тож призначення цього героя подвійне. З одного боку, він мандрівник, якого вабить Італія, а з іншого – як і його творець – він критично осмислює побачене, тому чи не кожен текстовий епізод супроводжується його сатиричним коментарем. Структурний каркас подорожі спроможний не лише чітко і послідовно представити картини з життя італійців, а й являє собою відкритий «памфлетний» простір, здатний «оголити» злободенні італійські проблеми, оприлюднити авторську сатиричну імагопозицію, а тому і сформувати *негативний* імідж цієї країни в очах англійських читачів. У контексті цієї статті звернемо увагу на ключові компоненти сатиричної імагопозиції Т. Неша. Ними є архітектурні пам'ятки та ставлення Неша до історичного минулого.

Найбільше текстового простору Неш присвячує пригодам королівського пажа у Римі. Експедицію столицею, яку Джек називає «королевою світу і столицею всіх міст» [15, с. 60], він розпочинає з відвідин різних визначних місць, «яких у Римі було стільки ж, скільки й імператорів, консулів, ораторів, завойовників, відомих художників чи музикантів» [15, с. 60]. Серед них першочергову увагу мандрівника привертає церква Семи Сивілл (мається на увазі Сікстинська капела, стелі якої Мікеланджело розписав фресками семи чаклунк, героїнь національного фольклору), будинок Понтія Пілата, руїни театру Помпеї, могили Папи Римського Александра VI, катакомби Прісцилли. Цей список пам'яток підтверджує думку біографів, що Неш справді відвідував Італію протягом двох років між Кембриджем і Лондоном, адже вибір місць видається індивідуальним і, можливо, саме їх насамперед він оглянув як мандрівник.

Перелік визначних італійських пам'яток у цьому фрагменті, як думається, не лише визначає авторські подорожні вподобання та слугує своєрідним путівником для мандрівників, але й підсвідомо змушує задуматися про ті історичні події, що зумовили появу цих місць на туристичній мапі Італії. Підтвердження цієї думки знаходимо вже у наступному реченні, де говориться, що це не пам'ятки, а «лише пилосбірник визначних місць», а далі автор зізнається, що «не споглядав їх із цікавістю, щоб потім сказати, що задовольнив своє око тим, що є зараз, бо минуле – то минуле» [15, с. 61]. Свій висновок він пояснює

тим, що «половина цих чудес були збудовані на могилах мучеників, з могильної землі або інших реліквій» [15, с. 61].

Другий вимір імагопозиції – *психологічний* – детермінується, за словами І. Пупур, психологією певної соціальної групи і реалізується через такі модуси, як пристрасність, емоційність, флексебельність, ностальгійність, благоговійність тощо [3, с. 58]. Томас Неш, за свідченнями його біографів, змолоду вирізнявся пристрасною до дискусій і суперечок, йому були властиві гострий розум, внутрішній скептицизм та потяг до словесних баталій, де можна було продемонструвати і широку ерудицію, і ораторський талант, і вправне володіння мистецтвом спору. Всі ці риси повною мірою реалізуються і у Нешевих описах італійських характерів, традицій, поведінкових норм тощо. У вищезгаданому памфлеті «Пірс Безгрошовий» він так характеризує типового представника Апеннінського півострова: «Італієць – хитрий гордовитий хлопець, що гарно ховає своє справжнє нутро, щоб мандрівник побачив у ньому покірного, бо ж насправді він таким не є» [14, с. 30].

Суголосним є ставлення до пересічних італійців, що репрезентоване в романі «Нещасливий мандрівник». У вуста свого протагоніста Джека Вілтона автор вкладає такий псевдоапологетичний пасаж, сповнений в'їдливої іронії: «Італія! Райська земля і епікурейські небеса! Що на цій землі побачить наш молодий мандрівник? Його змусять, як мавпу, цілувати руку титулованим, наче голодного, втягати голову в плечі і показувати щось типу «гей, дай, передай» на знак вітання. З неї він привезе атеїзм, веселощі, легку поведінку, вміння труїти людей і педерастію. Єдине, за що їх можна похвалити, так це за те, що вони роблять із юнака чудового придворного, кмітливого лицаря, який, якщо придивитися, то насправді прекрасний таємний розпусник та той ще лицемір...» [15, с. 76].

Третім виміром імагопозиції виступає *інформаційний*, що пов'язаний з «авторським «бібліотечним образом *Іншого*», який призводить до появи в авторському *Іншому* цитатій, перефразуваль, алюзій, ремінісценцій, кліше, стереотипів та інших запозичених фактів» [3, с. 58–59]. Нешеве бачення італійців було значною мірою сформоване ще до його візиту в Італію: протягом років навчання у Кембриджі він мав можливість долучитися до філософських ідей неоплатоників гуртка Лоренцо Медичі (за посередництва англійських гуманістів, які викладали в університеті) і до літературних творів італійських авторів у англійських перекладах.

До лектури – переліку літературних праць, що формували читацькі смаки представників

когорти так званих «університетських умів» (нагадаймо що Неш був одним із них), – входили твори таких авторів, як Франческо Петрарка, Лудовіко Аріосто, Маттео Боярдо, Торквато Тассо, Маттео Банделло, Джованні Боккаччо, Ніколо Макиавеллі та ін.

«Бібліотечний образ» Італії останньої третини XVI ст. формувався і за сприяння широкого річища перекладної літератури. Відтворені, а, точніше, переказані англійською мовою твори італійських ренесансних письменників попервах мали серед мешканців Туманного Альбіону неабияку популярність. Саме вони були головним джерелом різнопланової інформації про цю континентальну країну. Згодом англійське суспільство почало не лише поглинати перекладну літературу з метою розширити власний кругозір щодо звичаїв і традицій інших народів, а й осмислювати прочитане з метою формування власної візії подібної літератури, під вплив якої все більше потрапляла національна культурна традиція. Згодом ця рецепція стала доволі критичною, а зі ставленням до перекладної продукції змінилося і ставлення до самої Італії та інших континентальних впливів. Цікавим у цьому контексті є думка англійського гуманіста Роджера Ешема – тьютора королеви Єлизавети. В етико-педагогічному трактаті «Шкільний учитель» (1570) цей авторитетний педагог переймався тим, що значне поширення італійських збірок в Англії призводить до падіння суспільної моралі й розбещує молодь. Тож у літературному середовищі поступово набуває потужності так звана «війна з італоманією» [5].

Щоб вийти з цієї війни переможцем, потрібно було знайти шляхи подолання масштабної «італізації» англійських літературних уподобань та морально-ціннісних установок, спричинених читанням перекладної континентальної літератури. Надмірна «італійськість» читацьких смаків була стимульована творами когорти елізаветинських перекладачів (зокрема, В. Пейнтера, Дж. Фентона, Дж. Петті), у яких популяризувалися континентальні сюжети, мотиви, теми [докл. див. 4; 6]. Так, з легкої руки Дж. Фентона у 1567 р. вийшла друком збірка «Деякі трагічні роздуми щодо Банделло», до якої ввійшли переклади новел італійського письменника Маттео Банделло.

У романі «Нещасливий мандрівник» відчувається не лише безпосереднє знайомство автора з реаліями італійського життя, вільна орієнтація в пам'ятках італійської архітектури і мистецтва, але й потужний вплив перекладних новелістичних збірок. Прикметно, що подібно до своїх видатних співвітчизників Едмунда Спенсера та Джона Лілі, Томас Неш не захоплюється вдачею італійських трікстерів (а саме такою була реакція пересічного читача на сюжети ренесансних новел), а засуджує

їхню сексуальну розкутість, нехтування моральними нормами та певну асоціальність поведінки. Описаний у «Нещасливому мандрівнику» досвід перебування молодого англійця в містах Італії (а Джек відвідує Венецію, Рим і Флоренцію) не стільки стимулює до подорожі, скільки застерігає від небезпек, з якими може зустрітися іноземець на теренах Італії.

Висновки. Підсумовуючи все вищевикладене, правомірно стверджувати, що ставлення Томаса Неша до Італії, яке знайшло художню репрезентацію у памфлеті «Пірс Безгрошовий» та романі «Нещасливий мандрівник», повністю вписується в тогочасну імагологічну парадигму. Для елизаветинців Італія була водночас і надзвичайно привабливим осердям культури, і країною спокусу та морального розбещення. Імагопозиція Томаса Неша зумовлена чіткою приналежністю до англіканства, що породжувала гостре неприйняття моральних приписів католицизму, а також його

письменницьким амплуа. Як літератор-сатирик він приділяє значну увагу критиці італійського стилю життя, при цьому іпостась мандрівника виявляється в його творах менш значимою, ніж іпостась сатирика-моралізатора.

Італійські епізоди роману «Нещасливий мандрівник» – гостра сатира на італійське суспільство. Вона спрямована на викриття певних ганебних звичаїв, моральних хиб суспільства й окремих одіозних персоналій. Відчутний зсув письменницьких пріоритетів в імагопозиції Неша щодо Італії (від мандрівника-спостерігача до оглядача-сатирика) детермінований як упередженим ставленням до католицизму, так і загальними умонастроями в тогочасному елизаветинському соціумі, де на зміну хвилі італоманії поступово приходило категоричне неприйняття італійських звичаїв і манер, які не пасували англійцям, які вважали англіканство максимально наближеним до першооснов християнської релігії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дживелегов А.К. Шекспир и Италия. *Литературная учеба: очерк и критика*, 1938, № 2. С. 89–110.
2. Наливайко Д.С. Актуальні проблеми структури і стратегії літературної імагології. *Літературна компаративістика*. Випуск IV. *Імагологічний аспект сучасної компаративістики: стратегії і парадигми*. Ч. 1. Київ : Стило, 2011. С. 4–60.
3. Пупурс І. Схід у дзеркалі романтизму (імагологічна парадигма романтичного орієнталізму: на матеріалі західно- і східноєвропейських літератур кінця XVIII–XIX ст.). Суми : Університетська книга, 2017.
4. Торкут Н.М. Англійська ренесансна новела: термінологічний міф та історико-літературна реальність. *Ренесансні студії*. Вип. 3. Запоріжжя, 1999. С. 103–114.
5. Торкут Н.М. Італія та італійці в рецепції англійського Ренесансу: від показної ганьби до імпліцитної апологетики. *Літературознавчі студії*. Вип. 24. Київ : Київський національний університет, 2009. С. 426–429.
6. Торкут Н.М. Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та «література факту»). Запоріжжя : ЗДУ, 2000.
7. Торкут Н.М. Специфіка Реформації в Англії та її вплив на літературний процес. *Вісник Запорізького державного університету*. Запоріжжя : ЗДУ, 2001. № 4. С. 121–127.
8. Федоряка Л.Д. Памфлет «Пірс Безгрошовий» – найяскравіший зразок сатиричної прози Т. Неша. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філологія»*, 2013. Том 1048. № 67. С. 222–228.
9. Федоряка Л.Д. Специфіка образу протагоніста в романі «Нещасливий мандрівник» Томаса Неша: від трікстера до конні-кетчера. *Ренесансні студії*. Запоріжжя, 2019. Вип. 31–32. С. 20–37.
10. Шереметьєва В.К. Творчість Філіпа Сідні у соціокультурному контексті англійського Ренесансу : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Миколаїв, 2017.
11. Gage J. England in the Italian Renaissance. *History Today*. Volume 10, Issue 10. October 1960. URL: <https://www.historytoday.com/archive/england-italian-renaissance>
12. Heldmann M.R.D. The Social Back ground of Renaissance England as Reflected in the Diaries of the Period. 1946. URL: https://ecommons.luc.edu/luc_theses/207
13. Lee S. The French Renaissance in England. London : Nabu Press, 2010.
14. Nash Th. Pierce Penniless, His Supplication to the Devil. The Works of Thomas Nashe: in 5 vol. / ed. from the original texts by Ronald B. McKerrow. Oxford : Basil Blackwell. Vol. 1. 1958.
15. Nash Th. The Unfortunate Traveller. An Anthology of Elizabethan Prose Fiction / ed. by P. Salsman]. Oxford : Oxford University Press, 1976. P. 207–360.

REFERENCES

1. Dzyvelegov, A.K. (1938). Shekspir i istoriya. Literaturnaya ucheba: ocherk i kritika. № 2. Pp. 89–110.
2. Nalyvaiko, D.S. (2011). Aktualny problemy struktury i strategiyi literaturnoyi imagologiyi. Literaturna komparatyvistyka. Vypusk 4. Imagologichnyi aspekt suchasnoyi komparatyvistyky: strategiyi I paradygmy. Ch. 1. Kyiv : Stylos. Pp. 4–60.
3. Pupurs, I. (2017). Shid u dzerkali romantyzmu (imagologichna paradygma romantychnogo orientalizmu: na materialy zahidno- I shidnoyevropeyskykh literatur kintsya 18–19 st). Sumy: Universytetska knyha.
4. Torkut, N.M. (2017). Angliiska renesansna novela: terminologichnyi mif ta istoriko-literaturna realnist. Renesansni studii. Pp. 103–114.
5. Torkut, N.M. (2009). Italiya ta italiitsi v receptsii angliyskoho Renesansu: vid pokaznoyi ganby do implitsitnoyi apologetyky. Literaturoznavchi studii. Vyp. 24. Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi universytet. Pp. 426–429.
6. Torkut, N.M. (2000). Problemy genezy, poetyka i strukturuvannya zhanrovoyi systemy angliyskoyi prozy piznyoho Renesansu (mali epichni formy i literatura «faktu»). Zaporizhzhya.
7. Torkut, N.M. (2001). Spetsyfika Reformatsii v Angliya ta yiyi vplyv na literaturnyi process. Visnyk Zaporizkoho derzhavnogo universytety. Zaporizhzhya: ZDU. № 4. Pp. 121–127.
8. Fedoryaka, L.D. (2013). Pamflet “Pirs Bezgroshovyy” – nayyaskravishyi zrazok satyrychnoyi prosy T. Nesha. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytety im. V.K. Karazina. Ser. Filologiya. Tom 1048. № 67. Pp. 222–228.
9. Fedoryaka, L.D. (2019). Spetsyfika obrazu protahonista v romani Tomasa Nesha «Neshchaslyvyy mandrivnyk»: vid trikstera do konni-ketchera. Renesansni studiyi. Vyp. 31–32. Pp. 20–37.
10. Sheremetyeva, V.K. (2017). Tvorchist Philipa Sydney v sociokulturnomu konteksti angliyskoho Renesansu: dys. ... kand. philol. nauk: 10.01.04. Mykolaiv.
11. Gage, J. (October 1960). England in the Italian Renaissance. History Today. Volume 10, Issue 10. Retrieved from: <https://www.historytoday.com/archive/england-italian-renaissance>.
12. Heldmann, M.R.D. (1946). The Social Back ground of Renaissance England as Reflected in the Diaries of the Period. Retrieved from: https://ecommons.luc.edu/luc_theses/207.
13. Lee, S. (2010). The French Renaissance in England. London: Nabu Press.
14. Nash, Th. (1958). Pierce Penniless, His Supplication to the Devil: pamphlet. The Works of Thomas Nashe: in 5 vol. / ed. from the original texts by Ronald B. McKerrow. Oxford: Basil Blackwell. Vol. 1.
15. Nash, Th. (1976). The Unfortunate Traveller. An Anthology of Elizabethan Prose Fiction / ed. by P. Salsman. Oxford: Oxford University Press. Pp. 207–360.

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398(477)

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-16>

ПОЕТИКА ЗАМОВЛЯНЬ СЛОБОЖАНСЬКОГО КРАЮ

Токар Н. В.

*старший викладач кафедри української філології та журналістики
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-3872-8289
nataljatokar@bigmir.net*

Заєць Г. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-5318-5780
anyazaec@ukr.net*

Ключові слова: *ритуал,
замовляння, магія, жанр,
обряд.*

Одним із найдавніших виявів словесної магії є народні замовляння. Їх зародки пов'язані з ритуальними діями доміфологічної та міфологічної доби, а витoki сягають анімістичних вірувань в одухотвореність, олюдненість живої і неживої природи та здатність людини за допомогою магічних дій впливати на неї. Первісні люди з практичною метою використовували різноманітну магію, наприклад для лікування хвороб, підвищення родючості, впливу на погодні умови, завдання шкоди ворогам тощо. Обов'язковим складником таких дій був словесний супровід, зумовлений вірою в його надзвичайні можливості. Згодом він виокремився в окремий вид магії. Однак матеріали фольклорних експедицій свідчать про те, що сила таких ритуалів досить міцна й досі. Можна з впевненістю стверджувати, що вони використовувалися з практичною метою ще в 90-х рр. ХХ ст., а можливо, і зараз. У статті здійснено комплексний аналіз замовлянь, зібраних на Сватівщині Луганської області. Простежено становлення жанру, визначено функції та розглянуто класифікації провідних науковців. Дослідження замовлянь слобожанського краю здійснене в таких аспектах, як мета застосування, об'єкт впливу, сюжет, символіка тексту й окремих фраз, поетика жанру. З'ясовано, що метою застосування є вплив на здоров'я людини, родинні відносини, побутові ситуації, захист від ворогів. Сюжет замовлянь поєднує християнську та язичницьку традиції. Визначено спорідненість жанру з народною казкою, з'ясовано вид міфологічного джерела. З порівняльною метою зіставлено тексти Сватівщини кінця ХХ ст. та запорізького краю кінця ХІХ ст.

THE POETICS OF SPELLS OF THE SLOBOJAN REGION

Tokar N. V.

*Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Philology and Journalism
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
Gagarin ave., 72, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3872-8289
nataljatokar@bigmir.net*

Zaiets H. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
National University "Odesa Law Academy"
Fontanska doroha str., 23, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5318-5780
anyazaec@ukr.net*

Key words: *ritual, spells, magic, genre, rite.*

Folk spells are the oldest manifestation of verbal magic. Their origins are connected with the ritual actions of the mythological and before mythological era, and the origins go back to animistic beliefs in spirituality, the humanization of living and inanimate nature and the ability of man to influence it through magical actions. Primitive people used a variety of magic for practical purposes, such as: curing diseases, increasing fertility, influencing weather conditions, harming enemies, etc. A mandatory component of such actions was the verbal accompaniment, due to the belief in his extraordinary capabilities. Later, it became a separate type of magic. However, the materials of folklore expeditions show that the power of such rituals is still quite strong. It is safe to say that they were used for practical purposes as early as the 90s of the 20th century, and perhaps even now. In the article, a comprehensive analysis of spells collected in the Svativcky region of the Luhansk region is carried out. The development of the genre, function and classification of leading scientists is traced. The study of the spells of the Slobojan region was carried out in the following aspects: the purpose of application, the object of influence, the plot, the symbolism of the text and a separate phrase, the poetics of the genre. It was found that the purpose of application is to influence human health, family relationships, everyday situations, and protection from enemies. The plot of the spells combines Christian and pagan traditions. The affinity of the genre with the folk tale is determined, the type of mythological source is clarified. For a comparative purpose, the texts of Svativshchyna of the end of the 20th century were compared with the texts of Zaporizhzhia region at the end of the 19th century.

Одним із найдавніших пластів словесної магії є народні замовляння. Їх виникнення пов'язане з первісним світоглядом та виконанням ритуальних дійств. Зародки жанру вбачаємо в анімістичних віруваннях в одухотвореність, олюдненість живої і неживої природи та здатність людини за допомогою магічних дій впливати на неї. Людське суспільство на низькому щаблі розвитку з практичною метою використовувало різноманітну магію, наприклад для лікування хвороб, підвищення родючості, впливу на погодні умови, завдання шкоди ворогам тощо. Обов'язковим складником таких дій був словесний супровід, зумовлений

вірою в його надзвичайні можливості. Однак, як свідчить аналіз джерел усної народної творчості, зокрема й зібраного матеріалу фольклорної експедиції, здійсненої влітку 2021 р., віра людей у надзвичайну силу таких ритуалів досить міцна й донині. Підтвердженням думки є занотовані тексти виконувачок замовлянь Г. Баєвої (1913–2002 рр.) та В. Полупан (1925–1999 рр.), а також деякі відомості про дії, якими вони супроводжувалися, зібрані авторками статті на території Слобожанщини, а саме на Сватівщині (с. Кармазинівка Луганської області). Відомо, що ці замовляння з практичною метою використовували ще в

90-х рр. XX ст., проте є всі підстави вважати, що схожі ритуали побутують і досі.

Тож метою статті є аналіз та спроба тлумачення замовлянь, зібраних у с. Кармазинівка Сватівського району Луганської області.

Безперечно, найвидатнішим дослідником етнорегіону Слобожанщини залишається Микола Сумцов. Науковець зі світовим ім'ям, видатний етнограф, фольклорист, літературознавець, він присвятив низку праць місцевості, де минуло все його свідоме життя. До найбільш відомих належать «Очерки народного быта. Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии» (1902 р.), «Слобідськоукраїнські історичні пісні» (1914 р.), «Слобожане. Историко-этнографічна розвідка» (1918 р.) тощо.

У полі зору наукових зацікавлень сучасних дослідників перебуває обрядова творчість регіону, народні знання та звичаї, традиції кобзарства Слобожанщини. Це, зокрема, було предметом розгляду у працях С. Швидкого, С. Маховської, В. Приходько та інших учених. Тож наше дослідження стане ще одним внеском у розвиток фольклористики краю.

Дослідник давньої української міфології В. Войтович подає таке визначення замовляння: «Замовляння, заговор, примовка, примова – молитвослов магічного характеру, основою якого є віра в чудодійну силу слова як засобу впливу на вищі духовні сили» [1, с. 184]. Автор літературознавчої енциклопедії Ю. Ковалів переконаний, що замовлянням є «наділена жанровими ознаками відносно стійка словесна ритмічна формула фольклору, усталені вислови якої вважаються засобом впливу на доквілля, на перебіг подій та досягнення певних результатів» [7, с. 380]. За спостереженнями відомого етнографа й фольклориста Ф. Колесси, замовляння, чи то замовлювання, – це «формули бажання, з якими, у розумінні примітивної (первісної) людини, пов'язана непереможна магічна сила чарів, тобто змога впливати на природу, світ людей у бажаному напрямі» [6, с. 30]. Отже, усі дослідники одностайні в тому, що замовляння є засобом впливу словом.

Первісно замовляння не існували самостійно, а були частиною ритуалу, до якого входили також дії магічного характеру та жертвоприношення. Про архаїчність таких обрядів свідчать наскельні малюнки й археологічні знахідки, датовані ще добою палеоліту та мисливським устроєм. Цікаво, що здійснювали їх лише жінки, на відміну від пізніших часів, коли жерцями були чоловіки. Пояснення такого розподілу обов'язків у первісному суспільстві досить просте: у той час, як чоловіки полювали на звіра, жінки «допомагали» їм, виконуючи ритуали-імітації над фігурою тварини. Це були рухи, що передавали процес полювання, без-

посереднє вбивство тварини, яке в пізніші часи трансформувалося в жертвоприношення, та певні фрази, які, імовірно, мали на меті налякати чи переконати звіра. Дослідник В. Давидюк зазначає: «Початкові функції цього явища були не стільки в неадекватному сприйнятті реальності, як у зумисному її викривленні. Неадекватність сприйняття світу тоді полягала в іншому – в уявленні, що тварини розуміють не тільки людські вчинки, а й людську мову» [3, с. 18]. Отже, звірі через свою копію з каменю чи кістки (анімістичне сприйняття) повинні були почути звернення, виголошене під час дійства.

З розвитком міфологічного мислення утилітарне призначення ритуалу ускладнюється. Його дія спрямовується не на сам об'єкт, а опосередковано, через вищі сили, які, за уявленнями, здатні вплинути на нього. Таким переважно був персоналізований світ природи, як, наприклад, земля Тетяна чи вода Уляна, до яких люди зверталися по допомогу.

Отже, замовляння як найстаріший вид фольклору зберегли свою первісну функцію від початку виникнення й до наших днів, на відміну від інших жанрів. Видозміни з розвитком суспільства відбулися в ритуалах. Із часом слово перебрало на себе основну функцію, іноді зовсім витіснивши дію. Однак багато замовлянь дійшли до нас також у складі обряду з притаманними йому складниками (час, місце, дія, жертва).

Польський дослідник А. Гейштор визначав два різновиди ритуалів, що побутували у слов'янських племенах: домашні та святкові. Перші здійснював голова сім'ї чи роду, другі – жерці, які мали надзвичайний вплив. Науковець зазначав: «В обох різновидах ритуалів були наявні всі складники культу: молитви, жертвоприношення та магічні дії» [2, с. 201]. З відомих причин (утаємнення, поширення християнства) найменше відомостей дійшло про словесне вираження культу. Слово «молитва» автор виводить із праслов'янського, що означає «заклик», «прохання». Воно виконує ті самі функції, що й замовляння. Тож є тенденція до ототожнення понять «замовляння», «молитва», «заклинання».

Дослідник слов'янської міфології В. Войтович стверджував: «Молитва – це своєрідний код, який відкриває шлях до висот духовного пізнання. Оживлення й одухотворення природи наші предки поєднували з думкою про те, що всі стихії – Сонце, Місяць, Вітер, Вогонь, Вода тощо – людиноподібні та мають божественну душу. Налагодження добрих стосунків із ними досягається молитвами, замовляннями, заклинаннями, жертвоприношеннями» [1, с. 320].

На магічну силу слова в замовленнях (заговорах), заклинаннях, закляттях вказував відомий

український учений І. Огієнко: «Слово, належно й своєчасно сказане, має велику й чудодійну силу: воно лікує, приносить добро («благословення») або, навпаки, сильно шкодить» [5, с. 189]. Принципової різниці в зазначених жанрах науковець не бачав: «Різниці між заговором і заклинанням тепер немає, і їх змішують одне з одним. <...> Заклинання – це той же заговор, але у формі приказу <...>» [5, с. 193, 195]. До них же він відносив молитву: «Багато заговорів являють собою стародавню молитву, щоб бог змилосердився над хворим; але є й дуже давні заговори, часом прикази та страхання вищої сили» [5, с. 193].

Тож можемо констатувати, що погляди науковців на функції, природу замовлянь (заговорів, заклинань тощо) та значення слова в системі жанру загалом однакові.

Замовляння, маючи основний інструмент впливу – слово, спрямовують його на різні об'єкти. І. Огієнко виокремлював заговори на ворогів, на хвороби (кровотечу, зуби тощо), на вроки й смерть, на кохання, красу, на сили природи, супроти нечистої сили тощо [5].

Ю. Ковалів класифікував замовляння за жанрами: звертання, побажання, прохання, молитви, епічні формули, формули-абракадабри, діалоги, знахарські поради тощо [7, с. 380].

В. Войтович поділяв замовляння на звертання до темних сил та до образу світу, вирізняючи їх за часом виконання: перші виконувалися вночі, а другі – на сході сонця.

Фольклористка Г. Сухобрус виділяла замовляння господарські, лікувальні, родинно-побутові, суспільно-громадські [10, с. 93].

Класифікації Г. Сухобрус, В. Войтовича та І. Огієнка можна розглядати в єдності, оскільки вони рухаються від загального до конкретного. Найширшим є поділ В. Войтовича за метою: на добро чи на зло. Його можна застосувати до будь-якого замовляння. Вужчою є типологія Г. Сухобрус, яка відображає сферу застосування. Класифікація ж І. Огієнка деталізує попередню за метою та за об'єктом впливу.

Аналіз замовлянь, зібраних на Сватівщині, пропонуємо здійснити з таких позицій: мета застосування, об'єкт впливу, сюжет, символіка тексту й окремих фраз, поетика жанру.

Як уже зазначалося, досліджувані тексти використовували з практичною метою наприкінці ХХ ст. Відразу висловимо засторогу від ототожнення їх із поширеними на початку 1990-х рр. шахрайськими схемами, метою яких було ошуканство. Зібрані нами замовляння використовувалися переважно в родинному колі або на прохання знайомих. Винагорода виконавцю ритуалу в такому разі залежала від бажання того, хто звернувся по допомогу. Матеріальна подяка від членів родини

була неприйнятною, адже ритуальне дійство сприймалося частиною сімейних відносин, проявом піклування, захисту.

Виконували замовляння здебільшого жінки старшого віку, які мали до цього здібності. На Сватівщині їх називають «бабками», рідше – «шептухами». Якщо трапилася біда, треба звернутися до «бабки», щоб пошептала, вилила воском переляк, викачала яйце тощо. Не кожна жінка може виконувати магічні дії. Ці знання й словесні формули передавалися у спадок і були глибоко втаємниченими. Якщо жінці перед смертю не вдалося передати свій дар, вона помирала важко, у муках. Ця наступність дуже давня та сягає, безумовно, доби язичництва, коли склався міфологічний світогляд. З'явилася особлива й дуже впливова каста обраних, які могли спілкуватися з божествами, духами, силами природи. Щодо цього І. Огієнко зазначав: «З богом не можна говорити звичайною буденною мовою – він цієї мови не зрозуміє та не послухає. Треба знати Божу мову, і її, власне, знали волхви. <...> Знати належне слово можуть не тільки чоловіки, але й жінки: відунки, чаклунки чи відьми» [5, с. 189]. Відомо, що в міфологічну добу магічні ритуали у храмах чи на капищах виконувалися чоловіками, однак у родинно-побутовій сфері магічні дії могли здійснювати й утаємничені жінки.

У наш час на досліджуваній території замовляння виконуються переважно жінками. Чоловіки ж здебільшого мають дар костоправства, хоча він трапляється іноді й у жінок. В. Давидюк зазначає, що в давніх українців, греків, римлян, галлів та деяких інших племен «більш звичним явищем можна вважати знахарку чи відьму» [4, с. 237] на відміну від кочових за походженням народів: мордві, росіян, татар тощо.

Замовляння, зібрані на Слобожанщині, мають на меті вплинути на здоров'я людини, родинні взаємини, побутові ситуації, захистити від ворогів. Найпоширенішими серед них є лікувальні: від ячменю, чиряків, зубного болю, переполоху, грудної жаби. Спільним для них є персоніфікація недуги, який набуває рис живих істот. В. Давидюк вважає, що олюднення хвороби властиве пізнішим за часом виникненням дистанціальним замовлянням зі сформованою міфологічною основою: «<...> хвороба уявляється вже чимось менш зловіщим, а разом із тим і менш винятковим. <...> Тут вона сприймається вже як щось загальновідоме й повсякденне» [4, с. 248]. Фольклорист класифікує замовляння відповідно до специфіки міфологічного джерела, виділяючи реінкарнальну, апотропеїчну, дистанціальну, імітативно-імперативну міфооснови. Осередком реінкарнальних заговорів є уявлення про переродження людини під впливом обряду зцілення, апотропеїчні замовляння

передбачають зцілення як наслідок залякування хвороби, дистанціальні виконують роль відсилення, імітативно-імперативні спрямовані на встановлення порядку, порушеного недугою.

Вплив магічного слова в аналізованих замовляннях спрямований на вигнання чи самознищення хвороби, що підтверджує думку про їх дистанціальний характер. У процесі лікування переполоху наприкінці промовляли такі слова (тут і далі фонетику збережено): «<...> ссилаю на очерета і на болота, на чистій воді, на гнилі колоди. Там тобі пропадати, а назад не повертатися». В іншому варіанті додано такий рядок: «На гнилі колоди, де гора горою не сходить, де ледський глас не заходить». Тут хворобу відсилають ще далі, звідки немає вороття. У першому разі місце заслання сприймається порубіжжям між світом живих і мертвих, у другому – потойбіччям, куди немає доступу живим. Нетиповим, з огляду на думку Ю. Коваліва, є місце заслання в замовлянні від чиряків: «<...> место твое на осине, на самой вершине. Там тебе быть и назад не возвращаться» (рос.). Однак, незважаючи на очевидну різницю, і земний, і небесний простір сприймаються як світ мертвих. Спільним також є персоніфіковане звернення до хвороби, реалістичність якого підсилено номінацією «Чирій Василій». Крім названих, в аналізованих текстах вжито звертання до ячменю, буровика, сил природи: зорі, місяця, землі Тетяни, води Уляни.

У дещо видозміненій формі ці закінчення побутували в замовляннях від уроків, пристріту й переполоху Запоріжчини, записаних на початку ХХ ст. етнографом Яковом Новицьким, зокрема: «<...> на очерета, на болота, на бистрії води, де лежать гнилі колоди!», «<...> на очерета, на болота, де людський голос не заходить, де півні не співають», «<...> на луга ссилаю, на безплідні дерева, де люди не ходять, де християнський голос не заходить» [9, с. 31, 32]. Перші два варіанти майже ідентичні Слобожанським. Останній різниться місцевістю, проте з огляду на територіальну належність замовлянь не є винятковим. Загалом обидва варіанти схожі семантично, адже символізують похмурий, непридатний для життя простір. Однакові закінчення, а іноді й зміст (ми не можемо говорити про повну ідентичність, через варіативність жанру) в заговорах Слобожанщини та Запоріжчини свідчать про спільне походження від носіїв етнокультурного регіону Запорожжя, звідки відбувалося заселення Слобідської України. На це частково вказують і народні перекази (та й назва) с. Кармазинівки Сватівського району, звідки родом носії досліджуваних текстів. Значимо, що вказані кінцівки, або закрепи, не властиві текстам збірки за редакцією М. Москаленка [11]. Варто звернути увагу й на часову дистанцію між

аналізованими записами та замовляннями, зібраними Я. Новицьким. Вона свідчить про незмінність словесно-обрядової формули щонайменше впродовж століття.

Поряд із відсиленням хвороби вживаються замовляння на її самознищення. Ми натрапили на такі кінцівки: «<...> засохни, как сучек» (від чиряків), «<...> купи себе топорок, секи себе попереk» (від ячменю).

Дослідник Ю. Ковалів визначив, що мотив відсилення хвороби у глухі місця поширений серед південних і східних слов'ян [7, с. 381]. Ці словесні формули наближають замовляння до генетично споріднених казок. Однак якщо в аналізованому жанрі вони вказують на кінцевий результат – долання хвороби, то в казках є зав'язкою подій, з яких починаються випробування героя. Для прикладу можна навести казки «Юрза-Мурза і стрілець-молодець», у якій цар посилає героя «туди, не знати куди», або «Дідова дочка й бабина дочка», де дід завозить дочку у великий ліс, що сприймається аналогом потойбіччя. В. Давидюк віднаходить цей сюжет і в казках про тварин, зокрема в «Котику і півнику»: «Несе мене лиска за зелені ліски, за жовті піски, за бистрії води, за високі гори!» [4, с. 41]. Слово в казках має магічний вплив, який змушує виконати волю мовця. В основу цього уявлення покладено переконання, що звірі розуміють людську мову. Це ж стосується заговорів, у яких слово впливає на предмет звернення через усвідомлення ним сказаного. Важливого значення при цьому набуває ритм, властивий віршованим текстам кумулятивних казок. Їх В. Давидюк вважає прообразами замовлянь. Отже, спільною рисою для обох фольклорних жанрів вважаємо також магічну функцію слова.

Меншою за поширенням є група замовлянь від вроків, які покликані захистити від «злого ока», «лихого слова». Про це свідчать такі слова: «Замовляю всем врагам рота, губи, зуби й щелепи», «Святая белая заря, закрой моим врагам глаза». Тематично до цієї групи належить і молитва (за визначенням виконавців) про загальний захист людини, яка закінчується словами: «Мати Божа буде слово промовляти, ангели будуть душу й тіло захищати». Очевидно, що перші два заговори є більш архаїчними, оскільки об'єктом впливу є частини людського тіла, а суб'єктом звернення – зорі й інші сили природи. Маркером захисного замовляння є характерна колористика «белая заря», що свідчить про добрі наміри виконавця.

До іншої тематичної групи належить замовляння родинних відносин. Його мета – щастя та лад між подружжям. Текст побудовано у формі оповіді на християнський мотив, який закінчується наказом: «<...> як нас Господь парував, так щоб ми жили хорошо». Характерною рисою

є відсутність сюжетної єдності та причинно-наслідкових зв'язків між розповідною частиною і кінцівкою.

Єдиним серед зібраних є заговор, що покликаний допомогти знайти загублене. Ми віднесли його до побутової групи. Замовляння закінчується наказом: «Станьте в рази на место, як цар у кресло».

Обидва замовляння належать до імітативно-імперативних в основі, за визначенням В. Давидюка. Їх зміст спрямований на відновлення космічного порядку, порушеного впливом негативних чинників. Ця група, як зазначає дослідник, належить до найпізніших за часом виникнення.

Сюжетна канва замовлянь важко піддається аналізу. Це зумовлюється відсутністю причинно-наслідкових зв'язків, характерних для більшості літературних жанрів, на чому наголошує дослідниця М. Новикова: «У замовляннях причинно-наслідкового сюжету немає взагалі, а оповідь розгортається за дивним для нас принципом аналогії» [8, с. 17].

Труднощі викликає й накладання християнських мотивів на більш давні, язичницькі. Варто зазначити, що різниця тут значно глибша, ніж на рівні мотивів. Християнське відчуття світу та людини в ньому цілком відмінне від доісторичного. Отже, завдання дослідника – виявити первинний зміст і простежити його трансформацію під впливом світоглядних змін. Більшість замовлянь, які дійшли до нас, містять в основі первісне розуміння буття. Ідеться про доязичницькі вірування, такі як анімізм, фетишизм, тотемізм. Це підтверджує архаїчність жанру, якщо порівнювати з іншими творами усної словесності, за винятком хіба що казок, де згадані парадигми також простежуються. З позиції образності ці твори значно багатші за ті, які пов'язані з християнством, де єдиноможливим поясненням світу є Божа воля. Доміфічні ремінісценції в замовляннях присутні на рівні символічно-образної системи та ритуального супроводу. Однак наявні в них і християнські образи: Господа, Матері Божої, святих, янголів, царів тощо.

Так, замовляння від вороків (або на ворогів) поєднує дві світоглядні моделі. Маючи язичницький зачин («Вихожу за ворота, замовляю всем врагам рота, губи, зуби і щелепи»), епічна частина є відгомонам християнських сюжетів

із характерними образами Бога, біблійних царів Давида й Соломона: «Господи, вспомяни своего отца Давыда и кратость его». Заключна частина, або закрєп, поєднує ці елементи: «<...> тогда на меня суд и зло найдет, когда Саламонова жена с того света придет». Згадка про дружину біблійного царя Соломона вжита в контексті потойбіччя. Символічний вихід за ворота означає перехід у світ мертвих. В. Войтович зазначає: «Людина вірила, що мертві могутніші від живих, а тому в замовляннях зверталася до образу світу, утіленого в них та у природних явищах» [1, с. 184]. Ворота, поріг символізують межу, перетнувши яку, виконавець набуває сили мертвих, тому здатен впливати на ворогів. Закінчення аналізованого замовляння має риси імітативно-імперативного міфу (за В. Давидюком), зміст якого становить «абсурдність порушення усталеного прядку» [4, с. 251]. Завдання закрєпи – ввести в оману, дослівно воно означає неможливість заподіяти лихо, як і повернутися з того світу. В. Давидюк називає такі заговори паралелістичними.

Замовляння, які нам вдалося зібрати, за видовою належністю є переважно заклинаннями. За визначенням В. Войтовича, заклинання, закляття є молитовним зверненням до Бога; це те саме, що замовляння, проте в наказовій формі. Науковець зазначає: «Спочатку заклинання були на ворогів, як і ворожіння, згодом з'явилося багато заклинань у формі замовлянь на хвороби: на кровотечу, на зубний біль, на укуси змії» [1, с. 183].

З огляду на це можна стверджувати, що тексти Сватівщини є синкретичними утвореннями, де поряд із християнськими мотивами звучать звернення до сил природи, персоніфікованих недугів, тварин тощо: «<...> засохни, как сучек» (від чиряків), «<...> купи себе топорок, секи себе попереk» (від ячменю).

Проаналізувавши замовляння Слобожанщини, можемо підсумувати, що вони є типовими для етнорегіону побутування та водночас мають своєрідне лексико-сміслові вираження. Об'єктом впливу здебільшого є хвороби, родинні відносини, вороги. Поетика жанру тяжіє до заклинання як різновиду замовлянь, в основу яких покладено дистанціальні та імітативно-імперативні міфи. Мотив відсилання хвороби у глухі місця, властивий дистанціальним міфам, споріднює аналізовані замовляння з казками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
2. Гейштор А. Слов'янська міфологія / пер. з польськ. С. Гіріка. Київ : Кліо, 2014. 416 с.
3. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі) : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 3-тє вид., виправл., доп. і перероб. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2014. 448 с.
4. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору : монографія. Луцьк : Волинська книга, 2007. 324 с.

5. Митрополит Іларіон (Огієнко І.). Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія. Київ : Обереги, 1992. 424 с.
6. Колесса Ф. Українська усна словесність. Львів : Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1938. 645 с.
7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-укл. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
8. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь: передмова. *Українські замовляння* / упор. М. Москаленко. Київ : Дніпро, 1993. С. 7–33.
9. Новицький Я. Твори : у 5 т. Запоріжжя : ПП «АА Тандем», 2007. Т. 2. 510 с.
10. Сухобрус Г. Замовляння. Українська народна поетична творчість. Київ : Радянська школа, 1965. 418 с.
11. Українські замовляння / упор. М. Москаленко. Київ : Дніпро, 1993. 309 с.

REFERENCES

1. *Voitovych, V. (2002). Ukrainiska mifolohiia [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid, 664 p. [in Ukrainian].*
2. *Geishtor, A. (2014). Slovianska mifolohiia [Slavic mythology], transl. from Polish S. Hirik. Kyiv: Klio, 416 p. [in Ukrainian].*
3. *Davydiuk, V. (2014). Vybrani lektsii z ukrainskoho folkloru (v avtorskomu dyskursi): navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Selected lectures on Ukrainian folklore (in the author's discourse): study guide for students of higher educational institutions]. 3rd ed., corr., suppl. and revised. Lutsk: PVD "Tverdynia", 448 p. [in Ukrainian].*
4. *Davydiuk, V. (2007). Pervisna mifolohiia ukrainskoho folkloru: monohrafiia [Primordial mythology of Ukrainian folklore: monograph]. Lutsk: Volynska knyha, 324 p. [in Ukrainian].*
5. *Іларіон, митрополит (Огієнко, І.) (1992). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu: istorychno-relihiina monohrafiia [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: historical and religious monograph]. Kyiv: Oberehy, 424 p. [in Ukrainian].*
6. *Колесса, Ф. (1938). Ukrainiska usna slovesnist [Ukrainian oral literature]. Lviv: At the expense of the "Learn, my brothers" fund, 645 p. [in Ukrainian].*
7. *Kovaliv, Yu. (ed.) (2007). Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary encyclopedia], in 2 vols. Kyiv : Akademiia, vol. 1, 608 p. [in Ukrainian].*
8. *Novykova, M. (1993). Prasvit ukrainskykh zamovlian: peredmova [Ancient world of Ukrainian spells: preface]. Ukrainski zamovliannia [Ukrainian spells] / M. Moskalenko (ed.). Kyiv : Dnipro, pp. 7–33 [in Ukrainian].*
9. *Novytskyi, Ya. (2007). Tvory [Writings], in 5 vols. Zaporizhzhia: Private enterprise "AA Tandem", vol. 2, 510 p. [in Ukrainian].*
10. *Sukhobrus, H. (1965). Zamovliannia. Ukrainiska narodna poetychna tvorchist [Spells. Ukrainian folk poetic creativity]. Kyiv: Radianska shkola, 418 p. [in Ukrainian].*
11. *Moskalenko, M. (ed.) (1993). Ukrainski zamovliannia [Ukrainian spells]. Kyiv: Dnipro, 309 p. [in Ukrainian].*

РОЗДІЛ IV. ОГЛЯДИ

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2022-1-17>

ВІЙНА – НАУКА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ВИМІР

Круглий стіл «СУЧАСНА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДИСКУРС» Запоріжжя: ЗНУ, 11 травня 2022 р.

Повний запис засідання Круглого столу можна подивитися за посиланням:
<https://www.youtube.com/watch?v=0wFfCF0HYug>

Ірина Павленко

Масштабне військове вторгнення військ Російської Федерації на територію України, різка та жорстока активізація війни, розв'язаної у 2014 р., окупація нових українських земель, масові вбивства, катування, згвалтування, мародерство, руйнування інфраструктури та житла, знищення цілих міст, постійні ракетні обстріли практично всієї України, життя у бомбосховищах, якими у великих містах стало метро, масове переселення людей з окупованих та потенційно небезпечних населених пунктів у більш безпечні та виїзд багатьох жінок та дітей за кордон, безпрецедентні інформаційні битви стали серйозним викликом не лише для Збройних сил України, політиків, дипломатів, але для кожного з нас. Війна загострила раніше «відкладені» або недоопрацьовані питання гуманітаристики, виявила коло проблем, які з різних причин не часто ставали предметом досліджень, стала поштовхом до формування нових підходів та методології у науковому дискурсі та художньої рефлексії сучасного й минулого.

Наукові заходи, що проводяться зараз в Україні, значною мірою сфокусовані на питаннях, пов'язаних із війною. Запорізький національний університет одним з перших ще 11 травня 2022 провів міждисциплінарний Круглий стіл «Сучасна російсько-українська війна: міждисциплінарний дискурс».

Проведення заходу планувалося в межах традиційної конференції «Молода наука – 2022», але вперше до неї приєдналися досвідчені науковці, оскільки було створено майданчик для обговорення актуальних питань, які хвилювали всіх, право голосу на рівних отримали вчені різних поколінь: від студентів до знаних не лише у науковій спільноті України дослідників.

У роботі Круглого столу взяли участь представники різних галузей науки, викладачі та студенти факультетів історичного, філологічного, соціаль-

ного управління, соціальної педагогіки та психології, фізичного виховання, здоров'я та туризму.

У вступному слові ректора ЗНУ, проф. **М.О. Фролова** йшлося про завдання суспільства, науки та вищої школи в умовах війни, водночас зазначалося, що *«ідеї, які представлені до обговорення на заході, децю випереджають час, але ми вже зараз бачимо їхню актуальність і перспективність: науковці мають надавати відповіді на запитання, що їх сьогодні шукає суспільство»*. Одна з таких відповідей прозвучала у доповіді д.філософ.н., проф. кафедри соціології ЗНУ **М.А. Лепського** «Аналітика та прогнозування в умовах російсько-української війни». Знаний науковець звернувся до аналізу сценаріїв прогнозування, зокрема сценарію за аналогією, який він з колегами розробляли з 2014 р., визначив відмінності сучасної російсько-української війни від тих війн, які були раніше, та продемонстрував різні варіанти відповідей на питання про можливі терміни закінчення війни, які впливають з різних методологічних підходів до прогнозування подій.

Значна частина доповідей ґрунтувалася на власному досвіді участі у війні та у процесах, з нею пов'язаних. Наукова рефлексія стала результатом власних дій та спостережень людей, що нас захищають. Саме такою була доповідь к.пед.н., доц. кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту ЗНУ, а нині бійця одного з добровольчих формувань, який вийшов у Zoom з району воєнних дій, **О.Л. Притули** «Вплив козацького світогляду на ідеологічні засади захисників України в умовах сучасної російсько-української війни». Викладач-науковець-воїн, діяльність якого вже багато років орієнтована на дослідження, пропаганду, поширення аксіології козацтва, акцентував увагу на необхідності єдиної ідеології, яка згуртовує суспільство та веде до перемоги, та на аксіології героїв сьогодення – захисників України, серед яких і випускники та студенти ЗНУ.

До актуалізованих війною питань викладання гуманітарних дисциплін, історії зокрема, завдань, які стоять перед авторами шкільних підручників, програм ЗНО, шкільними вчителями, звернувся д.і.н., проф. кафедри новітньої історії України ЗНУ **Ф.Г. Турченко** у доповіді «Сучасна російсько-українська війна на уроках історії в школі».

Про особливості надання психологічної допомоги постраждалим від російсько-української війни, спираючись на власний досвід практикуючого психолога, доповіла к.психолог.н., доц. кафедри психології ЗНУ **О.В. Іщук** («Психологічна безпека надання допомоги постраждалим від російсько-української війни»). Науковиця надала й практичні поради волонтерам та всім, хто спілкується з людьми, які травмовані війною.

На власний досвід проведення лінгвістичної експертизи тестів тих, хто підтримує «руській мір», веде ворожу пропаганду у соціальних мережах, спиралася к.філол.наук, ст. викладачка кафедри української мови ЗНУ **О.В. Меркулова** («Запорізький прихильник «руського мира» після 2014 року: мовний портрет (аналіз дописів прихильників росії у соцмережах)»). Ця доповідь може бути основою посібника з виявлення ворога за особливостями його мови, за якими, звичайно, прозирає специфіка мислення та світосприйняття. Доповідка наведеними матеріалами та самим характером їх розгляду довела, що й лінгвістика може стати засобом викриття ворога та боротьби з ним.

Необхідно відзначити, що половина доповідей на пленарному засіданні була виголошена науковцями-філологами: крім О.В. Меркулової, виступили Ю.Р. Курилова, Н.М. Ярмоленко, І.Я. Павленко. Їхні доповіді стосувалися форм та способів вияву колективної свідомості у слові. К.філол.н., доц. кафедри української літератури ЗНУ **Ю.Р. Курилова** на матеріалі міжособистісного спілкування, спілкування викладача зі студентами у мережах та художніх творів («Солодка Даруся» М. Матіос та «Діти Ніоби» С. Майданської) («Російсько-українська війна в колективній свідомості: рецептивні, виховні, культуроло-

гічні аспекти») спробувала з'ясувати, який образ війни відбивається у колективній свідомості та як використати таке знання у формуванні стратегій національного виховання. Д.філол.н., проф. кафедри української літератури та компаративістики ННІ української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького **Н.М. Ярмоленко** («Інтернетлор російсько-української війни в руслі традиційного фольклору») апелювала до словесно-візуальних форм інтерлору, доводячи, що у мемах та фотожабах відрефлексоване ставлення творців та трансляторів текстів до війни, відбивається колективний світогляд українців та виявляється тяглість фольклорної традиції нації. Д.філол.н., проф. кафедри слов'янської філології ЗНУ **І.Я. Павленко** («Пісні України про російсько-українську війну») звернулася до аналізу масового пісенного репертуару, акцентувавши основні шляхи його творення та поширення, зв'язки з попередньою пісенною традицією українського супротиву та антифашистськими піснями Європи, особливості побутування та поширення пісень у мережі, вияв у сучасній українській масовій пісні креативності та незламності народу, його прагнення до перемоги й миру.

У доповідях студентів та в ході обговорення презентованих на Круглому столі матеріалів також неодноразово артикулювалися проблеми рефлексії війни у слові, завдання, пов'язані із формуванням та функціонуванням масової свідомості українців. Філологічний аналіз органічно контамінований із аналізом культурологічним, історичним, соціологічним, психологічним тощо, що підкреслило надзвичайні можливості та продуктивність міждисциплінарних досліджень.

Тематичний обшир вперше проведеного у такому форматі Круглого столу окреслив коло проблем, які потребують наукової рефлексії, надзвичайний обсяг роботи, яку ще належить виконати молодим та досвідченим науковцям для осмислення питань, поставлених перед нами війною.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЖУРНАЛІ «МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР»

Вимоги до оформлення статей:

До друку приймаються статті, що мають наукову і практичну цінність. Автор має право представити тільки одну, раніше не публіковану, наукову статтю в один номер. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, котрі не підлягають відкритій публікації. Остаточне рішення про публікацію статті, на підставі попереднього анонімного її рецензування, ухвалює редакційна колегія.

Технічні вимоги:

- до друку приймаються статті українською, іншими слов'янськими та англійською мовами;
- електронний варіант статті у форматі *.doc, *.docx або *.rtf, підготовлений у текстовому редакторі Microsoft Word;
- **формат** А4, міжрядковий інтервал – 1,5;
- **шрифт** Times New Roman, розмір 14; у разі застосування інших шрифтів автор надсилає їх разом зі статтею.
- **поля**: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє, нижнє – 2 см.

Необхідною умовою є розрізнення дефіса (-) як внутрішньослівного графічного знака і тире (–) – як пунктуаційного.

Використання **нерозривного пробілу** є обов'язковим при оформленні:

- а) ініціалів імені й прізвища в тексті статті або імені, по батькові й прізвища у списку літератури:
- а) ініціал імені-нерозривний пробіл-прізвище (І. Петренко); б) ініціал імені-нерозривний пробіл-ініціал по батькові-нерозривний пробіл-прізвище (І. П. Петренко);
- б) нумерованих або маркованих літерами переліків (нерозривний пробіл ставиться після цифри/літери-маркера);
- в) графічних скорочень (15 с., С. 122, XX ст., XIX в. тощо).

Найпоширеніші скорочення, які використовуються у статті (*ст.*, *напр.* і т.ін.), мають бути уніфіковані по всьому тексту.

Структура статті:

- рядок 1** – УДК (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 2** – назва тематичного розділу (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 3** – назва статті (вирівнювання по центру, напівжирний шрифт, великі літери);
- рядок 4** – прізвище та ініціали автора статті; науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри (вирівнювання по центру);
- рядок 5** – місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора (вирівнювання по центру).

Якщо автор не має ORCID-коду, його можна отримати за посиланням <https://orcid.org/>

абзац 1 – **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані мовою, як і вся стаття;

абзац 2 – назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), orcid-код, електронна адреса автора, **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані **англійською мовою**. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

Якщо стаття подана не українською мовою, то обов'язково після анотації мовою статті подаються назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора, розширена анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані українською мовою.

Структурні елементи основного тексту статті:

Постановка проблеми (постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, де вказати зачаткування розв'язання окресленої проблеми та на які спирається автор, а також обов'язково виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття).

Мета статті (висловлюється головна ідея публікації, яка суттєво відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

Література розміщується після статті в порядку згадування; друкується через 1,5 інтервал, 14 кеглем, шрифтом Times New Roman та оформляється відповідно до вимог міждержавного стандарту ДСТУ 8302:2015.

Покликання на літературу в тексті слід давати у квадратних дужках. Наприклад, [2, с. 25; 5, с. 33], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (без сторінок) відокремлюється від іншого крапкою з комою [3; 4; 6; 8; 12; 15].

Наприкінці статті розміщується транслітерована й перекладена англійською версія літератури (**References**), оформлена згідно з вимогами APA (American Psychological Association).

За наявності використання у статті скорочень джерел ілюстративного матеріалу список таких скорочень під назвою **Перелік умовних скорочень використаних джерел** подається після **References**.

Порядок подання матеріалів:

Для публікації статті у фаховому науковому виданні необхідно надіслати на електронну адресу редакції editor@philology.journalsofznu.zp.ua такі матеріали:

- **ретельно вчитану наукову статтю**, обов'язково оформлену відповідно до вказаних вимог;
- **інформаційну довідку про автора**;
- **відскановане підтвердження сплати коштів** (реквізити для сплати надаються авторові після позитивного висновку рецензента).

Зразок оформлення назви електронних файлів: Іванов_І.І._стаття, Іванов_І.І._оплата.

Редакція здійснює анонімне рецензування статей упродовж трьох тижнів.

Статті студентів редакція приймає лише у співавторстві з науковим керівником.

Адреса та контактні дані:

Редакція журналу «Мова. Література. Фольклор», вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424, м. Запоріжжя, Україна, 69096

Телефон: +38 066 53 57 687

Електронна пошта: editor@philology.journalsofznu.zp.ua

Офіційний сайт: www.journalsofznu.zp.ua/index.php/philology

Журнал

МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

№ 1, 2022

Комп'ютерна верстка – В.Б. Гайдабрус
Коректура – В.В. Ізак

Підписано до друку: 28.09.2022.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 14,88.
Замов. № 1122/480. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
69063, Україна, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.